

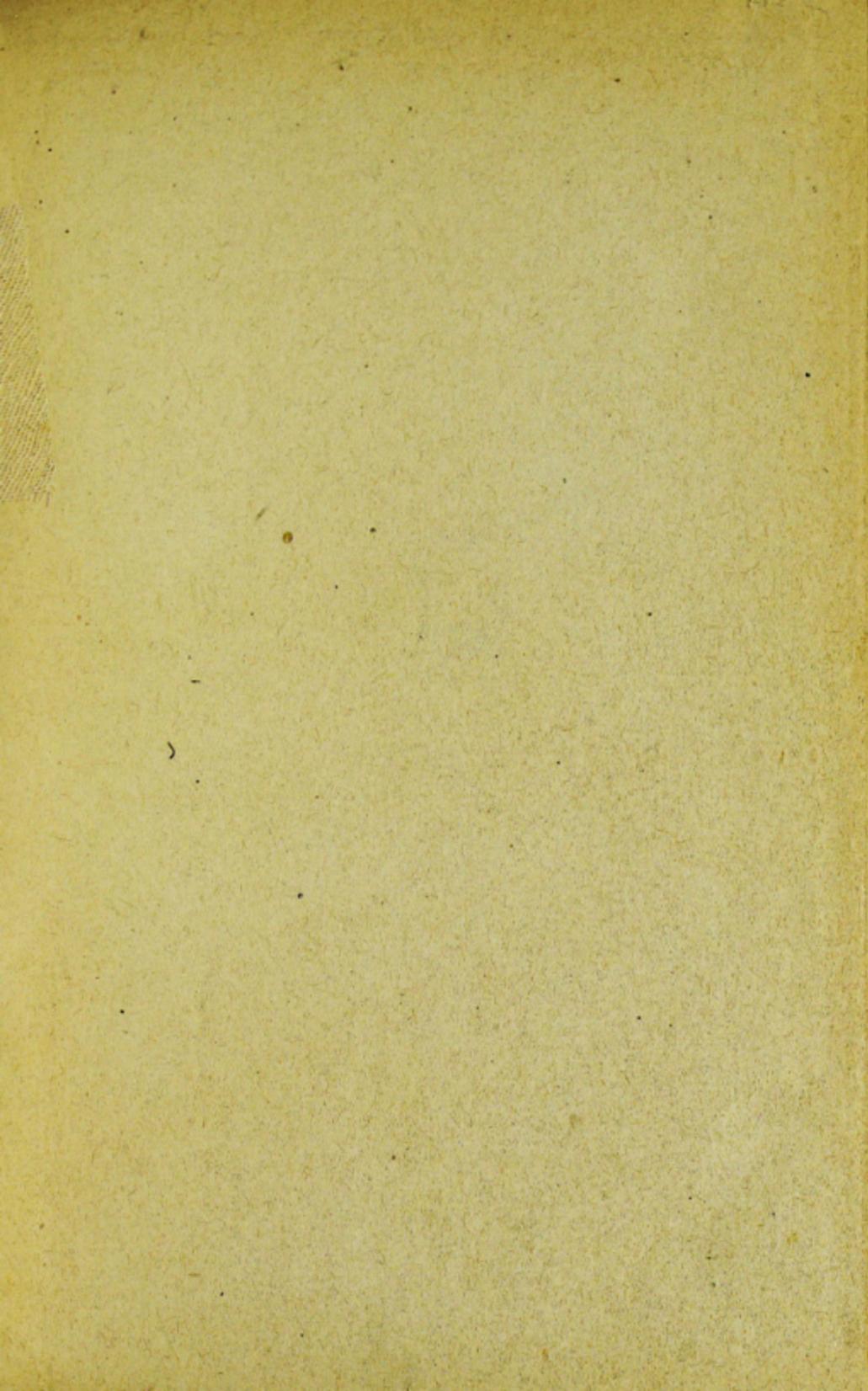
891.991 1983

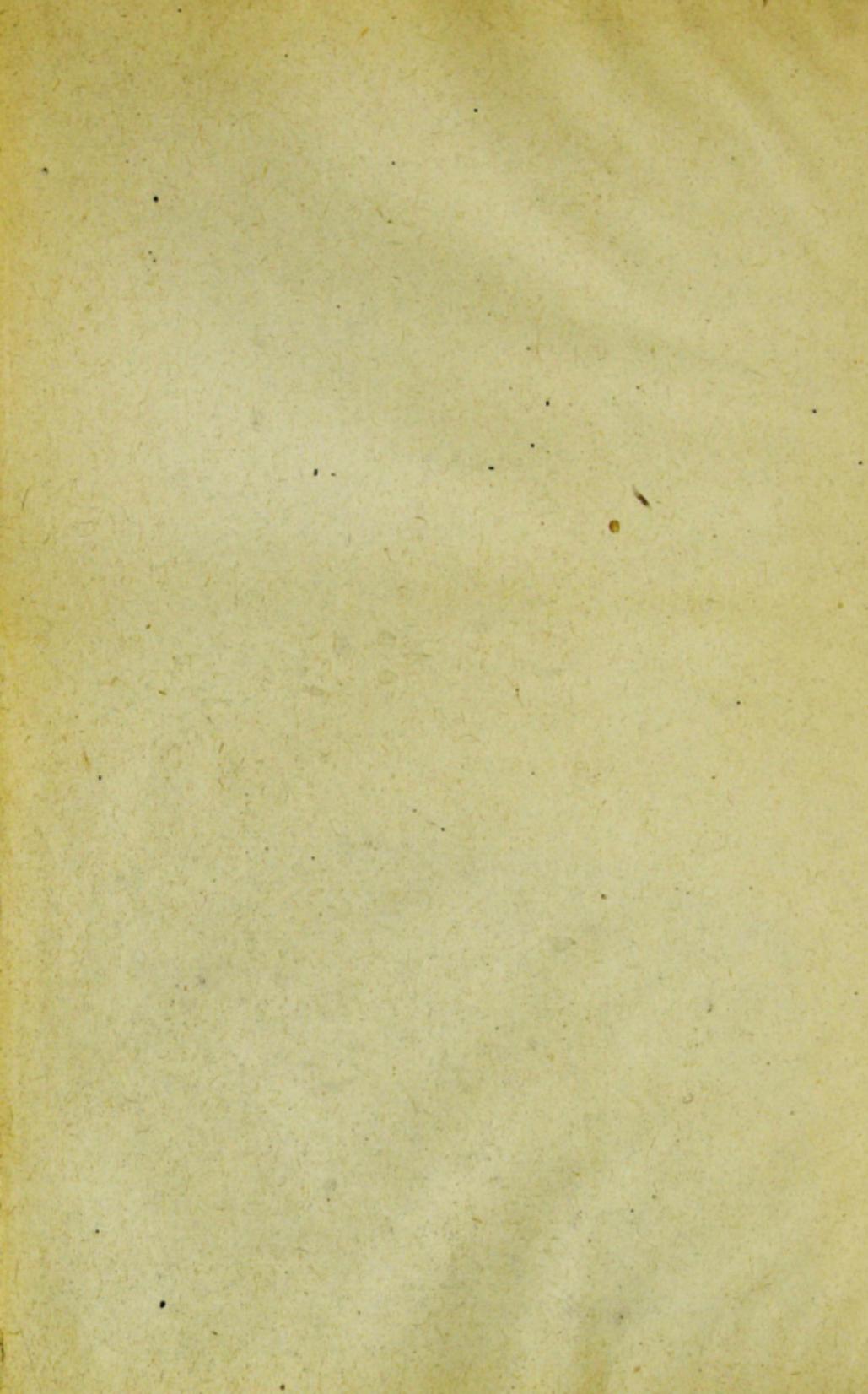
S-37 UO₂H₂O-ZnO/ZnO₂H₂O

juicy G.

Shp Umpapu. Umpf

Qvlopap H₂O. 3n.704.

291.99
S-37

ԳԱՐՐԻԵԼ ՏԵՐ-ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆՅ

ՅԵՌԻԳՎԱՆԵ Է 1981 թ.

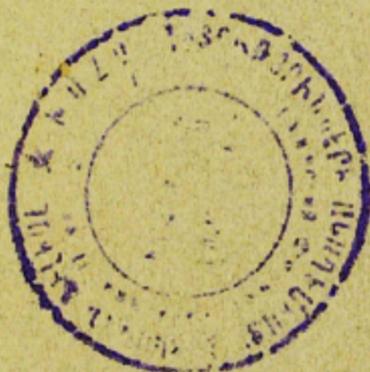
ՏԵՐ ՍԱՐԳԻՍ

ՄՈՒՐԲ ԳԵՎՈՐԳԻ ՂՈՒԼԸ

A II
30105

ԱՌԱՋԱԲԱՆ
ՔՈՒԻԲԵՆ ԶԱՐԾԱՆԻ

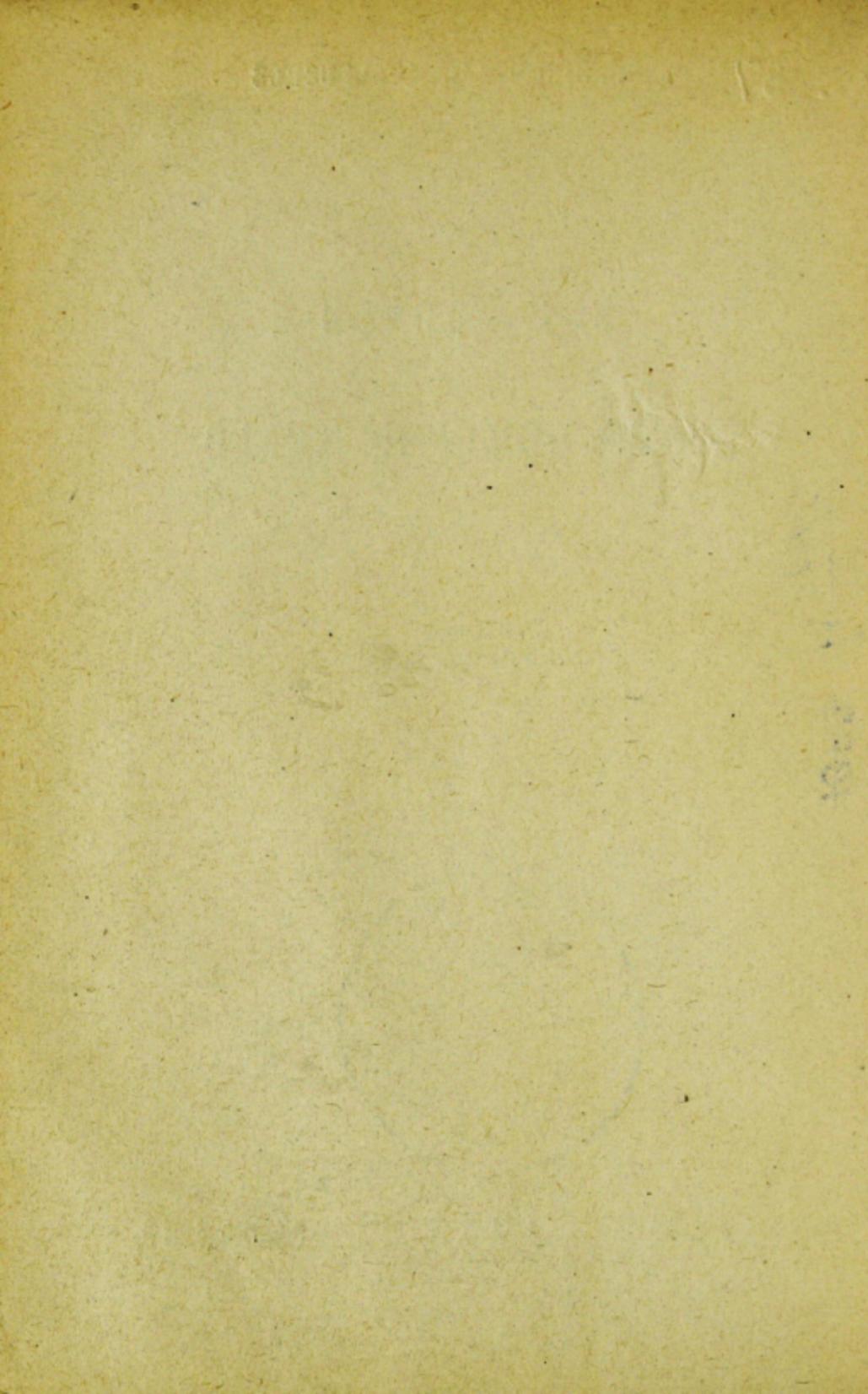
1983

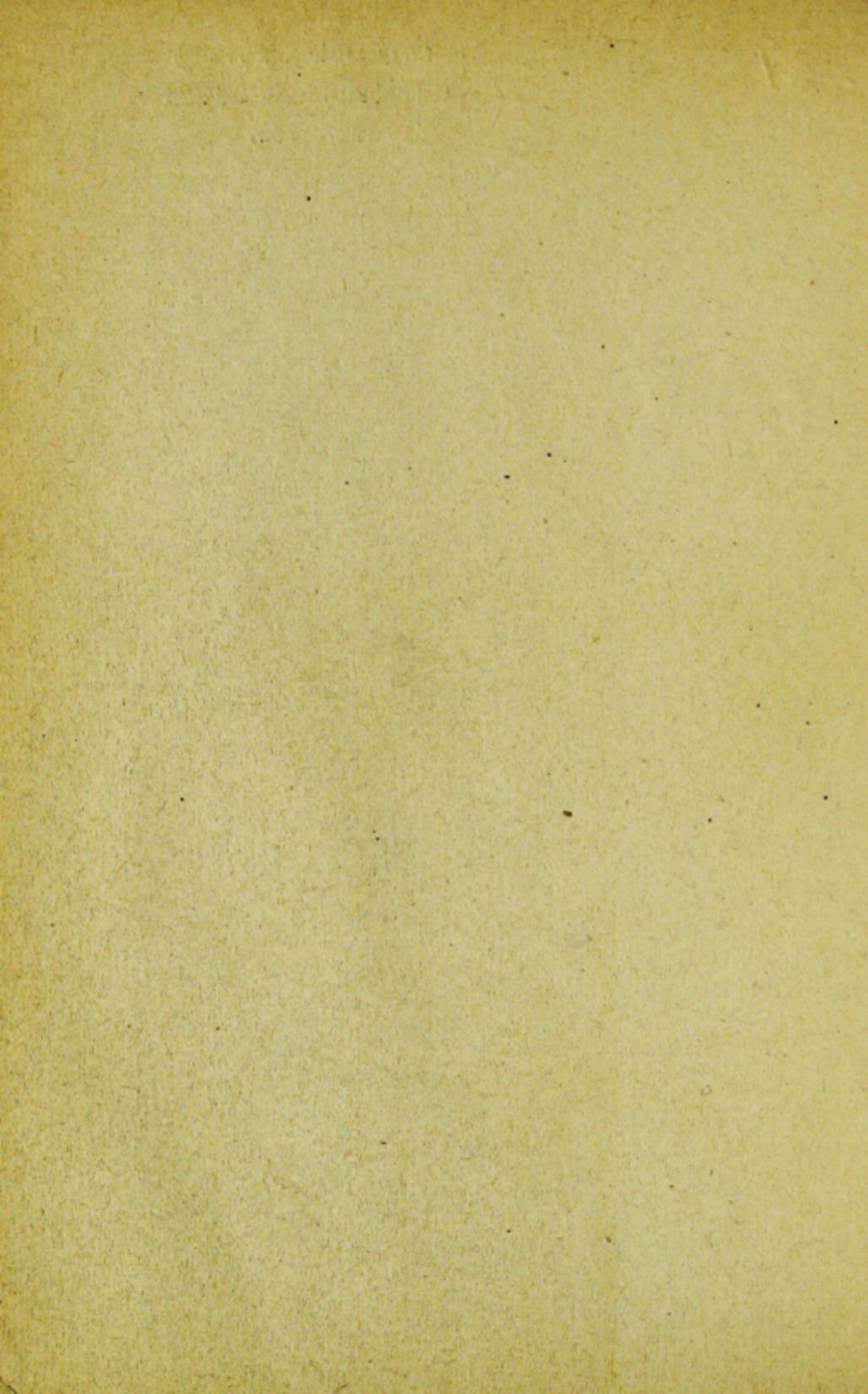
ՊԵՏՏՐԱՏ

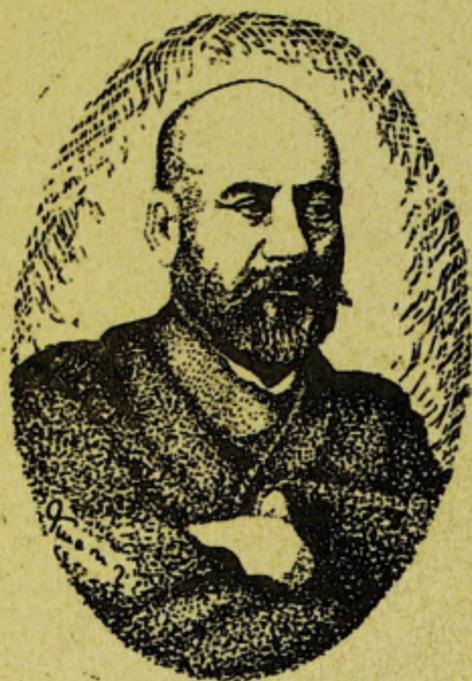
1938

ՅԵՐԵՎԱՆ

ՀԵՂԻՆԱԿԻ ԾՆՆԴՅԱՆ
— ՀԱՐՑՈՒՐԱՄՅԱԿԻ ԱՌՔԻՎ
1837—1937

ՅԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Պ՞ի և Տեր-Հովհաննիսյանցը, կյանքի ի՞նչ ուղի յե կտրել—
չաա քչերին և հայտնի: Արդարև, դա մի անհայտ անուն և հայ
զբաղանության պատմության մեջ: Մի քանի տասնամյակ-
ների փոշի կա նոտած նրա անվան վրա: Ժամանակի մի մեծ
տարածութուն, մոտ յոթ տասնամյակ, մեզ բաժանում և նրա-
նից:

Ի՞նչ և մեզ հայտնի այդ մոռացված մարդու մասին:

Տեր-Հովհաննիսյանցը ծնվել է 1837-ին, Ուզունթալա գյու-
ղում: Սովորել է Ներսիսյան դպրոցում: Ներսիսյան դպրոցի
վերակացու Հովհաննես Քաթանյանցի ջանքերով, 1858-ին Գար-
բիելին աջովում և տեղափոխվել Մոսկվա՝ ուսումը շարունա-
կելու, Ղլարցի բարերար Պիտանյանցի ծախքով: 1860-ին Գար-
բիել Տեր-Հովհաննիսյանցն արդեն Մոսկվայի համալսարանի
բժշկական ֆակուլտետի ուսանող էր: Այդ տարիներին Մոսկվա-
յում կազմակերպվում էին հայ ուսանողական ժողովներ. Ժո-
ղովներին մասնակից է դառնում նաև ՉՉ-ամյա Տեր-Հովհաննիս-
յանցը: Այդտեղ նա ծանոթանում է Ստեփանոս Նազարյանցի հետ,
վորն հրավիրված էր դասախոսութուններ կարդալու համար:
Մեծուարային դրականության մեջ հետաքրքրական հիշատա-
կումներ կան այն մասին, թե ինչն է յեղել այդ ժողովների
նյութը և զբաղմունքը:

«Մտաբուխյան մեջ ապրող հայ ուսանողները,— գրում է
Քաջրերունին իր հիշողութունների մեջ,— մի տեսակ կարիք են
զգում միմյանց մոտենալ, միմյանց հանդիպել, իրար հետ շփ-
վել և հենց այդ զգացմունքից՝ յուրաքանչյուր տոն և կիրակի
որերում հավաքվում էին հայոց յեկեղեցում պատարագին ներ-
կա լինելու:

Յուրաքանչյուր շարաթ յերեկո հայ ուսանողները հալաքվում եյին առանձին սենյակ, վոր վարձված էր ուսանողական անդամակցական գումարով և ուր ապրում էր մի չքավոր ուսանող, ուսանողական վճարից նպաստ ստացող, վոր պարտավոր էր սենյակը մաքուր պահել: Այդ խմբումն կոչվում էր «ժողով»: Սա ունեւր իր ընտրովի նախագահը և քարտուղարը:

Ժողովի նիստերում ուսանողները զբաղվում էյին հայերեն խոսակցությամբ, վիճարանությամբ, արժարժում էյին մի վորևէ գիտնական կամ աղգայնական հարց, կարդում էյին հայերեն հոդված, թարգմանություն, ռեֆերատ և այլն: Կազմակերպում էյին թատերական ներկայացումներ, զբաղվում էյին յերբեմն ուսանողական կենցաղի հարցերով և այլն:

Ուսանող Ազատացյանն այդտեղ կարգաց յուր նոր դրած «Կայ իմ կորած 50 վոսկի» կատակերգություն. Ստեփաննոս Ստեփանյանց— Ստեփաննե կարդում էր յուր վոտանալորները Իշխան Բազրատունի ստորագրությամբ. Գարրիել Հովհաննիսյանցը կարդացել է յուր անդրանիկ վեպը դյուղական վորտորդական կյանքից առած, վոր մինչև այժմ էլ մնացել է սևագրությամբ նրա մոտ: Գեորգ Քանանյանը, վոր արդեն ավարտել էր համալրարանը 50-ական թվականների վերջերում, և յերբեմն այցելում էր ժողովը, առաջին անգամ կարգաց ժողովում Ռաֆայել Պատկանյանցի ձեռագիր «Քաջ Վարդան Մամիկոնյանի մահը» աշխատությունը Պետերբուրգից ուղարկված. և այլն և այլն:

Տեր-Հովհաննիսյանցը դառնում է «Հյուսիսափայլ»-ի մերձավոր աշխատակիցներից մեկը: 1861-ին «Հյուսիսափայլ»-ում սկսում է լույս տեսնել նրա անդրանիկ աշխատությունը— «Տեր-Սարգիս» վեպը: Վեպի տպագրությունը կիսատ մնաց: «Հյուսիսափայլ»-ի մայիս, ոգոստոս, սեպտեմբեր և դեկտեմբեր ամսագրերում լույս տեսավ վեպի միայն մի մասը, ընդամենը 22 դուրս և ընդհատվեց: Նալրանդյանն անհավանական չեւր դռնում, վոր ընդհատվելու միակ հիմնավոր պատճառը պետք է յեղած լինի վեպի հակակոչերական ուղղությունը. «մեր կարծիքով— զրում է Նալրանդյանը— այդ գործին ավելի պատշաճ էր «Քաղցկեղ Հայաստանի» անուն ունենալ, քան թե կապել մի սարեգոտավորի անունի հետ, վոր շատ կարելի չէ թե անհատ շողության պատճառ էլ դարձալ»:

Տարիներ հետո, յերբ լույս տեսան Գ. Հովհաննիսյանցի «Իշողությունները՝ Քաջբերունի ծածկանվան տակ, Նալբանդյանի կասկածներն արդարացան: Պարզվեց, վոր վեպի հրատարակութան վրա արգելք դնողն, իրավ վոր, յեղել և ցարական գրաքննությունը:

Ահա թե ինչ ենք կարդում Քաջբերունու հիշողություններէ մեջ այդ առթիւ:

«Ի՞նչ և պատճառը, վոր Տեր-Սարգիսը վեպը ընդհատվեց, չյարունակվեց: Վեպը, յերբ հասել եր այն կետին, վոր պեթք և բեմ հանվեր Թիֆլիսի յուր ժամանակին նշանավոր քահանաներից մինի— Սահակ ալադ քահանա Սահառունու— կրօնի դասատուության խայտասակ ձեւը ներսիսյան դպրոցի բարձր դասատունում, հեղինակին հաղորդել եր Սահառունու աշակերտ Մարտիրոս Սիմոնյանցը: Հենց այդ ժամանակ բորբոքված եր Մատթևոս կաթողիկոսի կողմից հալածանք նազարյանցի դեմ: Ուստի ցենցոր Բերոյանցը արգելք դրեց վեպի շարունակությանը:

Առանց վեպին վորևէ մնաս հասցնելու հեղինակը կարող եր դեն ձգել Սահառունուն ել, նրա դասատուությունն ել և հանդիսա շարունակել վեպը, բայց նա անխորձությունից դիմեց զանազան միջնորդների ու անհաջողության մատնվելով, դիմեց կարապետ Յեղյանի միջնորդությանը, վորը 1862 թ. մայիսի 15-ի նամակով պատասխանեց, թե Բերոյանցին անկարելի չե համոզել, վոր նրան— Բերոյանցին— հրամայված և ցենցորական կոմիտեյի կողմից, վոր հայոց հոգևորականության մասին վոչ մի հոգիված թույլ չտա տպագրության: Ավելացրեք որա վերու և այն, վոր շուտով դադարեց Հյուսիսամայլը:

Ահա այդպիսի փորձանքի յենթարկվեց «Տեր-Սարգիսը», վորի շարունակությունը մնում և անշուք մինչև այսօր»:

1863-ին Տեր-Հովհաննիսյանցը դրում և «Ջուխտ անիծյալ գերեզման» խորագրով վեպը, վորը, սակայն, ինչպես ինքն և ասում, «նազարյանցի վոճով դրելու պատճառով և հետագայուր հնայացքին տեղ առ տեղ անհամաձայն դռնելով՝ մնացել և անտիպ մինչև այսօր»: 1864-ին դրում և մի վեպիկ «Սուրբ Գևորգի դուլը» անունով, վորը, սակայն, տպագրության և տարիս մի քանի տարի հետո, 1872-ին, Պետրոս Սիմոնյանցի «Մեղու Հայաստանի»-ի մեջ (№№ 24 և 25):

Տեր—Հովհաննիսյանցն այլևս Հանդես չեկալ վորպես բե-
լեարիստ. ընթերցողը կորցրեց նրա հետքը: 1867—1898-ը Տեր-
Հովհաննիսյանցը վարում է գավառական բժշկի պաշտոնն, ճա-
հատագիր ունենալով մշտական շրջագայությունները:

... «Որերով և շարաթներով լինելով ծառայական անդա-
դար շրջագայության մեջ,— գրում է Քաջբերունին,— նա յուր
ճանապարհին Հանդիպում էր սարերի, ձորերի, գետերի, ան-
ս. առների, դաշտերի, գյուղերի ժողովուրդների, հին վանքերի,
յեկեղեցիների, ամրոցների, գերեզմանների և այլն և այլն, վո-
րոնցով նա չէր չարող չհասվիչառակվել, չէր կարող աչքերը խփել
և անցնել, ինչպես արել են նորա պես շատ-շատ ծառայողներ:
Քայց նա յուր այդ բոլոր տեսածները գննում էր, քննում էր,
նյութեր էր ժողովում, գրի յեր անցնում յուր ծոցատետրների
մեջ, վոր դժվար չէր իրագործել այդ բոլորը»:

«Փորձում», «Արարատում», «Նոր դարում», «Արձագան-
քում», «Լուսայում», «Աղգազբաղական հանդեսում», ինչպես և
սուսական պարբերական մամուլում հանդես է գալիս ընդարձակ
ճանապարհորդական նկատողություններով, վորոնք, սակայն,
սուսվելիպես պատմադիտական—հնագիտական—աղգազբաղական նշա-
նակություն ունեն: Առանձին արժեք և հետաքրքրություն են ներ-
կայացնում նրա հիշողությունները՝ Ալեքսանդրապոլի թատրո-
նական կյանքի շուրջը («Արձագանք»), ինչպես և Պերճ Պոռ-
յանի վերջին որերի մասին («Լուսա»): Այդ աշխատությունների
քանակը, չհաշված մանր-մունր թղթակցությունները, հասնում
է, ինչպես ինքն է ասում, 66-ի: Բոլորն էլ լույս են տեսել Քաջ-
բերունի ստորագրությամբ:

Լեոն, Ստ. Նազարյանցի կյանքին և գործին նվիրված յերկ-
հատոր աշխատության մեջ, իսկ հետագայում էլ «Հորիզոնում»
լույս ընծայած իր մի հոդվածում, հիշում է Գաբրիել Տեր-
Հովհաննիսյանցին և կշտամբանք կարդում «Տեր—Սարգսի» հե-
ղինակի գլխին, վոր թողել է գեղարվեստական գրականությունը
և գրադվել աղգազբաղական նկարագրություններով: Իր հիշողու-
թյունների մեջ անդրադառնալով այդ հարցին՝ Քաջբերունին
գրում է.

«Ապա թե ինչ է պատճառը, վոր Գ. Տեր—Հովհաննիսյանցը

վիպագրությունը թողել և և անցել և հնություններին և ժողովրդագրության: Ահա դրա բացատրությունը.

Իժիշկը 1867 թվականից մինչև 1898 թվի վերջը մեշտ վարել և դա՛վառական բժշկի պաշտոն, մի պաշտոն, վոր շարունակ շարժման մեջ և, վոր չունի վոչ հանգիստ և վոչ դադար: Ուրեմն վեպի համար նա չէր կարող ունենալ միջոց և ժամանակ»:

1912-ին դեկտեմբերի 25-ին լրացավ Ստ. Նազարյանցի ծննդյան հարյուրամյակը: Գարբիել Տեր-Հովհաննիսյանցը դրժ և առնում իր հիշողությունները 60-ական թ. թ. Մոսկվայի հայ ուսանողների և «Հյուսիսսփայլի» ու Ստ. Նազարյանցի մասին— «Մասիանոս Նազարյանցի շուրջը 60-ական թվականներում» խորագրով: Նրա հիշողությունները լույս են տեսնում սկզբում «Արարատում», 1916-ին, իսկ հաջորդ տարին՝ առանձին գրքուլրքով:

Ահա այն մի քանի կցկառուր տվյալները, վոր մեզ հայանի յեն «Տեր-Սարգսի» հեղինակի մասին: Նույնիսկ մինչև հիմա հնարավոր չի յեղել վերականգնել Տեր-Հովհաննիսյանցի մահվան թվականը, վորը, անշուշտ, մեր յերիտասարդ ժրաջան գրական և երնդի դործն և, ինչպես և նրա ձեռագրերի հայտնաբերումը. ուր, պիտի հուսալ, վոր պահպանված կլինեն ինչպես նրա յերկր. անհայտ վեպերի ձեռագրերը, այնպես ել «Տեր-Սարգսի» շարունակությունը, վորի մասին հեղինակն ասում է՝ «մնում է անշուք մինչև այսօր»:

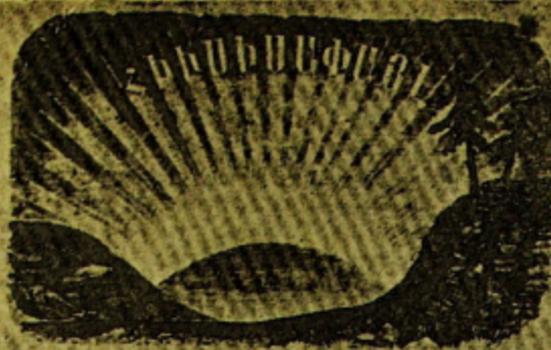
«Տեր-Սարգսի» հեղինակը՝ Գ. Տեր-Հովհաննիսյանցը մեզ նայում է հեռավոր տարիների մշուշից, ճիշտ կլինի ասել՝ հայ նոր գրականության պատմության խանձարուրից: Նրա անունը առնչվում է այն դեմքերին, վորոնք հիմք դրին հայ աշխարհիկ գրականության՝ նոր գրական լեզվով: Յեթե վոչ Արուսյանի, վորի «Վերք Հայաստանի»-ն գրված եր վաղուց, բայց լույս տեսավ 1858-ին, ապա Նայրանդյանի, Պոռչյանի բախտն ու նշանակությունը՝ վորպես արձակագիրների՝ բաժանում է նաև Տեր-Հովհաննիսյանցը: «Վերքը» լույս է տեսել 1858-ին, Նայրանդյանի «Մեռելահարցուկը» մի տարի հետո՝ 1859-ին, Պոռչյանի «Մտե վարդիթերը»— 1860-ին, «Տեր-Սարգիսը»— 1861-ին: Ահա այն նախնական սյունաշարը, վորի վրա բարձրացավ մեր արձա-

կազմութեան կոթողը, հանձին Աղայանի, Բաֆֆու, Շիրվանդազեյի, Մուրացանի, Նուր-Դոսի, Փափազյանի և ուրիշներէ:

«Տեր-Սարգիսը» Նալբանդյանը գնահատում է հենց այդ յուսի տակ: Նալբանդյանն իր նշանավոր կրիտիկայի մեջ գրում է — ... «Մենք պարտականութիւն ունենք հրատարակել թիւ 4. Արովյանցի «Վերք Հայաստան»-ն և «Սոս և Վարդիթերը» հիմք դրին արդյան ազգային վիպասանութեան: Այո, արդարութիւնը նույնպէս պարտք է դնում մեր վրա բարձրաբարձու հռչակել 4. Գարրիկը Տեր-Հովհաննիսյանցի «Տեր-Սարգիս» մակադրով վիպասանութիւնը, վոր տպւում էր 1861 թվականին Հյուսիսափայլի մեջ, և վոր, ափսոս և հազար ափսոս, հեղինակից կամ Հյուսիսափայլից կախում չունեցող պատճառներով ընդհատվեցաւ»...

Նալբանդյանը, վոր հայ անդրանիկ գրական քննադատն է և ռեալիզմի տեսաբանը մեր քննադատական մտքի պատմութեան մեջ, դեռ 50-ական թվականների վերջերին, «Հյուսիսափայլ»-ի եջերում, առաջ քաշեց ազգային գրականութիւն ստեղծելու հարցը: «Մենք չունինք ազգային յերկեր, չունինք ազգային յերաժշտութիւն, չունինք բանաստեղծութիւն» — գրում է մեծ քննադատը: Նալբանդյանը ազգային գրականութիւն ասելով նախ և առաջ հասկանում էր ժողովրդի ռեալ կյանքի արտացոլումը գրականութեան մեջ: Նրա կարծիքով՝ ստեղծվող գրականութեան առարկան ճիշտահան ճշգրտութիւնից դուրս չի լինելու: Նալբանդյանն այդ տեսակետով էլ մտածում է Տեր-Հովհաննիսյանցի վեպի գնահատութեանը: «Տեր-Սարգիսը» ռեալիստական մի պատկերաչար է: Յերկի նյութը հոգեվորականութիւնն է — գյուղական քահանան և տիրացուն, դորձակալը և այլն: Հեղինակը նկարագրել է այն, ինչ վոր տեսել է մանուկ հասակից, գյուղական շրջանում: Դա ազգային կյանքի մի հետաքրքրական խորշի ռեալիստական պատկերագրումն է:

Մեր գրականութիւնն իր խանձարուրի մեջ արդեն յերկփեղկված էր. ռոմանտիկականը և ռեալիստականը հավասար քայլով առաջանում են մինչև Բաֆֆու հանդես գալը: Արովյանի ռոմանտիկայի դիմաց մենք ունենք Նալբանդյանի, Պոռյանի և Տեր-Հովհաննիսյանցի ռեալիստական վիպագրութիւնը: 60-ական թվականներին Գամառ-Քաթիպան ռոմանտիկական;

ԲՆԵՐ 1861 ՔԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆՔ

ՔԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆՔ.

ՔԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆՔ.

Ե.Չ.Գ.ԲՆԻՆ Գ.Ի.ԳԵՂՆՈՒԹԻՒՆ

1.

Դեռ արդարոր չէր բացվել: Մարտի կտակարար և գաղտնի
տարածու թիւերը դեռ եւս միւս թիւերը պատած էին: Այս քանի ար-
դեւ մայր էր մեռել և ստոգերն երկրի կամարի վերայ այս անգ ար-
այն անգ փայլեալու մէին: Այլ մի կրակի նշոյլ չէր երևաւ անորի
Ֆիքի կց, ըստ որում մի արդարոր էր դիւզի բնակիչները բարորհան
բնած էին: Միայն ժամկոչ Գրտուր, մի փայլաւ նկուին, շերտի
Տաշտեղով դուրս եկաւ. բնակարար իւր տանից և գնաց ու զղակի
գեղի երկրեցին: Այլ արդարոր էր գիւղը, ճշմարտան առած, շատ աղ-
քաւ և երկրեցու պատկանաւոր նկուինով: Երկրեցին այնքան ըս-
նով չէ որովհետեւ մի Տաշտեղով փնկաւից, միայն թէ նորա մեջ կան
մի քանի կտակարար, սրբան և կիտանալ պատկերներ: Երկրեցին

«Յեր-Սարգիս» վեպի անգլանիկ հրատարակութեան առաջին եջը
(Հյուսիսսասիայի, 1861, մայիս)

ճառական յերկերի կողքին արտադրել և ռեալիստական—յերգեթական վոտանավորներ. կարենյանցի, Գալֆայանցի փքուռույց ճառական վոդբերգությունների դիմաց՝ առաջ և դալիս Միգայել Պատկանյանի, Տեր-Գրիգորյանի, Փուլինյանի և վերջապես՝ Գ. Սունդուկյանի ռեալիստական կատակերգությունը:

Ի դեմս Միգայել Նալբանդյանի, Անանիա Սուլթանշահի, Գարրիել Տեր-Հովհաննիսյանցի— «Հյուսիսամայլ»-ի մեջ, Պուշյանի— «Կոունիզ»-ի մեջ՝ մշակվում, ձև եր ստանում մեր դրահան-մտավոր կյանքի վերածնության շրջանի դեմոկրատական հոսանքը: Դեմոկրատական հոսանքը, վորի դրոշակակիրը պայծառամիտ 60-ականն եր, Նալբանդյանը, թարմություն և նոր շունչ եր բերում Հայ դրականությանը և ընդհանրապես մտավոր կյանքին: Մեր դեմոկրատական հոսանքը գտնվում եր ուռւ հեղափոխական 60-ականների ազդեցության ներքո: «Սուլթանենիկի» և նրա շուրջը Համախմբված նշանավոր վաթսուևականների լավագույն տրադիցիաները Հաղթական քայլերով հրապարակ են գալիս՝ մաքրելու Հնադարյան ճահիճը, վորի խաղաղությունն ու անդորրը այնքան թանգ եր ցարիզմին, նրա Հայախոս դադափարակիցներին, յեկեղեցուն ու կոերին: Հայ դեմոկրատ վաթսուևականները կոխվ Հայտարարեցին ճահճի դեմ, բացելով բոլոր դռները լուսավորության առաջ— դեպի ժողովուրդը:

Հայ դեմոկրատ վաթսուևականները ռեալիզմի Հիմնական կրողը դառնալով դրականության մեջ, չհրաժարվեցին ուժանտիզմից: Ռոմանտիկան մի տեսակ անհրաժեշտ եր մեռած ճահճը շարժելու համար, քնած մտքերին թև ու թռիչք տալու, Հարկավոր եր՝ քարացած կյանքն ապագայի վառ հեռանկարով լուսավորելու համար: Հարկավ, դրական Հիմնական վոճը— վորի վաղ ներկայացուցիչներն եյին՝ այ դեմոկրատ ներկայացուցիչները— ռեալիզմն եր, մերկացնող, դիմակազերծող, իրապատում ուղղությունը: Ռոմանտիզմի դերը միայն ծառայական եր:

Հայ 60-ականների ռեալիզմը թեև տակավին իր բալոցքի մեջ եր, բայց, չնայած դրան, հեռու յեր կյանքի-լուսանկարչական, ռարկական նկարագրից: Ճիշտ և «Հյուսիսամայլի» շուրջը Համախմբվածների մեջ կային և այնպիսիները, վոր անկարող յեղան կյանքի ռարկական նկարագրությունից բարձրանալու, դեղարվեստական խոշոր ընդհանրացումներ տալու: Բայց դրանց

կողքին աճում և հասակ եր առնում ուսելիք՝ առողջ, ճշմարտապատում գրական վոճը՝ ընդունակ կերտելու հոյակապ պատկերներ, կենդանի բնավորութուններ: Դեռ 1859-ին Նալբանդյանը «Հյուսիսփայլի» եջերում հանդես յեկավ պաշտպանելու «գրականութունը կյանքի հայելի» սկզբունքը գուեհացնելուց, գրականութունը կյանքի լուսանկարչական արտացոլումը դարձնելուց: Բանաստեղծութունը—գրում է Նալբանդյանը—բարձրանում է իրականութունից դեպի մի այլ անչափելի տարածությամբ լայն աշխարհ—աննյութ կամ հոգեկան աշխարհ: Վաղ սեւելիքի վողջ պարզամտութունը գտավ իր պատկերը Պոռչյանի անգրանիկ վեպում. այդ են վկայում վեպի լեզուն, կառուցվածքը, տիպերի կերտվածքը և այլն: Դեռ Նալբանդյանն իր հռչակավոր կրթիկայի մեջ մատնանիշ արավ, վոր Պոռչյանը «վորտեղ բողոքակի խոսում է բնության լեզվով, ուր միայն լոկ թարգման է լինում բնության և ստորագրում է այն, ինչ վոր այժմ ամեն մարդ կարող եր տեսնել և ստուգել, հոյակապ արժանավորութուն ունի, իսկ ուր մեկ վայրկյան անգամ արգո հեղինակը բնությունը թողնելով, սքնություն է խնդրում յերևակայությունից և հնարաստեղծում է անբնական բաներ, այնտեղ գործի արժեքը թուլանում է և անհամեմատ թուլանում է»:

Նույնը չի կարելի ասել «Տեր-Սարգսի» մասին: Որինակ, Նալբանդյանը Գ. Տեր-Հովհաննիսյանցին այդ առումով համեմատելով Պոռչյանի հետ, իր կրթիկայի մեջ գրում է.

«Պ. Գ. Տեր-Հովհաննիսյանցի «Տեր-Սարգսի» գործում մի հոյակապ արժանավորութունն էլ այն է, վոր նա բացի մի քանի անհրաժեշտ պատմական ծանոթութուններից և արտաքին նկարագրութուններից՝ իր ներգործողների հոգեբանական կամ բարոյական վորպիսության մասին բնավ իր բերնից խոսելով հանդես չե դալիս. ներգործողը իրենց խոսքերով կամ գործերով ցույց են տալիս մեզ իրենց ով և ինչ լինելը: Մեծ տարբերութուն կա տեսնելու և լսելու մեջ: Այն հեղինակը, վոր ինքը բան չե ասում մեզ, այլ մարդիկ է հանում մեր առջև, ներգործել սալով նոցա, — նա ցույց է տալիս. ել տեսնելուց հետո լսելու կարոտութուն չկա: Իսկ այն հեղինակը, վոր վոչ ամեն բան ցույց է տալիս ներգործողների ձեռքով, այլ յերբեմն իր

բերնից և պատմում նոցա մասին, նա լսեցնում և, վորի սպա-
վորությունն ավելի թույլ և, քան թե տեսնելու և շոշափելու
սպավորությունը:

Ինչպես ուսուցիչու հյուսիսափայլականներից շատերի, այն-
պես ևլ Գ. Տեր-Հովհաննիսյանցի վրա, նկատելի յե «Սովրեմենն-
նիկի» ազդեցությունը: «Սովրեմեննիկը» առաջ քաշեց Գոգոլի
արձակի պաշտպանության հարցը: Յեւ չի բաժնի, «Տեր-Սարգսի»
վրա նկատելի յե «Մեռյալ հոգիների» արխիտեկտոնիկական կող-
մի ազդեցությունը: Ինչպես «Մեռյալ հոգիների» մեջ պատմվող
գեպերը մի Փարուլյատիվ առանցք չունին, այնպես ևլ այստեղ,
«Տեր-Սարգսի» մեջ: «Մեռյալ հոգիների» մեջ պատկերազօված
բոլոր դեմքերի ու գեպերի առանցքը մեկն և—Ձիչիկովը, այս-
տեղ ևլ Տեր-Սարգսին և՛ տիրացու Միսուլի հետ: Հումորը
«Մեռյալ հոգիների» վոգին և, նրա շունչը: Նույնը կարելի յե
ասել նաև «Տեր-Սարգսի» մասին. հեղինակը մի նուրբ հումորով
և շարժել էր բոլոր հերոսներին, պատկերազօվող բոլոր գեպ-
երը:

Յեթե Գ. Տեր-Հովհաննիսյանցը նույն վոգով, նույն ուժով
և կորովով կարենար շարունակել հեղինակել գեղարվեստական
յերկեր, նրա գրական վաստակն անկասկած կդառնար հայ իրա-
կանության մի վորոշ շրջանն արտափայլող հայելին:

«Յեթե յերբևս լինի—գրել և հայ նշանավոր վաթսունական
Նալբանդյանը 1864-ին, Պետրոպոլիսյան ամբոցի մթին խցերից
մեկում նստած— այդ կիսատ մնացած գործը ավարտվի, միև-
նույն հոգով և հմտությամբ շարունակելով, այն ժամանակ մեր
նոր դպրության մեջ այդ գործը նույն տեղը կունենա, ինչ տեղ
ռուս դպրության մեջ ստացել և «Մեռած անձինքը»: Թող կան-
խիկ ընդունի մեր սրտանց շնորհակալությունը հայկական Գո-
գոլը, վորին մաղթում ենք մի փայլուն գալոցը»:

Տարիների փոշու տակից հանելով և հրապարակելով մեր
գրականության այս մոռացված եջը, հուսով ենք, վոր գեթ այ-
սուհետև Գ. Տեր-Հովհաննիսյանցը դուրս չի մնա հայ նորագույն
գրականության պատմությունից, ինչպես այդ անում էյին հայ
կուլտուրայի յերդվյալ պաշտպանի դիմակ հագած գարշելի ազ-
գայնականները:

Ռ. Զ.

ՏԵՐ-ՍԱՐԳԻՍ

.1861

Արտատպւած է 1861-ի «Հյուսիսափայլ»-ից

Գեո արշալույսը չէր բացվել: Մարերի կատարքը և դաշտերի տարածութունքը դեռևս մթությամբ պատած էին: Լուսինը արդեն մայր ևր մտել և աստղերն յերկնքի կամարի վերա ալտանդ ու այնտեղ փայլվում էին: Վո՛չ մի կրակի նշույլ չեր շնրևում տների հերթից, ըստ վորում Վարդարուր գյուղի բնակիչները բոլորեքյան քնած էին: Միայն ժամկոչ Միտուլը, մի վաղտ ձեռին, շներին հաչացնելով դուրս յեկավ քնագոր յուր, տանից և գնաց ուղղակի դեպի յեկեղեցին: Վարդարուր գյուղը, Տշմաքիտն ասած, շատ աղքատ է յեկեղեցու պատկանավոր նյութերով: Յեկեղեցին վոչինչ բանով չէ՛ վորոշվում մի հասարակ տիկանից, միայն թե նորա մեջ կան մի քանի կոտրատած, արրած և կիսամաշ պատկերներ: Յեկեղեցին շինված է դետնի տակ, պատերը հասարակ քարերից և տանիքն ևս ծածկված է ալյուրի փտած փայտով, վոր մի քանի անգամ անձրևի ներգործութունից կիսով չափ քանդվել էր: Յեկեղեցու մոտ կանգնած էին յերկու կարճ սյուն, վորոնց վերին ծայրերը կամարաձևով միանում էին միմյանց հետ: Այս կամարի մեջտեղից կախած Գր կոչնակ, այսինքն մի տախտակ, վոր Հայաստանի գյուղերում գործ է ածվում դանդակի փոխանակ:

Այսպես Միտուլ ժամկոչը յերբ վոր հասավ յեկեղեցին, նախ և առաջ մի լավ համբուրեց պատի քարը, հետո յեկեղեցու սրահի պատուհանից հանելով յերկու կեռածայր կարճ փայտեր, տեղավ թակել վերոհիշյալ տախտակը: Ահա՛ քիչ ավելի ազնիվ և ավելի ձայնավոր դանդակ փայտաչեն:— Տախտակի ձայնը շներին, կարծես, ուրիշ կերպ էր թվում, դոքա սկսան ավելի քործր հաչել: Մի քանի անգամ ժամկոչը հնչեցրեց կոչնակը և ապա յեկեղեցու դռանը նստեց, բայց վոչ վոք չեկավ աղոթելու, շերևեցավ և քահանան: Միտուլը վեր կացավ, յուր փայտը

ձեռին, շնորք դեպի զանազան կողմ հալածելով, դյուղի մտադրոյ-
ների մեջ և տանիքների վերա սկսավ յուր պաշտօնը կատարել,
ձայն տալով զորհրդալ և աստված, ժամ հրամայեցե՛ք, որ հնչայ
և աստված, ժամ հրամայեցե՛ք: Այսպես ասելով դյուղի շուր-
ջը առավ և դալով յեկեղեցու մոտ, կրկին սկսավ թակել և ևս չհնա-
կը: Նա նստեց ու դուրսը դեպի գետին կախ արած, մի բաժ մո-
րոշտաց և սկսավ ցած ձայնով յերգել:

Առավոտը կյո՛ւրակի յեր լուսանում, ժամկոչը նստաւ, վեր-
կացավ, բայց դեռևս ժողովուրդ չկա: Յերբ վոր բախակեան ժա-
մանակ անցավ, արեւելքն ևս փոքր առ փոքր բացվեցաւ, պա-
ռավ կանայքը և ծեր մարդիկը դավազանի ողնութեամբ, անքա-
լով ու քթերի տակին խոսելով, կարծես աղոթելով, յեկան
յեկեղեցին: Կես ժամից հետո տան հողի հաղիմ թե հաղաբե՛ր
եր. յեկեղեցու բանալին քահանայի մոտ և, բայց նա չկա-
դեռևս: Ծերերը և պառայները յերբեմն զրույց եյին տալիս և
յերբեմն ծունր եյին դնում յեկեղեցու սրահում, իսկ ժամկոչը
զրսում կանգնած, քահանայի ճանապարհին եր նայում: Վերջա-
պես նկատեց, վոր հեռվից ահա՛ մի մարդ և դալիս, կրակի-
անձողակոթը ձեռին: Ծիտուլը խմացավ, վոր քահանան այժա-
յե լինի, դնաց և ալևորներին խմաց տվեց: Տեր-Սարգիսը ան-
ձողակոթի լուսով դուռը բաց արեց, ամենքը մտան յեկեղեցին,
կանթեղները վառեցին և ժամը սկսավ: Ալևորները անգիր դի-
տեյին բոլոր ժամասացութիւնը: Նոցա խորթ թվեցաւ, յերբ
վոր քահանան ժամասացութիւնը կիսից սկսավ: Ժամը վերջա-
ցած, ժողովուրդը հավաքվեցավ սրահի մեջ և բացվեցաւ իս-
սակցութիւն զանազան նյութերի վերա: Մինը նոցանից զրա-
մում եր վոր նորա մեծ վորդին դնացել և վորս, մյուսը — թե
այն որ անպատճառ հարկահան (յասավուլ) պիտո յե դա գառ-
ղը, դիմանրեզու համար հալեր ժողովելու, և այլն և այլն-
ահա՛ այսպիսի խոսակցութեամբ եյին պարապած ամենքը,
մինչև տեր-Սարգիսը յեկեղեցուց դուրս յեկավ: Քահանան այ-
միջոցին կանթեղները հանգրեց, դրքակալները մի տեղ ժողովեց
և դավազանը ձեռին դուրս յեկավ յեկեղեցուց: Ժողովաբար
մոտքի վերա կանգնեց, վողջույն տվեց քահանային, վոր քա-
կողմից նույնպես վողջույն տվեց: Յերբ վոր ամենքն ևս նստե-
ցին շարքով, տանուտեր Հարութիւնը ծանր ու բարակ հարցմեց
տեր-Սարգիսի.

— Տերտեր ջան, կարծոք, վոր այսոր տոն պիտո յե լինի: Էի՞նչ տոն պիտո յե լինի, Հարություն, հարցրեց քահանան:

— Ձեմ իմանում, տերտեր ջան, այսորյան ժամասացությունը ուրիշ կերպ թվեցավ ինձ, մյուս սովորական կյուրակիներէ պես չեր:

Կարծոք, այսոր հասարակ կյուրակի յե, բայց ավելի լամ կլինի տոնացուցին նայել. այս ասելով, տեր-Սարգիսը կրկին մտավ յեկեղեցին:

— Տերտերին ի՞նչ ես նեղացնում, տանուտեր, ձայն տվեց գլխի վանհար, այսոր կյուրակի յե ահա, ով չդիտես:

«Ձայնդ կտրիր, կտորած գդալի պես կրկին մեջ ընկավ. քեզ քանի անգամ ասել եմ, վոր տանուտիրոջ բաների մեջ մի՛ խառնվիր. դնա, կորի՛ր դյուղամեջ, կարելի յե հարկահան ե յեկել դիմանրեզուց:

Գլխի վանհար ծոծրակը քորելով, սուս փուս՝ վեր կացավ դնաց:—

— Տոնացուցին նայեցի, վոչինչ տոն չկա, տանուտեր, ասաց քահանան— բայց ինչո՞ւ համար քեզ այդպես յերեվեցավ:—

«Տերտեր ջան, ի՞նչ առնեմ, ամեն կյուրակի որ ժամը միշտ սկզբից եյիր սկսու՞մ, այսինքն առաջ «Հայր մեր» հետո «Տեր զի բաղում» հետո «Առաջնա լուսո» և այլն և այլն. բայց այսոր ուղղակի շարականներից սկսար:—

— Դորա համար ես հարցնում, որհնված, ինչպես չե. այս որ ևս սկզբից սկսա, բայց վորովհետև լուսացել եր, յես յետացել եյի, այս պատճառով իմ տանս արդեն սկսա ժամասացությունը և մինչև գալս շարականներին հասա:

«Յես դարմացա, պատասխանեց Հարությունը— կարծեցի թե տոն որ ե:

— Ձե, Հարություն, այդ դարմանալու բան չե. մի՞թե այս առաջին անգամն և, որհնված. յես միշտ, յերբ յետանում եմ, ճանապարհին ժամ ասելով եմ դալիս:

«Տերտեր ջան, մի՞թե մեղք չե, յեկեղեցուց դուրս ժամ ասել:

— Վահ, որհնված, ի՞նչ մեղքի բան կա, կարելի յե դյուղումը չենք, այլ անտառումը, ուր յեկեղեցու հոտ ևս չկա, ու-

րեմն ի՞նչ առնենք այնտեղ: Ե՛հ, տանուտեր, այժմյան ժամանակը այդպիսի բաները ընդունում ե: Աշխարհը քանի առաջ ե գնում, այնքան մեծ խելք ու իմաստություն ե ստանում:

«Յես մեղա աստուծո, տերտեր ջան, դու ինձ ներիր, յես սխալվեցա, ի՞նչ առնենք, աշխարհական մարդիկ ենք, քահանայական գործերը ի՞նչ մեր խելքի կերակուրն են: Այդքան իմաստություն մեզ ո՞վ ե ավել:

Ապա Հարությունը և տեր-Սարգիսը լռեցին, իսկ մյուս ծերերը ձայնով սկսան խոսել.

— Յերանի իմանամ, տանուտերը ինչո՞ւ յե տերտերին նեղություն տալիս. ա՛յ որհնածի վորդի, ինչ վոր ասում ե, լսվ՛ր, քահանա յե, մի՞թե կարող ե նա սուտ ասել, կամաց ասաց մի ծեր:—

«Այդքան վոր հասկացող լինի, այո՛ լավ ե, պատասխանեց մյուս ծերը, մարդ դու, վերջդ բարի, ո՞ւմ հետ ես վիճում. յեթե դիր կարդալ իմանայիր գոնե, գլուխը քարը: Աստված սիրես, տես, վրտերը տերտերի հետ ե կամենում պարզել, չի իմանում, վոր ժամանակիս տերտերները յուրյանց գրչով, թղթով ու թանաքով աշխարհս յերկնքի տեղ են դնում, յերկինքը— աշխարհիս:

— Ծջմարիտ ես ասում, յեղբայր. ժամանակը միանգամայն փոխվել ե, այժմյան քահանաների հետ այլևս խոսել չի կարելի: Ահա քեզ որինակ Մոխրոտանց քաչալ Սիմոնի տղա Շիրիկ Մաթոսը. կարծեմ, դու նորան լավ կճանաչես:

«Վահ, ինչպես չեմ ճանաչում. անցած տարի նա մեր ջաղացպանն եր, հետո գութանի մաճկալ դարձավ, յերկար մորուք ուներ, մի ավելորդ անունով ևս գյուղամ եյին կանչում նորան, կամ բուրդ:

— Այո, իսկապես նա ինքն ե, քո ասածն ե, դու իհարկե լավ գիտես, վոր նա առաջ վոչինչ չգիտեր, մինչև անգամ յեզեղեցու փոքրիկ պատկերազարդ գիրքը ևս կղկզալով եր կարդում:

«Վահ, որհնած, նա յեթե բան գիտացել եր, ջաղացպան կամ մաճկա՞լ կդառնար, պատասխանեց մյուս ծերը:

— Ձե, բանը այդ չէ, վոր նա վոչինչ չգիտեր, այլ թե աստված ինչու յե այդպիսիներին իմաստություն տալիս: Նա յերկու

ամիս տերտերի մոտ մի քանի յերգեր շարահանեց, մի քանի աղոթք մաշտոցից ուսալ և մորուքն ևս շալակած գնաց ուղղակի քաղաք: Յեւ ի՞նչ ես կարծում, ի՞նչ խորհրդով:—

Ե՛հ, ի՞նչ խորհրդով պիտո յե գնար, յեթե վոչ, ալլուր տանել ծախելու:

— Արդարև, դու ևս ճշմարիտ ես ասում, նա ալլուր տաքով, բայց չկարծես թի ծախելու. չե, այլ ընծա տալու, և ո՞ւր է դնում նա, ուղղակի կանդատորը:—

Ե՛ի՛նչ խորհրդով ե գնում կանդատորը, յեղբայր. նա ի՞նչ գիտե, վոր կամենում է գրազիր դառնալ:

— Ի՛նչ գրազիր, ի՛նչ մրազիր. գնաց թե չե, մի ամսից հետո լսեցինք թի քահանա յե ձեռնադրվել և քառասունքի մեջ ե. դրել եր յուրյանց տունը թե օխառք աստուծո, ձեռնադրվեցա, քառասունքի մեջ եմ, ինձ լավ պատիվ են տալիս, ամեն որ ընտիր-ընտիր կերակուրներ եմ ուտում, խնդրեմ իմ համար լավ մատառ պատրաստեք, վոր դամ թե չե, առաջին պատարազը տուէնմ, ապա մի լավ ճաշ ուտեմ իմ բարեկամներիս հետ»:

Ե՛ճշմարի՞տ ևս ասո՞ւմ, վայ ինչ. ահա քեզ դարմանալի բան:

— Այդ վոչինչ ե. մեծ բանը դեռևս մնում ե. նրան կանդատորու՛մը քննելու փամօ՛ւնակին, հարցնում են, թե ապա շարահանի ըններորդ ձայնը սկ.իր. քեզ ևս ինչպես հայտնի յե, շարահանու՛մը իններորդ ձայն չկա, բոլորը ութ են: Բայց նա մի վոտը առաջ ե դնում, մյուսը դեպի յետ և ասում ե. «Մտառդ եմ, իններորդ ձայն չկա»: Տես, վորպիսի համարձակություն ե:

«Փառք քեզ, աստված, մեռնեմ ջո վողորմությանը, սորա համար են ասում, թե գրիչ ածողի խնդին խնդ հասանել կարող չե. ով վոր հողեւորական ե դառնում, նորա իմաստությունը այնպես ե շատանում, վոր սիրտը յերկու գլխանե քար ե դառնում, այլ վոչ գործակալից ե վախում, վո՛չ հանրուից և վո՛չ վարդապետից, բայց ասա տեսնեմ.....»

Ի՛նուևս այս խոսքերը ծերի բերանումն եյին, հանկարծ մի յերիտասարդ հեվալով ընկավ յեկեղեցու սրահը և շտապով պատմեց տանուտիրոջը, վոր մի հարկահան ե յեկել և գզիր վանեսին ծեծում ե, և բարկացած, պահանջում ե տանուտիրը: Հարությունի յերեսի գույնը թռավ, նա միանգամայն մոռացավ

և կիրակին և տերտերը և ժողովուրդը, շտապով դնաց գյուղամեջ:

2.

Բոլոր ժողովուրդը ցրվեցաւ: Տեր-Սարգիսը մորուքը դոմբացնելով, գալազահնը պտուտ տալով, դնաց յուր տուն: Նա փոխեց յուր հանդերձը կամ, լավ ևս ասել, ինքը փոխվեցաւ, այսինքն վերնադպեստը հանեց, և մնացյալ հանդերձի դրոշակները (փեշերը) Հավաքեց վարտիքի մեջ: Վեր կալաւ մանդաղը, ձիու վերա հեծաւ և դնաց անդը, այն որ ձին կերակրելու համար, խոտ հնձելու: Տեղ հասած, կապեց նա ձին արտի ափումը և ինքը խոտից մի յալ բռն շինելուց. հետո, ծառի հովանու տակ հանգստացաւ:

Այն միջոցին, յերբ մեր պատվելի քահանան, արձակ ողի մեջ վայելում էր մի անուշ ջուր, հանկարծ գյուղումը դղրդուն բարձրացաւ: Մի բովակահանին տարիքով, մեծատուն կին վոր յերկու ամիս հիվանդ էր, սաստիկ դժվարացաւ, համարյա մերձի մահ: Նորա վորդիքը շվարած, չգիտեյին ինչ առնեն. տունը սղով լցվեցաւ: Իսկույն մարդ ուղարկեցին քահանա բերելու, վոր հիվանդը հաղորդվի, բայց նորա բախտից քահանան ծառի տակին քնած է: Ուղարկած մարդը լուր բերեց թե քահանան ձիով ուրիշ տեղ է դնացել: Հիվանդը գրեթե հոգեվարքի մեջ էր: Անճարացած, գյուղի մէջ դեպի ամեն կողմ մարդիկ ուղարկեցին, վորոնելու քահանայն, բայց վորոնողքը դատարկածեռն յետ դարձան: Բայց մի յերիտասարդ, ձիով տուն գալու ժամանակ հեռվից ճանաչեց քահանայի սպիտակ ձին. կայծակի նման հասաւ. տեսաւ, վոր արժանապատիւ քահանան քաղցր քնի մեջ խորասուռ ի յեղել: Յերիտասարդը շտա ձայն տվեց, բայց քնածը չարթնացաւ. վերջապես հարկ յեղաւ որորել նորան: Քահանան մի կողմից մյուս կողմի վրա շրջվելով, սկսաւ մոմոացնել: Յերիտասարդը առաջ տարաւ յուր որորանքը. դարձյալ քահանան մյուս կողմի վերա շրջվելով, առաց «Հրատարիմք ի սատանայն» բայց դարթեցաւ վոչ:

— Տերտեր, վեր կաց, Շահնագարենց Զավահիրը հողին տալիս է, ձայնարկեց յերիտասարդը, բայց տեր-Սարգիսը քնի կտպարյա գրկախառնության մեջ մին այս կողմը, մին այն կողմը

կողքին աճում և հասակ եր առնում ռեալիզմը, առողջ, ճշմարտապատում գրական վոճը՝ ընդունակ կերտելու հոյակապ պատկերներ, կենդանի բնավորութիւններ: Դեռ 1859-ին Նալբանդյանը «Հյուսիսափայլի» եջերում հանդես յեկավ պաշտպանելու գրականութիւնը կյանքի հայելի» սկզբունքը գոհակացնելուց, գրականութիւնը կյանքի լուսանկարչական արտացոլումը դարձնելուց: Բանաստեղծութիւնը—գրում է Նալբանդյանը—բարձրանում է իրականութիւնից դեպի մի այլ անչափելի տարածութեամբ լայն աշխարհ—աննյութ կամ հոգեկան աշխարհ: Վաղ ռեալիզմի վողջ պարզամտութիւնը գտավ իր պատկերը Պոռչյանի անդրանիկ վեպում. այդ են վկայում վեպի լեզուն, կառուցվածքը, տիպերի կերտվածքը և այլն: Դեռ Նալբանդյանն իր հռչակավոր կրիտիկայի մեջ մատնանիչ արավ, վոր Պոռչյանը «վորտեղ բւղղակի խոսում է բնութեան լեզվով, ուր միայն լոկ թարգման է լինում բնութեան և ստորագրում է այն, ինչ վոր այժմ ամեն մարդ կարող եր տեսնել և ստուգել, հոյակապ արժանավորութիւն ունի, իսկ ուր մեկ վայրկյան անգամ արգո հեղինակը բնութիւնը թողնելով, ոգնութիւն է խնդրում յերևակայութիւնից և հնարաստեղծութեւ և անբնական բաներ, այնտեղ գործի արժեքը թուլանում է և անհամեմատ թուլանում է»:

Նույնը չի կարելի ասել «Տեր-Սարգսի» մասին: Որինակ, Նալբանդյանը Գ. Տեր-Հովհաննիսյանցին այդ առումով համեմատելով Պոռչյանի հետ, իր կրիտիկայի մեջ գրում է.

«Պ. Գ. Տեր-Հովհաննիսյանցի «Տեր-Սարգիս» գործում մի հոյակապ արժանավորութիւնն էլ այն է, վոր նա բացի մի քանի տնհրատեչտ պատմական ծանոթութիւններից և արտաքին նկարագրութիւններից՝ իր ներգործողների հոգեբանական կամ բարոյական վորպիսութեան մասին բնավ իր բերնից խոսելով հանդես չե գալիս. ներգործողը իրենց խոսքերով կամ գործերով ցույց են տալիս մեզ իրենց ով և ինչ լինելը: Մեծ տարբերութիւն կա տեսնելու և լսելու մեջ: Այն հեղինակը, վոր ինքը բան չե ասում մեզ, այլ մարդիկ է հանում մեր առջև, ներգործել տալով նոցա,— նա ցույց է տալիս. ել տեսնելուց հետո լսելու կարողութիւն չկա: Իսկ այն հեղինակը, վոր վոչ ամեն բան ցույց է տալիս ներգործողների ձեռքով, այլ յերբմն իր

բերնից ե պատմում նոցա մասին, նա լսեցնում ե, վորի տպա-
վորությունն ավելի թույլ ե, քան թե տեսնելու և շոշափելու
տպավորությունը»:

Ինչպես ռեալիստ Հյուսիսամերիկացիներէջ շատերի, այն-
պես ել Գ. Տեր-Հովհաննիսյանցի վրա, նկատելի յե «Սովրեմենն-
նիկի» ազդեցությունը: «Սովրեմեննիկը» առաջ քաշեց Գոգոլի
արձակի պաշտպանության հարցը: Յեւ Հիրավի, «Տեր-Սարգսի»
վրա նկատելի յե «Մեռյալ հոգիների» արխիտեկտոնիկական կող-
մի ազդեցությունը: Ինչպես «Մեռյալ հոգիների» մեջ պատմվող
գեպերը մի Փարուլյատիվ առանցք չունին, այնպես ել այստեղ,
«Տեր-Սարգսի» մեջ: «Մեռյալ հոգիների» մեջ պատկերազծված
բոլոր դեմքերի ու դեպքերի առանցքը մեկն ե—Ձիչիկովը, այս-
տեղ ել Տեր-Սարգսին ե՝ տիրացու Միտուլի հետ: Հումորը
«Մեռյալ հոգիների» վոգին ե, նրա շունչը: Նույնը կարելի յե
ասել նաև «Տեր-Սարգսի» մասին. հեղինակը մի նուրբ հումորով
ե շարժել իր բոլոր հերոսներին, պատկերազծվող բոլոր դեպ-
քերը:

Յեթե Գ. Տեր-Հովհաննիսյանցը նույն վոգով, նույն ուժով
և կորովով կարենար շարունակել հեղինակել գեղարվեստական
յերկեր, նրա գրական վաստակն անկասկած կը առնար հայ իրա-
կանության մի վորոշ շրջանն արտափայլող հայելին:

«Յեթե յերբևե լինի—գրել ե հայ նշանավոր վաթսուհան
Նալբանդյանը 1864-ին, Պետրոպոլիսյան ամբոցի միջին խցերից
մեկում նստած— այդ կիսատ մնացած գործը ավարտվի, միև-
նույն հոգով և հմտությամբ շարունակելով, այն ժամանակ մեր
նոր դպրության մեջ այդ գործը նույն տեղը կունենա, ինչ տեղ
ռուս դպրության մեջ ստացել ե «Մեռած անձինքը»: Թող կան-
խիկ ընդունի մեր սրտանց շնորհակալությունը հայկական Գո-
գոլը, վորին մաղթում ենք մի փայլուն գալոցք»:

Տարիների փոշու տակից հանելով և հրապարակելով մեր
գրականության այս մոռացված եջը, հուսով ենք, վոր դեթ այ-
սուհետև Գ. Տեր-Հովհաննիսյանցը դուրս չի մնա հայ նորագույն
գրականության պատմությունից, ինչպես այդ անում եյին հայ
կուլտուրայի յերգւլյալ պաշտպանի դիմակ հագած գարշելի ազ-
գայնականները:

Ի. Զ.

ՏԵՐ-ՍԱՐԳԻՍ

.1861

Արտատպւած է 1861-ի «Հրատարակչի»-ի

Գեո արշալույսը չէր բացվել: Մարերի կատարքը և դաշ-
անքի տարածութիւնքը դեռևս մթությամբ պատած էին: Լու-
սինը արդեն մայր ևր մտել և աստղերն յերկնքի կամարի վերա
աջտանդ ու այնտեղ փայլփլում էին: Վո՛չ մի կրակի նշույլ չեր
յնքևում տների հերթից, ըստ վորում Վարդարուր գյուղի բնա-
կիցները թուրքեքյան քնած էին: Միայն ժամկոչ Միտուլը, մի
փայտ ձեռին, շներին հաչացնելով դուրս յեկավ քնագլոր յուր
տանից և գնաց ուղղակի դեպի յեկեղեցին: Վարդարուր գյուղը,
Ճշմարիտն ասած, շատ աղքատ է յեկեղեցու պատկանավոր նյու-
թերով: Յեկեղեցին վոչինչ բանով չէ՛ վորոչվում մի հասարակ
ոթևանից, միայն թե նորա մեջ կան մի քանի կտորատած,
արթած և կիսամաշ պատկերներ: Յեկեղեցին շինված է դեռնի
տակ, պատերը հասարակ քարերից և տանիքն ևս ծածկված է
այնպիսի փտած փայտով, վոր մի քանի անգամ անձրևի ներ-
գործութիւնից կիսով չափ քանդվել եր: Յեկեղեցու մոտ կանդ-
ած է յին յերկու կարճ սյուն, վորոնց վերին ծայրերը կամարա-
կապ միանում էին միմյանց հետ: Այս կամարի մեջտեղից կա-
խած Եր կոչնակ, այսինքն մի տախտակ, վոր Հայաստանի գյու-
ղերում գործ է ածվում զանգակի փոխանակ:

Այսպես Միտուլ ժամկոչը յերբ վոր հասավ յեկեղեցին, նախ
է ատաջ մի լավ համբուրեց պատի քարը, հետո յեկեղեցու սրա-
հի աղատուհանից հանելով յերկու կեռածայր կարճ փայտեր,
տիրապ թակել վերոհիշյալ տախտակը: Ահա՛ քիչ ավելի ազնիվ
և ավելի ձայնավոր զանգակ փայտաշեն:— Տախտակի ձայնը
չներին, կարծես, ուրիշ կերպ եր թվում, դոքա սկսան ավելի
քարճը հաչել: Մի քանի անգամ ժամկոչը հնչեցրեց կոչնակը և
ապա յեկեղեցու դռանը նստեց, բայց վոչ վոք չեկավ աղոթե-
լու, չերևեցավ՝ և քահանան: Միտուլը վեր կացավ, յուր փայտը

ձեռին, շնորը դեպի զանազան կողմ հալածելով, դյուշի փոքրոց-
 րերի մեջ և տանիքների վերա սկսավ յուր պաշտոնը կատարել,
 ձայն տալով ռոհնյալ և աստված, ժամ հրամայեցե՞ք, որ հնչայ
 և աստված, ժամ հրամայեցե՞ք: Այսպես ասելով դյուշի շուր-
 ջը առավ և գալով յեկեղեցու մոտ, կրկին սկսավ թակելը կոշնա-
 կը: Նա նստեց ու գլուխը դեպի գետին կախ արած, մի բաժնի փո-
 ռոշտաց և սկսավ ցած ձայնով յերգել:

Առավոտը կյուրակի յեր լուսանում, ժամկոչը նստալ, վեր
 կացավ. բայց դեռևս ժողովուրդ չկա: Յերբ վոր բախական ժա-
 մանակ անցավ, արևելքն ևս փոքր առ փոքր բացվեցալ, պա-
 ռավ կանայքը և ծեր մարդիկը դավազանի ողնությամբ, ունքա-
 լով ու քթերի տակին խոսելով, կարծես աղոթելով, յնկան-
 յեկեղեցին: Կես ժամից հետո տանն հողի հողիս թե հատարված
 եր. յեկեղեցու բանալին քահանայի մոտ և, բայց նա չկա-
 դեռևս: Ծերերը և պառաւները յերբեմն զրույց եյին տալիս և
 յերբեմն ծունր եյին դնում յեկեղեցու սրահում, իսկ ժամկոչը
 գրսում կանգնած, քահանայի ճանապարհին եր նայում: Վերջա-
 պես նկատեց, վոր հեռվից ահա՛ մի մարդ և դալիս, կրակի
 անձողակոթը ձեռին: Ծիտուլը խմացալ, վոր քահանան պիտո-
 յե լինի, դնաց և ալևորներին խմաց տվեց: Տեր-Սարգսիսը ան-
 ձողակոթի լուսով դուռը բաց արեց, ամենքը մտան յեկեղեցին,
 կանթեղները վառեցին և ժամը սկսալ: Ալևորները տեղիք դի-
 տեյին բոլոր ժամասացությունը: Նոցա խորթ թվեցալ, յերբ
 վոր քահանան ժամասացությունը կիսից սկսալ: Ժամը վերջա-
 ցած, ժողովուրդը հավաքվեցալ սրահի մեջ և բացվեցալ խո-
 սակցություն զանազան նյութերի վերա: Մինը նոցանից պատա-
 մում եր վոր նորա մեծ վորդին դնացել և վորս, մյուսը— թե
 այն որ անպատճառ հարկահան (յասավուլ) պիտո յե դա գյու-
 ղը, դիվանբեզու համար հավեր ժողովելու, և այլն և ոչինչ
 ահա՛ այսպիսի խոսակցությամբ եյին պարապած ամենքը,
 մինչև տեր-Սարգսիսը յեկեղեցուց դուրս յեկալ: Քահանան այս
 միջոցին կանթեղները հանգրեց, զբաղակալները մի տեղ ժողովեց
 և դավազանը ձեռին դուրս յեկալ յեկեղեցուց: Ժողովուրդը
 փոռքի վերա կանգնեց, վողջույն տվեց քահանային, վոր ցուր-
 կողմից նույնպես վողջույն տվեց: Յերբ վոր ամենքն ևս նստե-
 ցին շարքով, տանուտեր Հարությունը ծանր ու բարակ հարցման
 տեր-Սարգսից.

— Տերտեր ջան, կարծյոք, վոր այսոր տոն պիտո յե լինի՝ լի՞նչ տոն պիտո յե լինի, Հարությունն, հարցրեց քահանան:

— Ձեմ իմանում, տերտեր ջան, այսորյան ժամասացությունը ուրիշ կերպ թվեցավ ինձ, մյուս սովորական կյուրակիներէ պես չեր:

«Կարծյոք, այսոր հասարակ կյուրակի յե, բայց ավելի լավ կլինի տոնացուցին նայել. այս ասելով, տեր-Սարգիսը կրկին մտավ յեկեղեցին:

— Տերտերին ի՞նչ ես նեղացնում, տանուտեր, ձայն տվեց դղիր Վանեսը, այսոր կյուրակի յե ահա, ով չդիտե:

«Ձայնդ կտրիր, կտորած դղալի պես կրկին մեջ ընկավ. քեզ քանի անգամ ասել եմ, վոր տանուտիրոջ բաների մեջ մի՛ խառնվիր. դնա, կորի՛ր դյուղամեջ, կարելի յե հարկահան ե յեկել դիմանբեզուց:

Գդիր Վանեսը ծոծրակը քորելով, սուս փուս՝ վեր կացավ դնաց:—

— Տոնացուցին նայեցի, վոչինչ տոն չկա, տանուտեր, ասաց քահանան— բայց ինչո՞ւ համար քեզ այդպես յերեմեցավ:—

«Տերտեր ջան, ի՞նչ առնեմ, ամեն կյուրակի որ ժամը միշտ սկզբից ելիր սկսու՞մ, այսինքն առաջ «Հայր մեր» հետո «Տեր դի բաղում» հետո «Առափոտ լուսո» և այլն և այլն. բայց այսոր ուղղակի շարականներից սկսար:—

— Դորա համար ես հարցնում, որհնված, ինչպես չե. այս որ ևս սկզբից սկսա, բայց վորովհետև լուսացել եր, յես յետացել ելի, այս պատճառով իմ տանս արդեն սկսա ժամասացությունը և մինչև դալս շարականներին հասա:

«Յես դարմացա, պատասխանեց Հարությունը— կարծեցի թե տոն որ և:

— Ձե, Հարություն, այդ դարմանալու բան չե. մի՞թե այս առաջին անգամն և, որհնված. յես միշտ, յերբ յետանում եմ, ճանապարհին ժամ ասելով եմ դալիս:

«Տերտեր ջան, մի՞թե մեղք չե, յեկեղեցուց դուրս ժամ ասել:

— Վահ, որհնված, ի՞նչ մեղքի բան կա, կարելի յե դյուղումը չենք, այլ անտառումը, ուր յեկեղեցու հոտ ևս չկա, ու-

րեմն ի՞նչ առեմնք այնտեղ: Ե՛հ, տանուտեր, այժմյան ժամանակը այդպիսի բաները ընդունում է: Աշխարհը քանի առաջ է գնում, այնքան մեծ խեղճ ու իմաստություն է ստանում:

«Յես մեղա ասուածո, տերտեր ջան, դու ինձ ներիր, յես սխալվեցա, ի՞նչ առեմնք, աշխարհական մարդիկ ենք, քահանայական գործերը ի՞նչ մեր խելքի կերակուրն են: Այդքան իմաստություն մեզ ո՞վ է ավել:

Ապա Հարությունը և տեր-Սարգիսը լռեցին, իսկ մյուս ծերերը ձայնով սկսան խոսել.

— Յերանի՛ իմանամ, տանուտերը ինչո՞ւ յե տերտերին նեղություն տալիս. ա՛յ որհնածի վորդի, ինչ վոր ասում ե, լսկի՛ր, քահանա յե, մի՞թե կարող ե նա սուտ ասել, կամաց ասաց մի ծեր:—

«Այդքան վոր հասկացող լինի, այո՛ լավ ե, պատասխանեց մյուս ծերը, մարդ դու, վերջդ բարի, ո՞ւմ հետ ես վիճում. յեթե դիր կարգալ իմանայիր գոնե, դուրսը քարը: Ասաված սիրես, տես, վոտերը տերտերի հետ ե կամենում պարզել, չի իմանում, վոր ժամանակիս տերտերները յուրյանց դէռով, թղթով ու թանաքով աշխարհս յերկնքի տեղ են դնում, յերկինքը— աշխարհիս:

— Ծձմարիտ ես ասում, յեղբայր. ժամանակը միանգամայն փոխվել է, այժմյան քահանաների հետ այլևս խոսել չի կարելի: Ահա քեզ որինակ Մոխրոտանց քաջալ Սիմոնի տղա Ծիլդիկ Մաթոսը. կարծեմ, դու նորան լավ կճանաչես:

«Վահ, ինչպես չեմ ճանաչում. անցած տարի նա մեր ջաղացպանն եր, հետո գութանի մաճկալ դարձավ, յերկար մորուք ուներ, մի ավելորդ անունով ևս գյուղամ եյին կանչում նորան, կամ բուրդ:

— Այո, իսկապես նա ինքն է, քո ասածն է, դու իհարկե լավ գիտես, վոր նա առաջ վոչինչ չգիտեր, մինչև անգամ յեզեղեցու փոքրիկ պատկերադարդ գիրքը ևս կզկզալով եր կարդում:

«Վահ, որհնած, նա յեթե բան գիտացել եր, ջաղացպան կամ մաճկա՞լ կդառնար, պատասխանեց մյուս ծերը:

— Ձե, բանը այդ չէ, վոր նա վոչինչ չգիտեր, այլ թե աստված ինչու յե այդպիսիներին իմաստություն տալիս: Նա յերկու

ամիս տերտերի մոտ մի քանի յերգեր շարահանեց, մի քանի աղոթք մաշտոցից ուսալ և մորուքն ևս շարակած գնաց ուղղակի քաղաք: Յեղ ի՞նչ ես կարծում, ի՞նչ խորհրդով:—

«Ե՛հ, ի՞նչ խորհրդով պիտո յե գնար, յեթե վոչ, ալլուր տանել ծախելու:»

— Արդարև, դու ևս ճշմարիտ ես ասում, նա ալլուր տաքավ, բայց չկարծես թի ծախելու. չե, այլ ընծա տալու, և ո՞ւր և դ՛ուսմ նա, ուղղակի կանդատորը:—

«Ի՞նչ խորհրդով ե դնում կանդատորը, յեղբայր. նա ի՞նչ գիտե, վոր կամենում է գրագիր դառնալ:»

— Ի՞նչ գրագիր, ի՞նչ մրագիր. գնաց թե չե, մի ամսից չեոս լսեցինք թի քահանա յե ձեռնադրվել և քառասունքի մեջ ե. դրել եր յուրյանց տունը թե օփառք աստուծո, ձեռնադրվեցա, քառասունքի մեջ եմ, ինձ լավ պատիվ են տալիս, ամեն որ ընտիր—ընտիր կներակուրճեր եմ ուտում, խնդրեմ իմ համար լավ մաճառ պատրաստեք, վոր դամ թե չե, առաջին պատարադը տունեմ, ապա մի լավ ճաշ ուտեմ իմ բարեկամներիս հետ:»

«Ճշմարի՞տ ես ասո՞ւմ, վայ ինչ. ահա քեզ զարմանալի բան:»

— Այդ վոչինչ ե. մեծ բանը դեռևս մնում ե. նրան կանդատորումը քննելու ժամանակին, հարցնում են, թե ապա շարահանի իններորդ ձայնը սկիի. քեզ ևս ինչպես հայտնի յե, շարահանումը իններորդ ձայն չկա, բոլորը ութ են: Բայց նա մի վոտը առաջ ե դնում, մյուսը դեպի յետ և ասում ե. «Մառադեմ, իններորդ ձայն չկա»: Տե՛ս, վորպիսի համարձակություն ե:»

«Փառք քեզ, աստված, մեռնեմ քո վողորմությանը, սորա համար են ասում, թե գրիչ ածողի խելքին խելք հասանել կարող չե. ով վոր հողեւորական ե դառնում, նորա իմաստությունը այնպես ե շատանում, վոր սիրտը յերկու գլխանե բար ե դասնում, այլ վոչ գործակալից ե վախում, վո՛չ հաջորդից և վո՛չ վարդապետից, բայց ասա տեսնեմ.....»

Իեռևս այս խոսքերը ծերի ըերանումն ելին, հանկարծ մի յերիտասարդ հեմալով ընկավ յեկեղեցու սրահը և շտապով պատմեց տանուտիրոջը, վոր մի հարկահան ե յեկել և գզիր վանեսին ծեծում ե, և բարկացած, պահանջում ե տանուտերը: Հարությունի յերեսի գույնը թուավ, նա միանգամայն մոռացավ

և կիրակիին և տերտերը և ժողովուրդը, շտապով գնաց գյուղամեջ:

2.

Բոլոր ժողովուրդը ցրվեցաւ: Տեր-Սարգիսը մորուքը դրմբացնելով, գավազանը ստուտ տալով, գնաց յուր տուն: Նա փոխեց յուր հանդերձը կամ, լավ ևս ասել, ինքը փոխվեցաւ, այսինքն վերնազգեստը հանեց, և մնացյալ հանդերձի դրոշակները (փեշերը) Հավաքեց վարտիքի մեջ: Վեր կալաւ մանգաղը, ձիու վերա հեծաւ և գնաց անդը, այն ուր ձին կերակրելու համար, խոտ հնձելու: Տեղ հասած, կապեց նա ձին արտի փումը և ինքը խոտից մի յալ բեռն շինելուց. հետո, ծառի հովանու տակ հանգստացաւ:

Այն միջոցին, յերբ մեր պատվելի քահանան, արձակ ողի մեջ վայելում եր մի անուշ ջուր, հանկարծ գյուղումը դղրդյուն բարձրացաւ: Մի բովականին տարիքով, մեծատուն կին վոր յերկու ամիս հիվանդ եր, սաստիկ դժվարացաւ, համարյա մերձի մահ: Նորա վորդիքը շվարած, չգիտեյին ինչ առնեն. տունը սղով լցվեցաւ: Իսկույն մարդ ուղարկեցին քահանա բերելու, վոր հիվանդը հաղորդվի, բայց նորա բախտից քահանան ծառի տակին քնած ե: Ուղարկած մարդը լուր բերեց թե քահանան ձիով ուրիշ տեղ ե գնացել: Հիվանդը գրեթե հոգեվարքի մեջ եր: Անճարացած, գյուղի մեջ դեպի ամեն կողմ մարդիկ ուղարկեցին, վորոնելու քահանայն, բայց վորոնողքը դատարկածեռն յետ դարձան: Բայց մի յերիտասարդ, ձիով տուն գալու ժամանակ հեռից ճանաչեց քահանայի սպիտակ ձին. կայծակի նման հասաւ. տեսաւ, վոր արժանապատիւ քահանան քաղցր քնի մեջ խորասուռչ ե յեղել: Յերիտասարդը շատ ձայն տվեց, բայց քնածը չարթնացաւ. վերջապես հարկ յեղաւ որորել նորան: Քահանան մի կողմից մյուս կողմի վրա շրջվելով, սկսաւ մոռոցնել: Յերիտասարդը առաջ տարաւ յուր որորանքը. դարձյալ քահանան մյուս կողմի վերա շրջվելով, ասաց «Հրատարիմք ի սատանայե՞ք բայց դարթեցաւ վոչ:

— Տերտեր, վեր կաց, Շահնազարենց Զավահիրը հոգին տալիս ե, ձայնարկեց յերիտասարդը, բայց տեր-Սարգիսը քնի կսպարյա գրկախառնության մեջ մին այս կողմը, մին այն կողմը

ձգվելով, մրմնջում էր «Տե՛ր, հան ի բանտե դանձն իմ»։ «Դու յես քահանա հավետյան ըստ կարգին Մեղիքսեղեկի»։ Յերկար որորվելուց հետո վերջապես դարձեցավ մեր քահանան և աչքերը տրորելով աւաց .

«Հը... ի՞նչ ե, ի՞նչ անցք կա, ձին թուղ կտրել փախե՞լ ե :

— Տերտեր, դարթիւ, Շահնագարենց Ջալաչիրը աներեց յեղավ :

«Ի՞նչ, ա՛յ տղա, քարձր ասա, ասում ես ջրաղացը այրվե-
ցավ :

— Ձե, չե, Ջալաչիրը մեռնում ե, ասաց յերիտասարդը և կոնից վեր քաշեց :

Յերկուքն ևս ձի նստած, շտապով հասան գյուղը : Բայց մտնատուրը յեկեղեցումն եր : Մինչև ժամկոչը դառն, մասնատուրը բերեցին և մինչև քահանան դնաց, հիվանդը արդեն մեռել եր : Վորդիքը, բարեկամները և դրացիները մեռելի շուրջը պատած, լաց եյին լինում : Տեր-Սարգիսը տուն մտնելով, բազմությունը հեռացրեց և չհավատալով թե հիվանդը արդեն մեռած եր, կամեցավ հաղորդել նորան : Շատ աշխատեց, բայց հանդուցելու բերանը չկարողացավ բանալ : Անճարացած կամեցավ վերջին հնարը գործ դնել . այն ե, հրամայեց մի գոջալ բերել, վորի կոթով փոքր ինչ յետ քարչեց ատամները և նշխարի մասը ջրի հետ խառնելով, ածեց բերանը և հանդուցելու գլուխը բարձր բռնեց, վոր հեշտությամբ կուլ գնա :

«Ի՞նչ ես առնում, տերտեր, ասաց ժամկոչը, — արդեն շատ ժամանակ ե, վոր մեռել ե :

— Ձե, դեռևս չի մեռել, մարմինը տաք ե, հույս կա առողջանալու, դու ասա դոցա, վոր լաց չլինին, ըստ վորում հողին կրարկանա ու կիտխչի . նա լացը չի սիրում . այս ասելով, ավելի ջուր եր ածում հանդուցելու բերանը :

«Այս ի՞նչ ե ասում տերտերը, ասաց ժամկոչը դեպի մյուս կողմը— «հողին կրարկանա ու կիտխչի» կարծես, դորա հողին թևս վոր լինի, ա՞յ նոր-նոր հրաչքներ . Ջալաչիրը մեռել ե, հողին դեռ կենդանի պետք ե լինի, վա՞յ քեզ, խեղք :

— Շատ մի խոսիր, հիմար, բարկությամբ պատասխանեց տեր-Սարգիսը— կարելի յե, հողու կիսը դեռևս մարմնի մեջ ե : Ամենեղյանքը զարմացած նայում եյին քահանայի արարքի վե-

րա: Երջակա մարդերի արտասուքը սառեցավ, դեմքերը ընդունեցին վո՛չ արտմության և վո՛չ ուրախության հայտնություն: Տեր-Սարգիսը շատ աշնատեց հրաշագործություն անել, բայց չկարողացավ: Հույսը միանգամայն կտրած, սկսավ ննջեցելովերա «հոգոցն հանգուցելոց» կարգալ, վորդիները մխիթարել և սպասվիրեց, վոր թաղման պատրաստություն տեսնեն: Ինքն ևս, ինչպես առաջ, հանդերձը վարտիքի մեջ հավաքած, ժամկոչի հետ խոսելով դնում եր դեպի յեկեղեցին:—

«Ինչո՞ւ յես տխուր Ծիտուլ, հարցրեց տեր-Սարգիսը:

— Ննջեցելու վորդիները շատ խղճալի յեն ինձ, տերտեր չան:

«Եհ, որհնված, ո՞վ ե միշտ կենդանի մնացել, վոր մենք մնանք. ամենքս ևս մահու վորդիք եմք, առակն ասում ե. այսոր կյանք, եզուց մահ:

— Այդ այդպես ե, բայց.....

«Ծիտուլ, դու ժամկոչ ես, լավ կիմանաս, Ջավահիրը ընտիր կողոպուտ ունի, թի չէ: այս մոտերումս նոր հանդերձեղեն չե՞ կարել:

— Ինչպես չե, լավ հագուստներ ունի, բայց ունի թե չու՞նի, ինձ ի՞նչ:

«Ի՞նչ ես խոսում, ա՞յ մարդ. արխալուղը քեզ կտամ կնոջդ համար: Կարծյոք պատվական դինի ևս ունին, չե՞, ժամահատին կուշտ կխմենք. բայց դոքա պիտո յե արծաթ ևս ունենան:

— Ունին մի քանի մանեթ արծաթ. բայց յերբ պիտո յե թաղենք, հարցրեց Ծիտուլը:

«Այսոր կթաղենք, քանի դեռևս որ կա, պատասխանեց քահանան:

— Յեթե այսոր թաղենք, ինձ վոչինչ չեն տալու, կստեն գիշերը մեռելին չես պահել յեկեղեցու մեջ:

Յեթե այդպես ե, ուրեմն եզուց կթաղենք, կասեմ, այսոր աուրը Հայրապետները չեն հրամայել մեռյալ թաղել:

— Այդպես արա, տերտեր ջան, ո՞վ դիտե, յերբ դարձյալ կպատահի վոր մեռներ մի մարդ, այդ շատ հուշ կլինի:

«Ծիտմիտ կացիր, իմ ձեռիս ե, ինչպես կամենամ, այնպես կտնորինեմ: Այսպես խոսելով, մասնատուկը դեցին յեկեղեցու մեջ և յուրաքանչյուրը դնաց յուր տուն:—

3.

Վորովհետև մինչև այժմ վիպասանությանս գլխավոր հանդիսակատարը տեր-Սարգիսն էր, իսկ յերկրորդականը Միտուլ ժամկոչը, վասնորոտ ավելորդ էմ համարում փոքր ինչ տեղեկություն տալ նոցա մասին: Միտուլը համարյա թե յերեսուն և հինգ տարեկան մարդ էր, մէջակ հասակով: Նորա աչքերը սյալ և խոր ընկած էյին: Հայը ըստ մեծի մասին արծվի կտուցի նման կեռ քիթ ունի, բայց Միտուլը բացառություն էր այդ կանոնից: Նա կարճունչ էր (քիթը պահո յեր) այնպես, վոր քթածակերը ուղղահայաց էյի: Բթունքի հետ: Վերին շուրթը սաստիկ դուրս ընկած, քթի առջև մի աման էր շինում: Միտուլը չէր ծխում, բայց սորա փոխանակ քթախոտ էր քաշում: Յուրտ յեղանակին, յերբեմն նա չէր կամենում ձեռները գրպանից հանել և քիթը սրբել: Միտուլի վերա կար մի պատառոտուն մուշտակ, վոր կարելի յե, կողոպուտ լիներ: Ձեռների վերա յերկուպատիկ կեղտ կար: Յեղունգները յերկար, և յուրաքանչյուրի տակ կիսադեղի պես սյալ ցիխի գոտիներ կային:

Միտուլը մինչև այդ հասակը յուր կյանքը ժամկոչության մեջ էր անցուցել, ըստ վորում ծնողքը այդպես էյին ավանդել: Նորա ծնողքը վորդիք էյին ծնում, բայց նոցանից վոչ մինը չէր հասանում վեց տարեկանի, այլ վաղաժամանակյա մեռւածում էր: Նոցա ծնած էյին հինգ վորդիք, և հինգն ևս այսպես գնացել էյին և խարհից: Շատ էյին աղաչում աստված, շատ տեղեր էյին ուխտ գնում, շատ մատաղներ էյին մորթում, բայց բոլորը վուր և անոգուտ: Յերբ վոր Միտուլը դեռ մոր փորումն էր, և ահա մի դիշեր յերազ տեսավ նրա մայրը այսպես յերազի մեջ յերևեցավ նորա աչքի առջև մի լայնարձակ դաշտ և ինքը դաշտի ծայրումը, մի փոքրիկ բլրակի վերա ծունր դրած աղոթում էր: Յեվ ահա դաշտի մյուս ծայրից, սև ամպի իջլից, դուրս յեկավ սպիտակ ձիավոր, հրեղեն նիզակը ձեռին, և արշավում էր դեպի բլրակը: Սպիտակ ձիու վտտերից հողի կտորները դղրդվելով բարձրանում էյին: Քանի ձիավորը յուսենում էր բլրակին, այնքան ևս նորա քամակից սև ամպը ծածկում էր բոլոր դաշտը, իսկ յերբ հասավ բլրակի գագաթը, սև ամպը բլրակի վերա մի շրջանակ կազմեց, վորի մեջտեղ գտանվում էյին սպիտակ ձիավորը և Միտու-

լի մայրը: Սևաթուշր ամպը փոքր առ փոքր կարծիր գրակի
 դույն ստացավ, վորի ցոլմունքը բոցեղեն ճառագայթներէ նման
 դեպի յերկինք ելին բարձրանում: Այն բոպէյին, Միտուլի մոր
 յեղուն կապվեցավ, տեսանելով այսպիսի տեսարան, և դարհու-
 րնլ ձիափորը յուր առջև կանգնած, նիզակն ևս ձեռին: Համ-
 կարծ ասաց ձիափորը. «Կին դու, վեր կաց, դարձիր դեպի տուն
 քո ազոթքը ստուծուն լսելի յեղավ, քեզ վորդի կծնլի, վորին
 կտաննս այսինչ ուրտատեղի, և այնտեղ մատուց կանես մի ծիա
 և մի ուլ, այդպես և առտուծո սուրբ հրամանը: Վորդուդ անու-
 նը կղնես Միտուլ, և յերբ վոր վեց տարեկան կդառնա, թող յե-
 վեղեղումը ծտոյախ մինչև նահը»: Այս ասելուց հետո, իսկույն
 աներևութացավ ձիափորը, աներևութացավ և այն շրջապատող
 ամպը: Յերազից յերբ վոր դարթնեց, տեսավ, վոր անկողնի
 ծածկոցը վերայից մյուս կողմն ե ընկել և ձմեռան կես շիշերի
 ցրտաղին հողմը փչում ե նորա չորս կողմը: Ահա', տես, թե
 ինչ: դիպվածով եր մեր ծամկոչը ստացել անունս Միտուլ կամ
 ինչպես նա մինչի այդ հասակը ծամկոչ ե յեղել: Միտուլը վո-
 չինչ լանի հասկացողութիւն չուներ: Նա կարծում եր, թե աշ-
 խարհս բաղկանում ե միայն այն յերկիրներէջ վոր միայն տեսել
 և նա: Ասում եր, աստված այն խորհրդով ե միայն ստեղծել
 մարդիկը, վոր ուտեն, խմեն, քնեն, յեկեղեցի դնան և վերջա-
 պես մեռանին: Ինութամբ շատ հանգարտ եր, յեթե կտայիր.
 կառնուր, յեթե չն, միանգամայն լուռ կմնար: Նա ամենեվին
 վաղվայն որի համար սովոր չեր մտածել, յեթե մտածեր ևս, այդ
 լինում եր շատ սակավ: Նա ժամերը համարում եր, արդյոք ցե-
 րեկը շուտով կմթնի, կամ մութը շուտով կլուսանա, վոր դնու
 և ժողովուրդը հրավիրե դեպի ժամ:

Տեր-Սարգսի բնութիւնը ամենեկին հակառակ եր Միտուլի
 բնութիւնը: Տեր-Սարգիսը կարծում եր, վոր բացի յուրանից
 չկա վոչ մի գիտուն և վոչ մի լուսավորյալ մարդ: Նորա հոգին
 անհոգ եր. քանի դու նորա ցանկութիւնը ճշտությամբ կատա-
 րեյիր, այնքան ևս շատ կպահանջեր նա. մի խոսքով, աչքածակ
 մարդ եր: Նա իբնե խորամանկ և հնարագետ եր, բայց մտքի
 անկրթութիւնը տրգելք եր լինում նորա ակելի բարձր և աղնիվ
 ձգամանը, և տանում եր նորան դեպի խաբեբայութիւն: Նա
 ցանկանում եր, վոր յուր դիրը դատարկ չլինի, մարմինը մերկ

չմնա և յուր ընտանիքը կարոտութենից ազատ ու ապահով լինին, թող ուրիշները սովամահ լինեյին, ցավ չկա: Տեր-Սարգսի կարծիքով, յեթե մի հայր կամենում ե, վոր յուր վորդիքը լա՛վ կրթություն ստանան և լավ մարդիկ դառնան, պարտակիսն ե միշտ հնազանդության և ծառայության մեջ պահել նորանց և, յեթե կարելի յե, դավազանը գլխից անպակաս առնել: Տեր-Սարգիսը քառասուն և յոթն տարեկան մարդ էր, յերկայն հասակով, մեծ քթով և քառանկյունի մորուքով: Նորա գլխիը ներքեվից նեղանում էր, իսկ վերևից լայն և տափակ էր: Բայց թող հերիքանա մեզ այս մանր-մունր բաների ծանոթությունը և արտաքին բաների նկարագրությունը: Այժմ դարձուցանենք խոսքը մեր ճառի գլխավոր նյութի, մեր արժանապատիվ Սարգիս քահանայի վերա և քննենք նորա հոգքը և մտածությունքը յուր տան պատելի մեջ:

4.

Տեր-Սարգիսը փոքր ինչ վաստակած, թեք ընկավ յուր հին մահճակալի վերա, յերեսը դեպի յերկինքը, և զանազան ցնորքի մեջ խորասուլյ յեղավ: Նա ինքն յուր մեջ մտածում էր. «Շատ զարմանալի բան է, վոր ահա ամբողջ վեց ամիս անց ե կացել, բայց մի հանգուցյալ չեղավ. յերևի, աստված գլխիս բարկացել է, կամի, վոր զոսկաններս սոված կոտորվին: Թեպետ մկրտություն լինում էր, զոր որինակ արդեն պատահել եյին հինգ հաս, բայց դա այնքան չահավետ չի մարդուս. մի փոր հաց ե և մի քանի շահի արծաթ, առանց դորան ևս կարելի յե կյանք վարել: Հա՛, մի ուրիշ բան է, յեթե ննջեցյալ պատահի. դա բավական մեծ շահաստացության աղբյուր է: Ահա՛, զոր որինակ, Շահնապարենց Ջավահիրը մեռավ, այսոր բավական ոգուտ ունիմ: Ինչքան փոքր ևս լինեյին ստանալիքս, այնուամենայնիվ հինգ մանեթի չափ մուսուր ունիմ: Ինչպես ժամկոչ Ծիտուլն ասում էր, պիտո յե, վոր Զովահերը, բացի վերայի հագուստներից, նոր կարածն ևս ունենա: Յեթե նորա մեծ վորդին այդ նոր հանդերձանքը չթաղցնե, շատ լավ բան կլինի: Բայց տարաբախտությունն այն է, վոր ժամկոչին ևս արխալուղը խոստացա, այս մի քանումս չարաչար սխալվեցա: Բայց մի հնարքով կարելի յե

նորան խաբել. կասեմ, թե արխալուզը տիրացուին պիտի հասանե, և տիրացուն իմ վորդիս ե. ուրեմն այլ ինչ հոգալի ցալ կա. Բայց դիցուք թե բոլոր կողտպուտը ձեռիս ե, միայն դրանով մի մեծ բան դուրս գալու չեր. պիտո յե ուրիշ ոգուտ ևս դուրս քաշել Ջավահրի վորդու հոգուց: Թաղման վարձ ինչքան պահանջեմ, վոր սովորականից վոգը ինչ շատ լինի: Սովորականը մի մանեթ ե, բայց յես մի մանեթ հիսուն կոպեկ կտոնում, իսկ յեթե խելագարվին, ավելի տան, այն ևս իմ ավելորդ ուտուտը թող լինի:

Բացի դորանից, խաչահամբույր ևս պիտո յե տան, բայց այստեղ հույս կա շատ արծաթ հավաքելու, ըստ վորում հանգուցյալը յեկեղեցուց դուրս բերած, պիտո յե հանդիստ դնել. այն ժամանակ, իհարկե, ինչպես սովորություն կա, պիտո յե քահանան մաշտոցը դնե մեռելի սրտին: Այսպես ահա հույս կա ըստ բավականին շատ հավաքել, պատճառ, վոչ թե միայն Ջավահրի վորդիքը, աղջկունքը, այլև բարեկամները, մինչև անգամ դրացիքը պիտո յե մաշտոցի վերա արծաթ դնեն: Սորանից ավելի, կարծեմ, վոր արծաթի կողմից ուրիշ յեկամուտ չունիմ, բայց այս ճիշտուտ չե. մինչև յե՞րբ սպասեմ յես, վոր լինի մի այլ ննջեցյալ: Այս որհնվածների ճակատն ևս այնպիսի պիտե ե, վոր ինքը մահը վախենում ե մոտենալ դոցա: Ինչպես պիտո յե վարվի վոր մի քանի շահի ավելի ոգուտ հասունե ինձ: Հա՛, դիտեմ, նոր գյուտ հնարեցի. կասեմ, թե Առաջնորդը հրամայել ե ուխտավորների յեկեղեցիքը նորոգելու համար դրամ ժողովել. այս պատճառով գերեզմաններումը ևս աչքերս կիտակեմ և մաշտոցը կդնեմ մեռելի սրտին, ինչ կամի, թող լինի:

Արծաթի հաշիվը վորպես և իցե ավարտեցինք. այժմ ուտելիքի վերա քննություն առնենք: Ժամարարը, ի հարկե, սարսուհան ե յերեկոյին սաղմոս քաղել հանգուցելու հոգու փրկության համար: Այս պատճառով ստանալու յե նա մեռելատանից մի լավ ընթրիք, մի մեծ մոմ և յերկու չափ գինի: Այս ամենը սաղմոս քաղելու համար ե. բայց թե պիտո յեր ինձ ամբողջ գիշերը նստել և սաղմոս ասել. բայց ի՞նչ հոր վորդի յեմ. կարծես հայրս շատ կարգացող եր, վոր վորդին ևս յուր ծնողին արժանի զավակ լինի: Ի՞նչ հարկավոր եր զուր և անոգուտ քունս կտրել և սաղմոս ասել: Տղայությանս ժամանակին վար-

ժապետիս մտտ մի անգամ կարդացել եմ, բայական ե. վորքան շատ կարդաս, այնքան ևս համը կերթա: Յեթե այսոր այն յերթտասարդը քունս խախտած չլիներ դաշտումը, կարող եյի այս գիշեր մի քանի թերթ կարդալ սաղմոսագրքից, բայց վոր նա ավերեց իմ քաղցր քունս, դորա քննը հանելով, չե պիտո կարդալ:

Յեթե ժամկոչ Ծիտուլի խոսքին լսած և կամք տված չլինեյի՝ ննջեցյալը եղուց թաղելու, ապա այսքան ոգուտներից իսպառ կրկնվեյի: Ծճմարիտ և ասած, թե յերբեմն հիմարի խոսքին լսել լսով ե, վոր ահա՛ կատարվեցալ այսոր: Յես գիտեմ, վոտ այս յերկու Ծիտուլի համար ընթրիք և գինի կրերեն, ըստ վորում նա պիտո յե մեռելին զգուշանա յեկեղեցու մեջ: Ուրեմն ինչպես վարվեմ, վոր գինու կեսը լինի իմ բաժինս. գիտեմ, ինչպես կը վարվեմ. ահա կուղարկեմ իմ մեծ վորդիս յեկեղեցին իբրև տիրացու, վորպես թե նա ևս ունի իրավունք յեկեղեցում մնալու: Սորանից յերկու կսղմում ինձ ոգուտ կգա. առաջին, վոր վորդուս տան կերած հացը կմնա մեկ. յերկրորդ, վոր յեկեղեցումը կուտի և չի թողնելու, վոր Ծիտուլը միայն հափշտակի այնքան բարությունքը:

Զարմանալի բան. մեր տանն ևս ճաշ եմ ուտում, ուրիշների տանն ևս, բայց վոչ մի տեղ այնպես համով չի լինում հացը, ինչպես մեռելատանը: Զգիտեմ ինչ ե սորա պատճառը: Յեթե կերակուրքը այդտեղ լավ են պատրաստում, մի՞թե ուրիշ տեղեր անիուլթ են այդ մասին. յեթե նորանից ե, վոր մեռելի կարգը կատարում ենք, բայց իմ տանս ավետարան ևս կա. կարճ ասեմ, այդ մի դաղտնիք ե իմ համար:

Ծճմարիտ, մեղք ե, յեթե այն ճաշից մի քանի անգամ չուտեմ: Յես Ծիտուլին խրատ կտամ, վոր նա ասե Ջալալիբի մեծ վորդուն, թե տերտերը հանգուցելու սիրո համար կամենում ե մի քանի գիշեր կարգով սաղմոս ասել, վասնորո ամոթ կլինի, յեթե գոնյա ճաշու սեղան ևս չուղարկեյիք քահանային: Այսպիսով կարելի յե նոցա տանից բան դուրս քարշել, թե չե, ուրիշ ճար չկա»:

Տեր-Սարգիսը ահա՛ այսպիսի մտածմունքի մեջ եր: Միևնույն միջոցին Ծիտուլ ժամկոչն ևս յուր հոգսումն եր: Նա լսով

գիտեր, վոր Տեր-Սարգիսը նորան վոչինչ տալու չեր բոլոր յեկամտից, ըստ վորում այդ առաջին անգամը չե:

Արեգակն արդեն թեքվել էր արևմտյան հորիզոնը: Բոլոր գյուղականքը ժողոված էյին հանգուցելու մտտ և ամեն բան պատրաստած, քահանային էյին սպասում: Մի քանի ժամից հետո տեր-Սարգիսը և մի քանի տիրացուներ հավաքվեցան այնտեղ և կարգ կատարելուց հետո հանգուցյալը բերեցին յեկեղեցի: Ջավահրի վորդիքը շարքով հետևում էյին և շատ բարձր ձայնով լաց էյին լինում: Բայց նորա միջակ վորդին, մոր սիրելին, սաստիկ մորմոքվելով արտասվում էր և ստեպ ստեպ կրկնում էր. «վա՛յ մայր ջան, վա՛յ մայրիկ ջան, վա՛յ հոգի ջան, դու յերբ էյիր մեռել, վոր այժմ մեռել ես, յես այնպես էյի կարծում, թե դու դեռևս սրահի մեջ նստած, ճախարակով թել ես մանում»:

Յերբ վոր մթնեցավ, ննջեցյալը ժամկոչին հանձնեցին, ամենեքայան զնացին յուրյանց տուները:

5.

Առավոտուն, արևարացին պատարագը սկսվեցավ: Այն փայտյա տախտակը, վոր զանգակի փոխանակ կախ էր տված, շատ ծեծելուց ծակվել էր: Սգավորները յեկեղեցու մեջ, ինչպես սովորութունն է, հանգուցելու շուրջը պատած, կամաց ու բարակ ձայնով լաց էյին լինում: Պատարագը յերբ վոր վերջացավ, ժամարարը մի հորդորական և մխիթարական ճառ ասաց ժողովրդի առաջև, վորոք պատճենը ավելորդ չենք համարում դնել այստեղ:

Սիրելի ժողովուրդ,

«Այս այն Ջավահիրն է, վոր մի քանի որ առաջ, ինքն յուր «Վոտքով դալիս էր այս սուրբ յեկեղեցիս, բայց այսոր անդդայացած, «դրած է դադաղի մեջ և չե կարող շարժվիլ, մինչև դուք չբարձրացնեք: Ամեն միներ ձեզանից, թող մտածե, վոր յուրյան ևս սպասում է այդպիսի վերջ: Ինչպես Ներեսա Սորենացին ասում է Աստվածաշնչի ջսան և յոթներորդ գլխումը, թե մարդ, յեթե արդար է, մահվան ժամանակը շուտ է մեռնում, ամենե-

վին չն չարչարվում ինչպես մեղալորը: Յերեկ դուք ինքներդ լավ տեսաք, վոր ինչպես արդար եր մեր սիրելի քույր Հանգուցյալ Զաւահիրը և ինչպես շուտով մեռավ, այնպես, վոր վերա չհասանելով, գդալով կարողացանք հաղորդել: Ուրեմն ամենքդ ել ձիարեբան ասացիք զաստված վողորմի ննջեցելու հողուն»:

Այսպես վերջացրեց տեր-Սարգիսը յուր ճառը: Իսկույն ժողովրդի մեջ փնթփնթոց ընկավ: Մինը ասում եր զաստված վողորմի», մյուսը գովում եր տերտերի սրտաշարժ ճառը, յերրորդը զարմանում եր նորա քաջ հիշողութեան վերա, վոր Աստվածաչնչի քսան և յոթերորդ դուստր որահել եր մտքում, և այլն և այլն:—

Պատարադից հետո ննջեցյալը տարան թաղելու, ապա գնացին ամենքը հաց ուտելու մեռելատանը: Մեռելի թաղման պատմութեանը արած, այժմ յետ դառնանք դեպի կենդանիքը:

Տեր-Սարգիսը հասա փորը քարչ տալով գնում եր տուն: Դեռ տուն չհասած, նորա ութամյա աղջիկը վազելով յեկավ առաջ և սկսավ մանկական անմեղ հարցմունք առաջարկել հորը:

— Տերտեր. ինձ ին՞չ ես բերել ժամից—հարցնում եր Աննան: «Շատ բան եմ բերել, սիրելի աղջիկս, արի գնանք տուն, մայրդ տա՞նն և:

— Ձե, գնաց այգին, իմ համար խնձոր բերելու. ինչ վոր մայրս կրեբե ինձ, դորանից վոչինչ տալու չեմ քեզ, տերտեր:

«Ինչու չես տալու, Աննա ջան, քո հայրը չեմ»:

— Ապա ինչու իմ համար ժամից նշխար չես բերել:

«Եզուց կրեբեմ, աղջիկս. այսոր պահք (պաս) ե:—

Տեր-Սարգիսը հանդատացավ յուր մահճի մեջ և ստեպ ստեպ վիշում եր բերանից զամֆ ամֆ» յերբ վոր զվարճասեր Աննան ծիծաղելով նորա մորուքը ձգում եր: Բայց մանկական զվարճութիտողը յերկարատև չեղավ: Մի ձիավոր, սրահի մոտ «որհնյա տեր» ասաց և ձիուց ներքև թռավ: Աննան ցուցական մատը բերանին դրած, աչքերը լայն բաց արած, անթարթ նայում եր յեկվորի վերա: «Աստված որհնեսցե՛ք Մովսես— սլատասխանեց տեր-Սարգիսը: Մովսեսը ձին կապեց սրահումը, խոտ ևս դրեց անասունի առաջև, ապա յեկավ քահանայի մոտ:—

— Ի՞նչ տեղից ես գալիս, Մովսես—խոսք առաջ տարավ քահանան:

«Ուղղակի մեր գյուղիցն եմ գալիս. շատ շտապով յեկա յես-
այս բոսայիս տեր-Գրիգորն ևս կգա:

— Տեր-Գրիգոր, նա ինչո՞ւ համար ե գալիս:

«Գործակալն ե ուղարկել սորան, վոր առաջ քննե, սրաբա-
տե բոլոր գործերը այնուհետև կգա ինքը գործակալը:

— Ո՞վ կգա, գործակա՞լը:

«Այո, գործակալը:

— Լա՛վ չբանցի, կրկին ասա, տեսնեմ թե ով կո՞ւ գալ-
«Գործակալը կգա, փոքր ինչ ևս բարկացած ե այս մեր գա-
վառի քահանաների վերա, վոր նորան տեսության չին դնում:

— Մովսես ջան, ասա քո հոգուն մեռնեմ, Կոնստանտնու-
օփոսման, կամ մի ուրիշ տեղեկություն չե՞ ստացել:

«Զգիտեմ, Կանդատորի՞ց ե թե մանդատորից, միայն սաս-
տիկ հրաման ե ստացել, բոլոր գավառը քննության տակ ձգելու:
Ասում են, վանքումը ցորենը հատել ե, գյուղերիցն ևս չեն ու-
ղարկում. այս պատճառով կանդատորի անդամը բարկացել ե և
հրաման ե դրել նորան, վոր ինչքան վանքական ցորեն կա, բո-
լորը ուշարկե:—

— Ուրեմն տեր-Գրիգորը ինչպե՞ս արեց. նա բոլոր վանքակա՞մ
ցորենը կերել եր:

«Մի քանի մանեթ դրեց գործակալի ձեռքը, իսկույն
մյուս օրին հրամայեց գյուղացիներին, վոր նորից սան:

— Մովսես ջան, ամենների՞ց ևս արծաթ ե ընդունում, թե
յերբեմն աստված գլխին սև քար ե ձգում:

«Զե, ամենից չե ընդունում, յերբեմն այնպես նեղի մեջ ե
ձգում, վոր աստված ազատե: Շատ չար մարդ ե, առաջին գոր-
ծակալը լավ մարդ եր, պատիվ եր սիրում:

— Ա՛խ, առաջին գործակալի հատը լինելու չե: Աստուծո
դառն եր, ինչ ասեմ: Զորօրինակ, ինչ վոր ծիծաղելով կղնեյիք
ձեռքը, կընդունեք, առանց խոսելու, թեև բոլոր վանքական
ցորենը կերած լինեյիք, բայց ասա.....

«Ահա տեր-Գրիգորն ևս գալիս ե, ջրի ձորից դուրս բարձրա-
նալով, տեսնո՞ւմ ես տերտերը, կապույտ ձիու վերա յե:

— Տեսնում եմ. դու միայն ինձ ասա, Մովսես ջան, այդ
նոր գործակալի անունը ինչպե՞ս ե: Ասում են, քաղաքից նոր ե
չեկել և առաջնորդին ել շատ սիրելի մարդ ե:

— Ինչպես չե՛ս. Առաջնորդի աջո աչքն ե՛ համարյա՛:

— Անունը ինչպես ե՞՞:

«Անունը տեր-Առաքել ե՛ս, վզին ել մի պսպղուն խաչ կա՛:

— Բայց ասում են դլխին սև կամ իլաթիկա ունի՛:

«Չգիտեմ, տերտեր ջան, միայն մեկ տակառի պես բան ունի գլխին գրած կարմիր գույնով՛:

— Այո, այդ ե՛ կամ իլաթիկան, նորան կամ իլաթիկա յեն ասում, ահա մեր տեր-Գրիգորն ևս այստեղ՛:

«Որհնյա՛, տեր-Սարգիս՛:

— Որհնյա, տեր-Գրիգոր՛:

«Հը՞... Ի՞նչպես կաս, տեր-Սարգիս, ջիրումդ պաշար ունիս, թե չե՛ս, նոր դարձակալ տեր-Առաքելը գալիս ե՛ս, դպույշ կացիր, կաշիդ քերթելու յե՛:

Տեր-Սարգիսի թուքը սառեցավ, յերեսի գույնը միանգամայն թուավ՛:

— Դե՛հ, ինչ կամենա, թող առնե՛ս, աստված նորա հետ. մեք հնազանդ ենք՛:

«Գու՛ ինձ ասա, տեր-Սարգիս, սպասելու ժամանակ չե՛ս, մահւման գուռն ենք հասել, միայն ցորենը պատրաստի՞ յե, թե վոչ՛:

— Որհնված, ո՞ւր ե՛ս, թե պատրաստի յե, մի հատ մաղախ ևս չե՛ս գտնելու տանս մեջ՛:

«Վա՞՞ր քո որիդ, իմացիր, վոր կաշիդ վերադ չե՛ կարող մնալ՛:

— Ուրեմն, ի՞նչ առնեմ, տեր-Գրիգոր ջան. վո՞ր սուրբի տգնությունը ազաչեմ, քո հոգուն մեռնեմ, դու փորձված մարդ ես, մանավանդ, ասում են, գործակալի ձևը քսել ես, ասա տեսնեմ, ինչ ճար կա այստեղ՛:

«Ա՞՞ր քահանա, ուրեմն ամենևնի՞ն ցորեն չկա. վա՞՞ր... վա՞՞ր... քեզ մի ճար կա, թե կողնե՛ս, ապա թե վոչ կորած ես: Գործակալը եղուց անպատճառ գալու յե, դու վոչխար, հավ, այժ՛ մորթիք և մի պատվական ճաշ չինիր, քո և իմ հնարագիտությունս գործ մղոնեմ, տեսնենք, կարելի՞ յե չար գազանի սիրտը կակղացնել՛:

— Շատ լավ ե՛ս ասում, տեր-Գրիգոր ջան, կպատրաստեմ և յեթե այնպես առնես, վոր գործակալի աչքումը լավ յերևիմ, յերեկյան թաղած ննջեցելու նոր հանդերձանքը քեզ կընծայեմ՛:

«Ուրեմն լավ, դու գնա յեկեղեցին, խտակիր, պատկերները

յուրյանց տեղը դիր. յեկեղեցական դպեստները յուրյանց անդ-
մի խոսքով բոլորը կարգի բեր, հետո արի, փոքր ընթրիք ու-
տենք, սոված եմ. մթնում ե:

Այսպես բոլորը կատարելուց հետո, ընթրիք արեցին ու թեք
ընկան ջնելու, բայց տեր-Սարգիսը մտածում եր վաղվյառն որի
դալոցքը: Նա շատ աշխատեց ջնել, բայց գարհուրելի պատկեր-
ներ խռովում եյին նորա քունը:

6.

Առավոտու արեգակը բավական բարձրացել եր, յերբ տեր-
Սարգիսը ժամը շուտով վերջացրած, յեկել եր տուն և տխուր
նստած եր: Տեր-Գրիգորն ևս մոտենալով նորա մոտ, հարցրեց-

— Հը... Ի՞նչ համբավ կա աշխարհիս վերա, տեր-Սարգիս,
ինչու յես տխուր, կարծես նավերդ Սև ծովումը խորտոնողվել
են:

«Նհ, տեր-Գրիգոր, ինչպես չմտածեմ, քանի գործակալը
միտս ե ընկնում, մարմինս դող ե բռնում»:

— Որհնյալ քահանա, յես կարծեցի թե մի բան ես ասում,
յես քեզ յերեկյան որը չասացի՞, վոր դու ճաշ չինիր, քո բանը
լավ կերթա:

«Այդ կողմից հոգս չկա, տեր-Գրիգոր հայր, յես արդեն ու-
ղարկել եմ վոչխար բերելու»:

— Աշխատիր, վոր լավը և պարարտը լինի. տերտերները
միշտ պարարտը կսիրեն:

«Նհ, որհնյալ քահանա, պարարտը ինձ ով տվեց, այտոր ջոն-
ցի, վոր դայլը մի կազ վոչխար ե վիրավորել, թե կազ ե թե
պարարտ, այն ե, նորան պիտո յե մորթենք»:

— Այդ մեզ փուլթ չե, դայլ ե վիրավորել թե շուն, միայն
թե պարարտ լինի, խոսքը յուղումն ե:

«Տեր-Գրիգոր, այդ բոլորը յերկրորդական բան ե, միայն աս-
սա ինձ, քո հոգուն մատաղ լինիմ, գործակալի հետ ինչպես խո-
սեմ, վախում եմ, լեղուս կապվի»:

— Հող չկա, քամակումդ կանգնած կլինիմ, և յեթե տեսա-
նեմ, լեղուդ կապվում ե, յես ընթացք կտամ խոսքիդ:

«Մի այդպիսի վողորմություն արա, տերտեր, դիտես, վոր
լավությանդ փոխարենը կհատուցանեմ»:

— Տեր-Սարգիս, տեսնում ես վորքան ձիավորներ են դայլիս-

ահա՛ մինը նոցանից առաջ եւ վազում իմաց տալու դործակալի գալուստը . ահա՛ մոտեցաւ . դու գնա՛, տես, հյուրանոցը պատրաստի՞ր յե :

Տեր-Սարգիսը շտապով մտաւ տուն, իսկ ձիավորը ձիու վերայից ներքե թռչելով, ասաց .

«Որհնյա՛ տեր» :

— Աստված որհնեսցե, Կարապետ, պատասխանեց տեր-Գրիգորը :

«Տեր-Սարգիսը ո՛ւր ե, դործակալի համար իջևա՞ն ե պատրաստել, թե վո՛չ» :

— Ամեն բան պատրաստի ե, Կարապետ, թե կամիս, մտիբ տուն, տեր Սարգսի մոտ :

Կարապետը թուրը կախած, մտրակը ձեռին հպարտաբար մտաւ տուն . տեր-Սարգիսը նստելու տեղերը պատրաստում եր :

«Որհնյա՛ տեր» ձայն տվեց Կարապետը :

Իայց տեր-Սարգիսը պարապած և մտքով շվարած, չնկատեց . Կարապետը արհամարհանք կարծելով դեպի ինքը, ձայն տվեց մյուս անգամ փոքր ինչ բարձր .

— Որհնյա՛ տեր :

«Աստված որհնեսցե, Աղա ջան», իսկույն յետ նայելով պատասխանեց քահանան :

— Շո՛ւտ արա, տերտեր, դործակալը դալիս ե :

Այս բուպեյիս, Աղա ջան : Դու նորա ի՞նչն ես :

— Յես նորա գրադիրն եմ, ձեռները կողքին դրած պատասխանեց Կարապետը :

«Անունդ ի՞նչպես ե, Աղա ջան» :

— Կարապետ ե :

«Սուրբ Կարապետը քեզ պահապան լինի» :—

Կարապետը և տեր-Սարգիսը դուրս յեկան :

Գործակալը յուր մարգերով դրսումը կանգնած եր, իսկ գյուղացիք դիտարաց նորա ձիաները ման եյին ածում : Գյուղի ամեն տանիքի վրա հարս, աղջիկ, կին, մարդ, յերեխա ամենքն ևս ժողոված անդարձ աչքով նայում եյին դեպի տեր-Սարգսի դուռը : Գործակալ տեր-Առաքելը խառա փարաջեն հազած, ձեռները մեջքին դրած ման եր դալիս սրահի առաջև : Իսկ նորա ուղեկից մարդիկը գդակները վեր կալած, նորա շուրջը պատելով, շարքով

կանգնած է յին և յուրյոնց աչքերը միշտ նորա հետ է յին ման ածուս :

— Այս դյուղի քահանայի անունը ի՞նչպես է, խոժոռ դեմքով հարցրեց դորձակալը :

Մարդիկ սկսան միմյանց յերեսին նայել և վո՛չ մինը նոցանից չհամարձակվեցաւ պատասխանել . միայն տեր-Գրիգորը մոտենալով, ասաց .

«Ծառայդ եմ, անունը տեր-Սարգիս եմ :

— Ուրեմն ու՛ր ե, ինչու՞ չես յերևում :

«Այստեղ ե, ծառայդ եմ, պատի այն կողմումն և կանգնած» :

Այս բոլորն տեր-Սարգիսը կանչեցին, վոր դեռ չմոտեցած, խոր գլուխ խոնարհեցրեց, հետո դողալով և շուրջը նայելով, մոտեցավ : Տեր-Գրիգորը իսկույն կանգնեց նորա քամակի կողմից :

— Ի՞նչպես ես ապրում, տեր-Սարգիս, մահճակալի վերա նստելով հարցրեց դորձակալը :

«Փառք աստուծո, հայր սուրբ, պահպանել ե բարի ազոթքը» :

— Հայր սուրբ մի՛ ասիք, տերտեր ասա, դա վարդապետ չե . ականջումը փչեց տեր-Գրիգորը :

Քանի տարի յե, վոր ձեռնադրվել ես, շարունակեց Տեր-Առաքել դորձակալը :

— Յերբ վոր հայրս մեռաւ, այն ժամանակ և յես ձեռնադրվեցա :

«Ուրեմն Քրիստոսի վո՞ր թվականին» :

— Քրիստոսի դատիկի որից յերկու շաբաթ առաջ :

«Ուրեմն մարտ ամսումը ձեռնադրվեցար» :

— Այո, յերբ վոր իմ միջնակ վորդիս ծնվել եր :

«Որհնյալ քահանա, ուրեմն պարզացրու, տեսանեմ, վո՞ր թվին ձեռնադրվեցար, յերևի մոռացել ես» :

— Այո՛, ծառայդ եմ, մոռացել եմ . բայց մաշտոցիս մի կողմումը դբած ե թիվը :

Տեր-Առաքելը ձեռը ձգեց և ծիծաղելով յերեսը յետ թեքեց : Տեր-Գրիգորը հրավիրեց նորան պատրաստած տունը և բոլոր մեծամարդիկը ևս նոցա յետքից մտան տուն : Տեր-Սարգիսը մնալով, վազեց դեպի կինը և վորդիքը, վորոնք մյուս տան շեմքից նայում էին, և ասաց .

«Տեսաք, ի՞նչպես համարձակ խոսում եյի, հույս կա, վոր բանս լավ դնա. դուք գնացեք ճաշը պատրաստելու: Գինի ունինք, թե վո՛չ. յեթե չկա, կանչեցեք Միտուլ ժամկոչին»:

Իսկույն դուրս սլո՞ծավ Միտուլը:

«Միտուլ, դնա՛ շուտով Եահնազարենց տունը և ասա վոր գործակալը լսեց Զավահրի մահը, շատ տրտմեցավ և սաղմոս քաղելու համար մի չափ գինի խնդրեց. իման՞ում ես, Միտուլ, մի քանի սուտ ևս դու քեզանից ավելացրու, կարելի յե բան դուրս քարչես»:

— Եատ լավ, տերտեր, շատ լավ, պատասխանեց ժամկոչը և վազեց դեպի Եահնազարենց տունը:

Տեր-Սարգսին կանչեցին գործակալի մոտ և նա կանոնեց սյունի մոտ, իսկ տեր-Գրիգորը սյունի քամակում:

«Քանի՛ տուն ժողովուրդ կա այս դյուղումս», հարցրեց գործակալը:

— Հիտուն տուն են, ծառայդ եմ:

«Այդ հիտուն տան մեջ քանի՛ հոգի կլինին»:

— Ութսուն և հինգ հոգի կային, մի կին յերեկ մեռավ, մնաց ըր... ը... ը... ի՞նչքան կմնա, յերեսը թեքելով հարցրեց տեր-Գրիգորից:

«Ութսուն և չորս կմնա, մի՛ վախենար, համարձակ խոսիր»:

— Այո, ծառայդ եմ, կմնա ութսուն և չորս: Բաղրամ-յանց Կիրակոսին շուտով յերեխա կծնվի, խոսքը առաջ տարավ տեր-Սարգիսը:

«Ունի՞ յեկեղեցին տարեկան մուտք բավական»:

— Վո՛չ, այս տարի կարկուտը բոլոր արտերը ավերեց, դյուղացիք ամենեկին ցորեն չունին, վանքական ցորեն ևս շատ սիրքը ժողովեցի...»

Այս բոպեյիս յերեսը շրջելով, խնդրեց տեր-Գրիգորին ոգնել նորան:

«Ուրեմն ժողոված ցորենը ի՞նչ արեցեր» խոսքը առաջ տարավ գործակալը:

— Արեղա Հովհաննեսի ձեռով ուղարկեցի Սևանա վանքը: Վանահայրը շատ խնդրել եր և մինչև անգամ կոնդակ եր ուղարկել:

«Ուրեմն դյուղացիք ամենևին ցորեն չունին»:

— Այո՛, տեր հայր, մեծ սով ե նոցա մեջ, նոքա ինքյանք կամենում էին դալ, ընկնել ձեր վտտերը, աղաչել, վոր մինչև կալերի կասելը սպասեք. բայց յես իբրև ծխատեր քահանա հանձն առա այդ ծանր պաշտոնը, ձեզ հայտնելու:

«Ուրեմն, կալերը շուտով են կասելու»:

— Այո, մի քանի ամսից հետո:

«Շատ բարի, յերբ վոր կալեն, լսլոր ցորենը ժողովիք և պատրաստիր, ըստ վորում յես դնում եմ այլ գապառ. վերադարձի ժամանակին թղթով կպահանջեմ քեզանից»:

— Հնազանդ եմ ձեր բարձր հրամանին, տեր իմ:

Գործակալը սկսավ ուրիշների հետ խոսել:

Տեր-Սարգիսը, տեր-Գրիգորը և Կարապետը դուրս յեկան նոցա մոտից և մյուս տանը ճաշ էին պատրաստում:

«Աղա Կարապետ, մյուս դյուղերումը գործակալին ի՞նչպես էին ընդունում, հարցրեց տեր-Սարգիսը»:

— Ամեն տեղ լավ էին ընդունում, միշտ ընծա էին բերում և ինձ և նորան:

«Ուրեմն ի՞նչ կաշառք սիրող ե»:

— Վո՛չ, այնքան կաշառակեր չե, ինչպես առաջին վարդապետը:

«Այդ ինչ վարդապետ եր, Աղա Կարապետ»:

— Վա՞հ, մի՞թե մոռացել ես, տերտեր, այդպիսի արժանա-հիշատակ մարդը կարելի՞ յե մոռանալ:

«Որհնոված, յուրաքանչյուր տարին նոր նոր պոպոզներ են գործակալ ընտրվում, վոր մինը յես միտս սրահեմ. մին ել տեսնես, վոչնչով դալիս են, բայց ընչով գնում են և անդառնալի: Բայց անունը միտդ բեր, կարելի յե ճանաչեմ»:

Այս միջոցին մի դյուղացի ներս մտավ նոցա մոտ, և դեպի մի կողմը կանչելով Կարապետը, հարցանում եր թե կարող ե արդյոք բերած ընծան գործակալին մատուցանել:

— Այդ ընծան ի՞նչ բան ե, հարցրեց Կարապետը:

Գյուղացին գլխից բարձրացնելով և գլուխը խոնարհեցնելով, առաջ տարավ խոսքը.

«Աղա ջան, ի՞նչ հրամայեցիր ծառայել»:

— Այդ ընծան ի՞նչ բան ե, հարցնում եմ:

«Այդուցը չե, ծառայդ եմ. փեթակիցն է և ես ի՞նչ ե տուած
ևս, ես ելի՞ր... ե՞ն...»

— Յես քեզ հարցնում եմ, այդ ի՞նչ ես ընծա բերելի, խոսքը
տուաջ տարալ կարապետը:

«Հա՛... ա՞յդ ես հարցնում. այստեղ կա չորս գրվան մեղք,
յերկու գրվան կարագ և մի դույզ դարդարուն գուլպա» հանդերձի
դրոշակով (փեշով) քիթը սրբելով պատասխանեց դյուղացին:

Կարապետը տեսանելով այդ քաղցր ուտելիքը, ավելորդ համա-
րեց դործակալին ցույց տալ և դյուղացու ձեռքից ընդունելով
յուր համար, արձակեց նորան, ասելով, թե նա ինքը կմատու-
ցանե դործակալին:

Մինչ դեռ կարապետը խոսում էր դյուղացու հետ, ցած-
ձայնով հարցրեց տեր-Սարգիսը:

— Մի՞տու ե դալի, տեր-Գրիգոր, կարապետի ասած վար-
դապետը:

«Կարծյոք միտս ե դալիս. նա յոթն տարի առաջ էր դործա-
կալ»:

— Բայց թող կարապետը դա և բանը բացատրե:

7.

Կարապետը ընծայքը տեղավորելուց հետո, կրկին յեկեղծ
քահանաների մոտ:

«Շարունակեցեք, Ադա կարապետ, ձայն տվեց տեր-Սարգիսը:

— Ի՞նչ տեղ դադարեցալ խոսքը, տեր հայր:

«Վարդապետի անունը կամեյինք իմանալ:

— Վարդան էր վարդապետի անունը, մի թողից փոխած
մարդ, թևկետ յես նորան սաստիկ սիրում եյի:

«Այս, կարապետ, միտս ե, ամուսն չե՞ր, նա աստուծո որհ-
նած մարդ էր»:

— Հա՛. քո հորն ողորմի՛, աստուծո մի որհնածը դու յես,
մյուսը նա յեր, հեղնաբար պատասխանեց կարապետը. քն՞դ
արդյոք պիտո յեր իմանալ նորա հանգամանքը, թե ինձ, վոր
յերկու տարի նորա մոտ դրադիք եմ յեղել. յես և նա մեր քնակե-
այնքան շահավետ դործ ենք կատարել, վորքան դիւին մազեր-
կան:—

«Ախ Կարապետ ջան, մեծ մեղք եմ համարում լսել անդամ վարդան վարդապետի ընդդեմ բան, ըստ վորում նորա պես լավ գործակալ չես պատահել և կարելի յե չպատահի ևս»:

Յես զարմանում եմ, տեր հայր, վոր դու այդպես ես խոսում:—

Եի՞նչպես չխոսեմ, հոգիս, ահա՛ քեզ որինակ մեր տեր—Մարկոսը, վոր կարծյոք դու լավ ես ճանաչում: Ի՞նչպես ազատվեցավ նա վարդան վարդապետի ձեռքից, բայց աստիպած մի՛ արասցես, վոր Տեր—Սուաքելի ձեռքն եր ընկելը:

— Այդ ի՞նչ բան ե, ասա՛ խնդրեմ, խոսքը առաջ տարավ Կարապետը:

«Ախ՛ թե քեզ հայտնի չե. յերևի, դու այն ժամանակ նորա գրագիր չեյիր. թե այսպես և թե այնպես, յես ահա՛ քեզ պատմեմ. տեր—Մարկոս քահանան բավական մեծ դյուզ լունի: Նա կոնսիստորական հարյուր մանեթ եր ժողովել հասարակութենից և բոլորը գործ եր ածել յուր հարկավորության համար: Յերբ վոր գործակալ վարդապետը գալիս ե քննելու, արծաթը պատրաստի չի լինում: Տեր—Մարկոսը արդեն իմանալով վարդապետի բնությունը, մի լավ ճաշ և պատրաստում, նոր գինու կարաս և բացում և «դորս դու պատվիրեցիր» սորան լավ մեծարում ե: Յերբ վոր վարդապետիս կատարը տաքանում ե, ասում ե տեր—Մարկոսին, թե ինձ ավելորդ ե քո գործերը քննել, յես արդեն գիտեմ հավաստի, վոր դու շատ հավաստարիմ ես Աթոռին և ճշտությամբ նա հաշիվ տեսնում. խնդրեմ, ինձ ձանձրություն չտալով ինքդ քո բոլոր հաշիվը կարգի բերես: Ահա՛, այս բոպեյիս վո՞ր քահանան չե ցնծալու, խնդալու, յերբ վոր յուր դատաստանը հանձնում են յուր կամքին: Յեթե յես լինելի տեր—Մարկոսի տեղ, այնպես հաշիվ կը տեսնելի, վոր կոնսիստորը մնար ինձ պարտական, բայց նա այնքան բարեխիղճ մարդ եր, վոր՝ գոնյա պարտք չե դրել կոնսիստորի վերա, այլ հավասարակշիռ դուրս բերելով հաշիվը, պարտական չե կացուցել յուր անձը: Մյուս որը, յերբ վարդապետի արբեցության հետքը չբացել եյին, մի լավ շնորհակալություն ևս մտուցանելով, առանց նայելու ընդունում ե հաշվացուցակը: Այժմ քեզ եմ հարցնում, ադա Կարապետ, ի՞նչպես չպաշտել և չպատվել մի այդպիսի աստվածառաք մարդ»:

— Հայտնի բան ե, տեր հայր, պատասխանեց Կարապետը,

դու միայն այդ ես տեսել, կամ կարելի չե ստել, լսել, իսկ յես
ամեն բան գիտեմ - նորա բոլոր գաղտնիքը սրտիս մեջ թաղու-
ցած են:

«Այդ ի՞նչ գաղտնիք են, ասա՛ խնդրեմ»:

— Ձորն ստեմ, կամ գորն խոստովանիմ:

Այս միջոցին բոլորեքյան լուռ ելին կացած սու ժամանակ,
բայց Տեր-Գրիգորը, վոր մինչև այժմ ականջ էր դնում, ասաց.

«Կարապետ աղա, կեղծավորութուն չլինի, յես ես պաշտ-
պանում եմ Վարդան վարդապետին, բայց վա՞յ ինձ... Թեպետ
մի անգամ քոան ձայնատու մանեթներս ազահությամբ ծոցը
կոխեց, նորա կարծիքով, վո՛չ իբրև կաշառք, և գրաբառ մի
քանի խոսք ևս կրկնելով, չեմ խմանում, վոր գրքի խորշից թե
զարժան և մշակն վարձու յուրո»:

— Յես ձեզ համաձայն եմ, տյարք, վոր նա մի քանի դոք-
ժերի մեջ լավ մարդ էր. այն է, յերբեմն կաշառք փոքր էր առ-
նում և յերբեմն աղքատ մարդուց ամենեւին չէր առնում. բայց
յես ամենեւին կարող չեմ մոռանալ այն անցքը, վոր սլատահեց
Շլամշադին դավառումը:

«Այդ ի՞նչ անցք և, խնդրեմ, պարզարանել» ձայն տվեցին
միասին յերկու քահանայքն ևս:

— Պատմութունը յեթե գլխից չսկսանես, վերջարանու-
թյունը լավ չե գալու, ուրեմն յես ես փրկխոսիաների պես գլխից
սկսեմ: Ձեզ ինչպես հայտնի յե, գործակալը յերբ վոր ման Ք
դալիս դանազան դավառներ, միշտ քահանաների տան և իջեա-
նում:

«Այո՛, այդ մեզ հայտնի յե, աղա Կարապետ, վորո որինակը
այժմս իսկ տեսանում ենք»:

— Յեզ այսպես միանգամ գալով Շլամշադին դավառը, խոս-
քը ստաջ տարաջ կարապետը, իջեանեցինք տեր-Սաչատուր քա-
հանայի տանը: Ուղիղ պիտո յե խոստովանել, լավ մեծարանք
ստացանք այն յերեկո: Վարդապետը սաստիկ վաստակած լինե-
լով ճանապարհի յերկարութենից, թուրքի խանի պես ձգվեցալ
պատրաստած մահճի մեջ. իսկ յես, պաշտոնս լցուցանելուց հետո,
ձեռներս կողքիս դրած կամաց ու հանդարտ շվճացնում էյի
հյուրանոցի սրահում, վոր չլինի թե գործակալը անհանդիստ
առնեյի:

«Յես ինչպես նկատում եմ, պատմությանդ վերջը շուտով չենք լսելու, խոսակցությունը կարեց տեր-Սարգիսը— խնդրեմ նստենք և այնպես լսենք»:

— Տեր Հայրը լավ ե ասում, նստենք, աղա Կարապետ, մինչևի կերակուրը կպատրաստեն, ասաց տեր-Գրիգորը:

Յերեքն ևս նստեցին և Կարապետը առաջ տարավ յուր պատմության թեղը:

«Մինչդեռ յերեկոյան ժամանակն եր, յես դանդաղ քայլերով զբոսնում եյի սրահում, տեսա վոր մի կին մի աման տաք ջուր, մի բաժակ աղ և մի լվացարան ձեռքին դալով դեպի սրահը, կամենում եր մտանել հյուրանոց վարդապետի մոտ: Յես խսկույն հարցուփորձ առնելով դադարեցուցի նորան շեմքի մեջ: Ո՞վ ես, կին դու»:

— Տերտերակինն եմ, աղա, կամենում եմ մտնել հայր սուրբի մոտ:

«Մնչ դիտավորությամբ, հարց արեցի յես և, ճամբրիտն ասեմ, զարմացա, ըստ վորում իմ առաջին փորձն եր դրազէր լինել վարդապետի մոտ»:

Մեք արդեն իմանում ենք, թե տերտերակինը ի՞նչ պատճառով կամեցել ե մտանել վարդապետի մոտ. ասացին քահանայքը:—

«Հայտնի բան ե, այժմ յես ևս դիտեմ, վոր նա կամենում եր վարդապետի վոտները լվանալ, իսկ այն ժամանակ ինձ զարմանալի թվեցալ, բայց թող առաջ տանեմ իմ պատմությունս: Այդ ջուրը ինչու համար ե, հարցրեցի յես կնոջից»:

— Վարդապետի վոտերի վերա փոշի շատ ե նստել, պիտո յե լվանալ:

Յես այս միջոցում փոքր ինչ լուռ մնալով, կրկին հարցրեցի.

«Ինչուք այդ այդպես ե, բայց աղը ինչ խորհրդով ես բերել»:

— Հայր սուրբի վոտերը քրտնած կլինին. լվանալուց հետո պիտո յե աղ ևս ցանել:

«Խսկույն վարդապետի կես ժամ առաջ ասած խոսքը միտս բերեցի, թե «իմ մոտ յեթե կին դա, արձակ մուտք տուր» յես ևս թույլ տվեցի»:

— Այս կարապետ, պատմութենիցդ վսչ մի ահաճութուն չէ յերևում դեպի հայր սուրբը— խոսքը կտրեցին քահանայքը— Այդ վտանայի մեղանում ևս ե պատահում, մանավանդ, յերբ վարդապետ ե դալիս. այդ մի առանձին պատիվ ե դեպի մի յեկավոր անձն:

Այո՛, այդպես ե, բայց դուք ինքյանքդ պիտի խոստովանեք, վոր մի այլ մարդու, վոր յերկրի սովորությանը տեղյակ չեր, փոքր ինչ խորթ ե թվում տեսանել մի կին մարդ վոր լլանում եր վարդապետի վտեր: Առավոտը յերբ ժամը վերջացալ, վարդապետը յեկալ յուր կացարանը: Գյուղականների բազմութիւնը շրջապատեց հյուրանոցը: Վոմանք նոցանից խնդիր եյին տալիս դործակալին, վոմանք բերանացի եյին հայտնում յուրյանց վեճը կամ դանդառանքը սորա և նորա վերա և այլն և այլն... Ներեցեք ինձ տյարք, խոսքը առաջ տարալ կարապետը— յես այս միջոցումս փոքր ինչ հնարադիտութիւնս դործ դրեցի, դյուրականների հասկացողության պղտոր ջրի մեջ ձուկն վորսայու: Գործակալից ծածուկ, իմ իսկ նյութական ուտի համար վեճեր եյի խաղաղեցնում, հրաժարված մարդ և կին եյի միմյանց հետ հաշտեցնում, քահանաների կողմից բարեխոս եյի լինում վարդապետի մոտ. մի խոսքով, ասպարեղը ինձ եր մնացել:

Ահա այսպիսի և սոցա նման բաներով շատ արծաթի հանքեր գտա: Այս աղբյուրից փոքր ինչ ոգուտ քաղեցի յես, իօկ մնացայլը, մտադիր եյի, մյուս գյուղից վերադառնալու ժամանակ ժողովել:

Սույն միջոցում վարդապետն ևս նույնիսկ ճանապարհով մահճի տակ լցնում եր արծաթի բոլորակները, իսկ սենյակի անկյունները յուղով, մեղրով, դուլյաներով և դանազան բաներով: Հայտնի բան ե, վարդապետը բացահայտ կերպով չեր խնդրում, այլ նա ունի իր սեփական կերպը խնդրելու, թուրքի առակի պես, յերեսը հակառակ կողմը թիգրելով ճիստամիրամ, սալ ջիրումս չեմ կամենում, ձգիր ծոցս: Յերբ վոր բանը այսպես վերջացալ, պնացինք մյուս գյուղը, նույնպես իջևանեցինք մի քահանայի տան: Այտեղ այն որը քննութիւնս բացեց վարդապետը ժողովրդի և քահանաների վերա և բավական մեծ պաշար ժողովեց. միայն թե դեռևս քննութիւնը չվերջացրած, միտնեց, ժողովուրդը ցրվեցալ, մնացինք յես և վար-

դապետը: Ինձ հրամայեց ներսից սենեկի դրան մտնու հանդնել, իսկ ինքը ճրագի լուսով սկսավ համարել բոլոր ստացվածը: Վարդապետի խնդությունը այս բողոքիս, ճշմարիտ, չեմ կարող ձեզ նկարագրել: Յերբեմն ծիծաղում եր, յերբեմն իմ հետ զվարճախոսությունք եր առնում, յերբեմն յերգում, իսկ մանր դրամի հաշվելու ժամանակ չսխալվելու համար կամաց մոռնացնում, և գլուխը շարժում եր: Իսկ յես դրան մտնու հանդնած, յերբեմն դուրս եյի նայում, վոր վոչ վոք չմտանե, և յերբեմն վարդապետին, բայց ավելի հաճախ դեպի սա, կարմիրներ ու սպիտակներ համարողը: Յերբ վոր համարեց պրծավ, մի ուրախական ձայնով կանչեց. տո՛, Կարապետ, դայլի թոռն, արջի վորդի, գործակալի ներքին խորհրդակից, (նա միշտ յուր սրտի ուրախությունը ինձ այսպիսի բառերով եր հայտնում) մոտեցի՛ր այստեղ. տեսանո՞ւմ ես, ասում եր վարդապետը, ձեռը դեպի արծաթի դեղը պարզելով— այս վոսկու սարը, արծաթի հանքը, թղթի գործարանը: Տեսնում եմ, հայր սուրբ ջան, ասացի, այստեղ մի «ջան» ևս ավելացրեցի նորա գլուխը ավելի կակուղ յուղելու համար: Հապա, վո՛րիցն ես կամենում, կարմիրներից, սպիտակներից, թե այս թղթերից: Այստեղ մի վոտանավոր ևս ասաց վարդապետը:

«Տիրացվի շիլա-փլավ,

Վարդապետի քալլա-փաչե.

Այս յերկուսից թե վո՛րն ե լավ,

Ճաշակառուն քաջ ճանաչե»:

Իսկույն յես ասացի, արեգակի գույնը կարմիր ե, յես կարմիր եմ սիրում: Ա՞յ դու անիրավ, խոսքը առաջ տարավ վարդապետը— լավ ընտրողության ճաշակ ես ունեցել դու: Այստեղ յերկոքյանս ևս փոքր միջոց ծիծաղեցինք, այնուհետև ավելացրեց հայր սուրբը. բարվոք ե, Կարապետ քո աղոթքը լսելի յեղավ, դու կարմիր արեգակիցդ մասն կատանաս. միայն զվուշացիր, վոչինչ տեղ բերանիցդ մի խոսք անգամ դուրս չհանես թե Ելմիածնա վանքում, թե թեմակալ յեպիսկոպոսի առաջև, վոչ իսկ կոնսիստորումը: Յես իսկույն ուրախացած ասացի, «քա՛վ լիցի, հայր սուրբ ջան, յես Հուդան չեմ, միամիտ կացեք և

լիակատար վստահութիւն ունեցեք դեպի իմ հավատարմութիւնս :

Այսպիսաբար վերջացուցինք խոսակցութիւնը և վարդապետին սրտումը վոտերը և գլուխը լվանալ տալու ցանկութիւն ծաղեցաւ :

— Ախոսս, ասում եր վարդապետը— վոր այս վոզորմելի քահանայի կինը վախճանած ե, ապա թե վո՛չ գլուխս կլվանար : Կարապետ, կարո՞ղ ես արդո՞ք մի կին հրավիրել գլուխս լվանալու, մի քանի կոպեկ ևս խոստացիր, վա՛ր հանձն առնվին :

«Մեծ ուրախութիւնս, հայր սուրբ ջան, ապացի և դուրս թո՞ւս սենեկից : Դրսումը արդեն մութն եր, մի բարակ ամպ յերկնքի կամարը ծածկել եր, անձրևի կաթիլները մաղվում եյին յերեսիս : Յես չկամենալով նեղութիւն տալ քահանային, մի տղամարդ առաջնորդ ընտրեցի և վնացի մի այրի, բայց պատանի կնոջ մոտ, հայտնեցի վարդապետի խնդիրը և նյութական առաջարկութիւնը : Կինը մեծ ուրախութիւնս հանձն առաւ և գալու պատրաստութիւն տեսաւ : Մինչդեռ յես հյուրանոցի սրահումն եյի. այն կինը բոլոր սարք ու կարգով յեկաւ իսկույն հայր սուրբին իմաց տալով ներս հրավիրեցի այն կինը և վարդապետի հրամանով յես դրսումը, սրահի մեջ զգուշանում եյի, մինչև հայր սուրբի գլուխ լվանալը : Այս միջոցիս մի վոքը անցք պատահեց, վորի պատճառը, ճշմարիտն ասեմ, չկարողացա իմանալ » :

Այս ճառերից հետո Կարապետը կամենում եր գնալ տեր-Առաքելի մոտ, բայց քահանայքը ստիպագին խնդրում եյին վերջացնել պատմութիւնը :

— Հառաջ տար խոսքդ, խնդրեմ, աղա Կարապետ, ասում եր յուրաքանչյուրը քահանաներից :

Ճշմարիտ եմ ասում, ձանձրացա և կարելի յե, տեր-Առաքելը բարկանա, վոր այսքան յետացա՞ : Քահանաները առավել ևս ստիպում եյին պատմել այն անցքը :

— Խնդրենք, վերջացրու պատմութիւնդ, կրկնեցին քահանայքը :

«Հավատացեք, վոր մոռացել եմ, ապա թե վո՛չ, Կպատմեյի բայց...»

— Փոքր ի շատե, վորքան միտդ և մնացել, պատմիր մեզ:

«Յերբ վոր այն կինը գլուխը լվացավ, հայտնի բան և, ինձանից ծածուկ, յուր վարձը ստացավ և դնաց, շարունակեց Կարապետը— յես մտա վարդապետի մոտ, հանգստացուցի նորան, ծածկեցի և ինքս ևս հանգստացա: Յես նկատում եյի, վոր մի բանով գործակալի սիրտը ալեկոծվում եր. նա չեր կարողանում քնել և շուտ—շուտ մի կողքից մյուսի վերա յեր գլորվում: Քառորդ ժամ անցավ, և ահա ձայն տվեց Վարդան վարդապետը:

— Կարապետ, ձիաները ո՞ւր են:

«Դրոսւմը կապած, խոտ են ուտում, պատասխանեցի յես:

— Նայիր, տե՛ս, կրակ կամ ծծմբափայտ կա՛:

«Ար, ծծմբափայտ կա, հայր սուրբ:

— Ուրեմն վառիր ճրագը, դնա՛: ձիանքը թամբիր և աշխատիր վոչ վոք չղարթեցնել:—

Ճշմարիտ, յես վոչինչ բան չհասկացա վարդապետի խոսքերից. ստելով ինքս ինձ, թե այստեղ մի փորի ցավ կա, վոր վարդապետիս նեղում և, դուրս դնացի և մինչև ձիաների թամբելը և նոցա բերելը սրահի առաջև, տեսա վարդապետս, վոր մինչև այժմ սաստիկ քնքշութենից կերակուր անգամ չեր կամենում բերանին մտեցնել— իսկ այս բուպեյիս բոլոր պարկ ու Կապոցները պատրաստած դուրս և բերել մթնով և ինձ և սպասում: Առանց ձայնի, առանց խոսքի նստեցինք ձիերի վերա: Յերեվակայեցեք ձեզ հրացանի գնդակի արագությունը ոգի մեջ, և կիմանաք վարդապետիս սլանալը սև ձիու վերա: Իսկ յես առանց իմանալու պատճառը, նորա քամակից ընկած, ձիուս կաշին քերթում եյի, վոր յես չմնամ սրտաբեկ հայր սուրբից:

Ձեր գլուխը ի՞նչ ցավեցնեմ, այն գիշերը այնպես շտապեցինք, վոր թողնելով Շրամշաղին գավառը, անցանք Ղարազախ և հասանք առավոտը լուսաբացին Բորդիչալու գավառը, ուր վարդապետիս աթոռն եր: Փոքր ինչ հանգստանալուց հետո, վարդապետը հրամայեց ինձ, յուր գրագրին մի նամակ շարադրել և ուղարկել դեպի այն քահանան, վորի տանը յերկարահեր ալքը յերևել եր վարդապետին: Այս նամակի մեջ ներողություն եր ինդրում նա, վոր Կոնստանտնուպոլիս ուղարկած հրամանը առ վարդապետը հարկադրեց նորան անկատար թողնել դատաքննությունը և մի դիշերի մեջ հասանել վերոհիշյալ գավառը:

Ահա՛ այսքանս միայն արժան համարեցի մասնավորել ձեզ-
ով վոր ականջ ունի, թող լսե: Բայց ներեցեք, տյարք, վոր
ձանձրություն սրտճառեցի ձեր ականջներին իմ պատմությամբս
և մեղանչեցի իմ հայր սուրբի դեմ. թե այսպես և թե այնպես,
բավական լինի այսքանս: Խնդրեմ, դուք ճաշը բերեք Հյուրա-
նոց, կարծյոք պատրաստի յե, իսկ յես շուտով կմտանեմ տեր-
Առաքելի մոտ: Ահա այսպես վերջացրեց Կարապետը յուր վոյ
կարճատոս ճառը, վեր կացավ և դնաց դորձակալի ձենյակը:—

8.

Կերակուրները արդեն պատրաստվում էին: Կաթնովի, ժլա-
վի պղինձները մի տեղ էին յեփվում. մօինը մյուս տեղ: Այս-
տեղ ամաններ էին լվանում, այնտեղ պանիր էին կտրատում:
Տեր-Սարգսի ծառա Մադին ևս մտեղեն կերակրի պղնձի մոտ
կանդնած, յերբեմն կրակը սաստկացնում էր, յերբեմն պնդձի
միջից կերակրի փրփուրը հանում էր և պարապ մամանակը մի
ձեռով ծոծրակն էր ջորում, դռակը ճակատին սեղմելով, մյուս
ձեռով բարձրացնում էր դրոշակը (փեշը), քիթը խտակելու:
Մի խոսքով, բոլորեքյանը պարապած էին: Յերկու քահանայքը
չէր նստած զրույց էին տալիս:

«Կարապետը լավ տղա պիտո յե լինի» հարցրեց տեր-Սար-
գիսը:

— Այո՛, սրտաբաց տղա յե և արդարախոս, պատասխանեց
տեր-Գրիգորը:

«Այսպիսի տղամարդի միջնորդությամբ միայն կարելի յե
գործակալի մոտ պատիվ ունենալ:

— Առանց միջնորդի, դեպ ուղիղ ճանապարհով չե կարելի
բան առաջարկել գործակալին:

«Բայց ստուգապես չիմացանք, արդյոք գործակալը կաշա-
տակերներից ե, թե դորա ներհակը»:

Այս բանիս վերա սկսանք խոսել Կարապետի հետ, բայց վար-
դապետի պատմությունը արգելք յեղավ վերջացնելու մեր խոսքը:

— Ինձ վորքան հայտնի յե, յես կարող եմ վկայել, վոր նա
ազատ չե այդ արատից, ըստ վորում իմ քսակն ևս բավական
պինդ մզեց— դուրիս շարժելով պատասխանեց տեր-Գրիգորը:

«Վո՛չ, անպատճառ պիտո յե իմանալ այդ, նույնիսկ կարապետից»:

Այս միջոցում կրկին տուն մտաւ կարապետը, յուր սովորութեան պես ձեռները կողքին դրած:

— Շտապեցեք խնդրեմ, ճաշի ժամանակ է:

«Բոլորը այժմ պատրաստի կլինի, աղա կարապետ» պատասխանեց տեր-Սարգիսը, բայց նստիւր փոքր ինչ, քո հետ խոսելու բան ունիմ:

— Հրամայեցեք, տեր հայր:

«Կարապետ ջան, սկսանք, բայց չվերջացուցինք դորձակալի բնութեան մասին, թե արդո՞ք սիրո՞ւմ ե ուղկանով ձուկն վորսալ»:

— Հասկանում եմ քո միտքը և պիտո յե ասել, վոր բախտի բերման բոպեյին աչքերը չե վակում:

«Այո՛, յես հասկանում եմ քո միտքը, բայց ասա՛, խնդրեմ, ամեն գյուղում տալիս եյին, թե այնպես...»

— Ամեն գյուղում տալիս եյին, բայց միշտ ընդունում եք նա. միայն մի տեղ շատ բարկացաւ, ի արդէ իմ ներկայութեամբ:

«Ինչո՛ւ համար բարկացաւ, կարապետ»:

— Մի քահանա կար, անունը մոռացել եմ, բայց կարծեմ տեր-Ղուկաս եր, վորի յեղբայրը նորա վորդու հետ միասին քաղաքումը մի ժամանակ ուսում եյին ստանում: Սույն իսկ տեր-Ղուկասը իրրե ծանոթ մարդ առանց ընծայի յեկաւ նորա մոտ տեսութուն: Հետո տեր-Առաքելը ինձ ասում եր թե ի՛նչպես այս քահանան առանց ընծայի մոտեցաւ ինձ, մի՞թե չէր կարող մի քանի գւլան մեղր, մի շէշ արաղ, կամ ինչ և իցե այլ բան բերիլ, գուցե չընդունեյի յես: Դիցուք, ինձանից մտաչում եր, բայց մի՞թե կարող չեր նա իմ գրագրիս պատիւ դնել:—

«Ախ, քո հոգուն մեռնեմ, կարապետ ջան, դու ինձ շատ հաճելի յես թվում. ահա՛ քեղ մի լալ վարտիքացու ընծայեմ, ասաց տեր-Սարգիսը — յերբ վոր կվերադառնաք, ապա ևս կվարձատրեմ»:

— Շնորհակալ եմ, տերտեր ջան, աստված ավելի կարողութուն տա, յես քե՛ղ կըովեմ դորձակալի առաջև:

«Ախ, քո հոգուն մեռնեմ, յես իսկ այդ կամեյի ասել. դու խելացի աղա յես, բանը իսկույն ես հասկանում»:

— Տեր-Սարգիս, ս.յժմ իսկ պատեհ է, Կարապետին մի բան տուր, վոր գործակալին ընծայե, ձայն տվեց տեր-Գրիգորը:

«Կարապետ աղա, տւր հայրը ճշմարիտ ե ասում, ահա՛ հինգ մանեթ և կես, յերեկյան որը թաղման վարձ եմ ստացել. կասես, թե վերադառնալու ժամանակը մեղք, կարագ և այլ բաներ ևս կպատրաստեմ»:

— Շատ բարի, տերտեր ջան, միամիտ կաց, վոր բաներդ օյնպես ի դլուխ հասցնեմ, վոր ինքդ զարմանաս: Դուք հացը բերեք, յես գնամ:

Կարապետը գնաց գործակալի մոտ: Սեղանը ձգեցին, ամենքն ևս նստան ճաշելու: Աշխարհականները տեղ բռնեցին գործակալի մոտ, իսկ քահանայք գիտությամբ նստան սեղանի մյուս խայրում ալելի մութ տեղ:

Ճաշի վերա գործակալը գինին շատ սակավ եր գործ դնում. քահանաների սիրտը պատառվում եր, վոր չեյին կարող համարձակ խմել:

Գինին բաժանողը Կարապետն եր: Յերբ վոր գործակալը սկսում եր խոսել մոտակաների հետ, տեր-Գրիգորը աղաչում եր Կարապետին շուտով լցնել բաժակը և տեր-Առաքելի աչք ու հոնքը պահելով, դատարկում եր:—

Գործակալը նկատեց քահանաների անչափալորությունը դեպի գինին, մի քանի խոսքերով հասկացրեց, վոր պարկեշտությամբ գործ դնեն նորան: Միայն տեր-Գրիգորը դիպող ժամանակին չեր հրաժարվում գինուց: Վերջպես ճաշից հետո «Հայր մեր» ասելու րոպեյին, ինչպես սովորություն է, ամենքն ևս վեր կացան. բայց տեր-Գրիգորը կորուսանելով յուր մարմնի հավասարակշռությունը, վեր կենալուս հանկարծ յերեսի վերա տարածվեցավ սեղանի մեջ: Գործակալը բարկացավ, կարմրեց, բայց վոչինչ չխոսեց: Յերեկոյան պահուն Միտուլը, յուր սովորության պես, սկսավ յեկեղեցու տախտակը զարկել. գործակալը և քահանայք պատրաստվեցան գնալ յեկեղեցի:

9.

Բոլոր գյուղականքը իմանալով, վոր գործակալը պիտոս յի ժամ դա, միմյանց հետևից յեկան թափվեցան յեկեղեցու տունը: Բոլորեքյանք մեծ հետաքրքրությամբ կամենում էյին նայել նորան, կարծելով թե յերկնքի բարձրութենից ցած իջած, կամ յերկրի խորքից դուրս վազած մի եյակ է: Պատանի աղջիկները, վորոնց ամոթ եր ներս մտանել, դրսում կանգնած, պատուհաններից էյին նայում:

Միտուլը, կարծես հոգիացած, այնպես եր գոչում գյուղամիջում և ժողովուրդը յեկեղեցի հրավիրում, վոր յուրաքանչյուր մարդ ակամա ստիպված եր գնալ: Քահանայք ամենից հառաջ մտան յեկեղեցին, բոլոր բաները կարգի բերեցին, միայն տեր-Գրիգորը դեռևս արբեցության մեջ լողում էր: Նա թեպետ կարողանում եր ման դալ, բայց պատից պատ եր ընկնում. ժողովուրդը յեկեղեցու մեջ անդադար սպասում եր գործակալին. և ահա՛ դուռները բացվեցան, ժողովուրդը յերկու կողմ քարշվելով, ճանապարհ բացեց: Յերկու քահանայքը ի պատիվ գործակալին, մոմերը բռնած դռան մոտ կանգնել էյին առաջնորդելու նորան մինչև բեմը: Այնինչ գործակալը ներս մտավ յուր մարդերով, տեր-Գրիգորը խառնակված, կամեցավ ձեռքը համբուրել, բայց չկարողանալով յուրյան պահել, թեքվեցավ և գլխով այնպես դարկեց, վոր գործակալը նետվեցավ մյուս քահանայի վերտնա յուր ձեռքի մոմով հազիվ թե չկրակեց գործակալի փռուհեղ մորուքը: Բոլոր ժողովուրդը մնացել եր: Գործակալը բարկանալով հրամայեց տեր-Գրիգորին կանգնել դռան մոտ առանց փխլոնի: Տեր-Սարգիսը բացի յուր վորդիներից հրավիրել եր և նորանց, վորոնք իմանում էին փոքր ի շատե կարդալ: Գործակալը ժամը որհնեց: Յերկու դասից ևս սկսավ ժամատացությունը: Յերբ վոր «Սուրբ ես տեր» սկսան յերգել, տեր-Գրիգորը առանց փխլոնի յեկավ ու կանգնեց դասումը: Բոլոր ժողովուրդը փորը բռնած ծիծաղում եր: Գործակալը կրկին անգամ հրամայեց նորան կանգնել դռան մոտ և սաղմոս քաղել: Տիրացուները յերկու դասից ևս այնպես էյին յերգում շարականը, վոր լսողը կարծում եր թե սայլերի կարալան է ճանա-

պարհ զնում: Գործակալին հրավիրեցին ավետարան կարդալ, բայց նա հրաժարվեցավ, տեր-Սարգիսը, ճարը կտրած, սկստվինքը կարդալ: Բայց մի այնպիսի ահով ու դողով մոտեցալ ավետարանին, վոր կարծես նորան պիտո յե կուլ տար: Վերջապես սկսավ կարդալ, բայց վա՛յ այն կարդալուն: Նորա տարաբախտութենից ևս քվետարանի ընթերցվածը բավական յերկար եր: Նա յերբ սխալվում եր, իսկույն ձեռը դնելով բերանին հազում եր. յերբեմն, հետևյալ բառերը չկարողանալով իսկույն ջսկել, մի քանի անգամ հետզհետե հազում եր և ուչքերը բեռնուում եր դեպի ավետարանը, կամ տղաներին ասում եր, մոմերը մոտ, կամ հեռու բռնեցեք:

Ավետարանի ընթերցվածից տեղ-տեղ ավելորդ չեր համարում բաց թողնել և մի տնից դեպի մյուսը թռչել: Ահա ժամը վերջացավ: Գործակալը զնաց յուր կացարանը, իսկ մարդիկ յեկեղեցու մոտ ծառերի տակ նստելով, զրույց ելին տալիս:

«Տեսա՞ք, սիրելիք, գործակալը ինչպես բարկացավ»:

Վա՛յ տեր-Գրիգորին, տնով ու տեղով կկորչի:—

— Ե՞հ, ի՞նչ ես խոսում, որհնված, պատասխանեց մյուսը, եզուց կամ մյուս որ կտեսնես վոր փիլոնը կրկին ուսերին ժամ ե ասում: Տո՛, յեղբայր, վա՛յ մեզ, թե չե, դոցա բանը լավ կերթա: Դոքա սատանան թամբած կտանեն ջուրը և ծարավ յետ կբերեն: Դոքա յուրյանց խելքովն ու դրչովն յուրյանց բանը գլուխ կբերեն, խելքով ևս չլինի, մի այլ բանով կխաբեն դործակալին:

«Ի՞նչ բանով կարող են խաբել, յեղբայր, և մի՞թե գործակալին կարելի յե խաբել»:

Տո, յեղբայր, յես և դու չենք կարող խաբել, թե չե, նոցա համար շատ հեշտ բան ե: Առաջին գործակալը մտքումդ ե՞:

«Վո՞րը, վարդապե՞տը, վոր Սևանից եր յեկել»:

— Այո՛, վարդապետը: Նա ինչ բաներ չարեց այստեղ: Մեր տեր-Սարգիսին փիլոնից զրկեց, այո՛ ասում եր, թե կամի նորա մորուքը վերացնել և նորան աքսորել, բայց մյուս որը փահա փիլոնը ուսերին ձգած ժամ ե ասում: Այդ բավական չե՛. յերբ վարդապետը զնաց Սևանա անապատը, մի որհնության թուղթ կամ կոնդակ ևս ուղարկեց: Սորանից կարող ես յեղբրափակել, թե դոքա ի՞նչ խելքի տեր մարդիկ են:—

Արեգակը մայր եր մտել, բոլոր մարդիկ դեպի յուրյանց տները ելին ցրվում: Տների հերթերից կրակի ծուխը դուրս պալով դեպի ընդարձակ ողը, բոցի դույն եր ստացել:

10.

Գործակալը փարաջեն հանած, գիշերային դեպի ծածկած, ձեռները քամակին դրած, հանդարտ ման եր դալիս սենյակում: Կարապետը դեպի ձեռին, ներս մտավ:

«Հրամայեցի՞ր արդյոք ձիերին ջուր տալ» հարցրեց տեր-Առաքելը:

— Այո՛ ջուր ևս, դարի ևս տվեցի, պատասխանեց Կարապետը:

«Գարին ո՞վ տվեց, դու գնեցի՞ր, թե տեր-Սարգիսը տվեց»:

— Աստված մի՛ արացե, մեր ձիերը գնած դարի չեն ուտում:

«Ինչո՞ւ չեն ուտում, դառն ե»:

— Վո՛չ, նոքա ձրի դարին շատ են սիրում, մանավանդ վոր գործակալի ձիու կողքերը ձրի դարով են հաստացած:

«Ձրի բաներով գործակալի կողքերն ևս են հաստացած, ո՛ւր մկաց նորա ձիունը,— ժպտալով պատասխանեց տեր-Առաքելը»:

— Ճշմարիտ եք հրամայում, տեր հայր. ձրի բանը կարծես մեղրոտ լինի, այնպես քաղցր ն:

«Հը՞... խոսքդ ի՞նչ ե, մեր տղա, չլինի թե քահանայքը ծոցիդ ձեռք են մոտեցրել»:

— Վո՛չ, քալ լիցի:

«Ճշմարիտ ասա՛, Կարապետ, քահանաներից վոչինչ չե՞ս քերել»:

— Վո՛չ, տեր հայր, թե քարից բան կքերվի, նույնպես և նոցանից:

«Ճշմարիտ ասա, դիցուք թե քո խոստովանա՞յրն եմ, ինձ մանրամասնաբար խոստովանվիր»:

— Ի՞նչ խոստովանեմ, տեր հայր, յերբ բան չեմ իմանում:

«Տեր-Գրիգորը փիլոնի մասին վոչինչ չե՞ խնդրել քեզանից կտո՞մ վոչինչ չե՞ տվել»:

— Դուք ինքներդ, տեր Հայր, ի՞նչացար, այլևս չե՞ հարկա՞վոր իմ ասելը. Ժպտալով պատասխանեց Կարապետը:

«Կարապետ, վո՞րքան տվեց, ուղիղ խոստովանիր, խոսքը հառաջ տարավ տեր-Առաքելը, նորա ուսին զարկելով»:

— Եստ Վոքր տվեց, տերտեր ջան, ուստերեն վոր կասեն նա վորդկա:

«Վո՞րքան. մի քանի մանեթ գոնյա տվեց»:

— Մեղա աստուծո՛ւ, տեր Հայր, վեց նիկոլայի գրնգան մասնեթ:

«Ուրեմն իմ մասին վոչի՞նչ չասաց, կամ վոչինչ չխոստացալ, կամ քեզ չխնդրեց, վոր ինձ աղաչես, նորա փիլոնը կրկին յես դարձնել»:

— Խնդրեց, տերտեր ջան, ու շատ աղաչեց, վոր դուք, յեթե կարելի յե...

«Ուրեմն ի՞նչ պատճառով ինքը չկամեցալ գալ մոտս, կարելի յե ներեյի նորան»:

— Ինքը սաստիկ վախենում եր գալ ձեզ մոտ, միայն ինձ ասաց. յեթե գործակալը աստուծո վորորմությամբ փիլոնս ինձ չնորհե, տասն և հինգ մանեթ արծաթ կտամ:

«Ձե, չե կարելի, ասա՛ վոր ամենևին չե կարելի»:

— Տերտեր ջան, կարդի՞ր մատաղ լինիմ, ինձ սևերես մի թողեք, ներեցե՛ք նորան. աղաչելով խնդրում եր Կարապետը:

«Ձե, չե կարելի, յես կաշառակիր չեմ, յես արդար դատալոր եմ, ասաց վճռարար և յերեսը թեքեց»:

— Տերտեր ջան, խոսքը հառաջ ձգեց Կարապետը, վերև աստված, ներքև դուք, իմ խնդիրս անկատար մի՛ թողեք. իմ կյանքիս մեջ այս մի խնդիրս եմ առաջարկում:

«Որհնվածի վորդի, ի՞նչ ես նեղացնում ինձ: Առաջինը, վոր յես կաշառակիր չեմ, յերկրորդ, յեթե յես տասնևհինգ մանեթ ընդունեմ, թեպետ մեղք չե, ըստ վորում հոգևորը հոգևորից ուտե, վոչինչ վնաս չունի, բայց մեղանջել և այն, տասն և հինգ մանեթի համար. առակը ասում ե զպաս ուտեմ պաս, և այն ևս թանով սպաս»:

— Տերտեր ջան, տեր-Գրիգորը աղքատ մարդ ե, ուրիշ բան ևս կրն՞ծայե, զոր սրինակ ցորեն, յուղ, պանիր, մեղր և այլն և այլն:—

«Ա՛խ, ինչ անեմ, Կարապետ, յեթե դու չե՛յիր խնդրել, յես նորան ամենևին ներելու չեյի, բայց...»:

— Վո՛չինչ, տերտեր Զան, ի՛նչ տեղ հույս կա շատ ստանալու, այնտեղ յես ինքս եմ խնդրում ձեզ, լավ մղել: Զոր որինակ ձեր միտն ե Ջողազ գյուղի Հարությունն քահանան, կամ Շալա գյուղի տեր-Հակոբը, վորոնց վերա ծիծաղելի վրտանավորներն ևս շարադրված կան:

«Այդ ի՛նչ վրտանավորներ են, ապա միտքս բե՛ր»:

— Ջողազու տեր-Հարությունի վերա վոր միշտ խեղդում եք ձայնը կոկորդում և շատ բառեր արտասանում եք իրբև ա՛... ա՛... ա՛... շարադրված ե այսպիսի վրտանավոր:

«Տեր-Հարությունն ի Ջողազ,

«Այիբն» առյալ ի բողազ,

Աստ անդ առնե վազելվազ,

Խեղդե ըզնա հանապազ»:

Իսկ տեր-Հակոբի վերա, վոր մի հողված կարգալու ժամանակ սկզբի և վերջի բառը միայն կարելի յեր լսել— խոսքը ձգեց Կարապետը— շարադրված ե այս վրտանավորս:

«Տեր-Հակոբն ի Շալա միշտ,

Հընթեբցմանե կրե վիշտ,

Թե ուկն դնես նմա ճիշտ,

Լսես միայն «այժմ և միշտ»:

Այստեղ տեր-Առաքելը և Կարապետը բավական ծիծաղեցին, միմյանց յերեսին նայելով, հետո հավերացրեց գործակալը:

«Լավ, բավական ե, աստ՛ տեր-Գրիգորին, վոր այսուհետե որինավոր կենա և ում ի՛նչ խոստանում ե, անշուշտ կատարե. այս ե ահա՛ քրիստոնեյի պարտականություննը»:

— Շատ շնորհակալ եմ, տերտեր Զան, ուրախ ձայնով պատասխանեց Կարապետը և դուրս թռավ տեր-Գրիգորի մոտս—

Ընթրիքը բերեցին, ամենքն ևս շարքով նստեցին սեղանի շուրջը, բայց տեր-Գրիգորը հասարակության մեջ ներկա չե: Նա այնպես ուրախ ե, վոր կարծում ե թե յերկու կանգուն դետնից բարձր եր ման գալիս: Նա ամենևին չե յերևում գոր-

ծակալի առաջև, այլ կերակուրը բերելով մինչև սենյակի դուռը, տալիս է Կարապետին և ինքը յետ է դառնում մյուս կերակուրը բերելու:

Ընթրիքը ահա՛ վերջացավ, սեղանը ժողովեցին. գործակալի համար մահի՞ն պատրաստեցին և նա հանգստացավ քնելու:

II

Մյուս որ ժամից հետո գործակալը պատրաստվեցավ մի այլ դյուղ գնալու: Բոլոր տանիքներն՝ վերա յերևում եր մերկ յերևանների, սպիտամորուք ալեւորների և այլ տեսակ մարդերի բազմություն, վոր սպասում եր անհամբերությամբ թե գործակալը յն՞ր արդյոք ձիու վերա կհասն: Տեր-Սարգիսը դյուղի տարածությունը չափում եր դղիը Վանեսի հետ միասին, վոր տանուտիրոջ հրամանին հնազանդվելով քարչ եր դալիս: Նոքա յերկուսով լավ ձի եյին վորոնում գործակալի ճանապարհորդության համար մինչև մոտակա դյուղը, ըստ վորում նա ավելորդ եր հաճարում նստել յուր սեփական ձիու վերա: Տեր-Առաքելը ճանապարհի հանդերձը հագած, անց ու դարձ եր առնում ժողովրդի բազմության մեջ, սրահի առաջև, ծառերի տակ:

«Ո՞ւր ե տեր-Սարգիսը, ինչո՞ւ ուշացավ?»

— Զի ճարելու յե գնացել, շուտով կգա, ծառայդ եմ. պատասխանեց տանուտերը:

Փոքր ինչ հետո յերևեցան նոքա: Գղիը Վանեսը ձին քարչում եր, իսկ տեր-Սարգիսը դավազանով յետքից մղում եր և ինքն յուր հետ խոսում. «Ա՛յ ձի, շուտ-շուտ գնա, քեզ գործակալի համար եմ տանում: Յերանի՛, ճանապարհին կատաղես և նորան գետին ձգես և կտոր-կտոր առնես, վոր մյուս անգամ նորա զարհուրելի յերեսը չտեսնես: Տանուտերը գղրի ձեռից առավ ձին և մոտեցրեց գործակալին: Ամենքն ևս ձիու վերա նստեցին: Իսկ գործակալի սեփական ձին թոկով կապած Կարապետի ձիու թամբից, ազատ գնում եր նորա քամակից:—

«Տեր-Սարգիս» ձիու վերա նստած ձայն տվեց տեր-Առաքելը:

— Հրամայեցեք աղա. ը՞... ը՞... ը՞... տերտեր ջան-վրդովված պատասխանեց տեր-Սարգիսը:

«Յես ահա գնում եմ և շուտով գալու յեմ ձեր կողմերը: Քեզ և քեզ, տեր-Գրիգոր, հրամայում եմ վերահասու լինել Նշմիածնի վերաբերյալ բաներին. զոր որինակ պտղի ցորենը ժողովել. սրբազրամը ճշտությամբ պահպանել. աշխատեցեք, վանքական յուղը խտակ լինի, մի քանի Փունտով սովորականից ավելի լինի և աղը սպական, վոր կշռումը չծանրանա: Այս խոսքերից հետո թուով գործակալը և նորա հետևից բոլոր ուղեկիցները:—

— Անդառնալի գնաս, ասում եր տեր-Գրիգորը, վտաղ կոտքի, վոր մյուս անգամ մեր կողմերը չտեսնես:

«Գնալու լինի, գալու չլինի. աստված դլխիդ մի տափակ քար ձգե, տակից չկարենաս դուրս գալ. ասում եր տեր-Սարգիսը»:

— Լսեցի՞ր, տեր-Գրիգոր, ասում եր. յուղ հավաքեցեք, մի քանի Փունտով ավելի, աղն ևս սակավ լինի: Յերևի, ակորժ ճաշակ ունի, ավելորդ Փունտերը յուր համար վեր կալնուրայց սատանան չե կարող ինձ խաբել, շարունակեց տեր-Սարգիսը— ասում եմ, վոր սատանան ինքը չե կարող ինձ խաբել, ո՛ւր մնաց մի գործակալ, մի բռնակալ: Այնքան փոքր յուղ տամ նորան, վոր վո՛չ թե ավելորդը վեր կալնուր յուր համար, այլև պակասը լցուցանե: Ճշմարիտ ե, թեպետ խելքով ու գիտությամբ նա մեզանից գերադանց ե. բայց մենք ևս նորանից պակաս չենք սատանան կտանենք ջուրը և ծարավի յետ կրերենք:

«Թո՛ղ ասե նա, ինչքան կամի, պատասխանեց տեր-Գրիգորը— մենք մեր սրտի կամեցածը կանենք, թո՛ղ դորա պես քսան գործակալներ հրամայեն: Ո՞վ կարող ե մեզ վախեցնել: Վարդապետը, վոր յուր գլխի սև պոպոզով ամենի փորը կամենում եր պատառել, մեզ զարհուրելի չե, ուր մնաց մի լոկ քահանա, մի տեր-Առաքել, վոր կամենում ե յուր կամիլաթկայով մեզ զարմացնել: Նորա պատիժը այն եր, վոր փիլոնոս առավ ինձանից, ուրիշ վոչինչ: Բայց իմ պատիժս ավելի սաստիկ եր, վոր տասն և հինգ մանեթով և սուտ-սուտ խոստմունքով կրկին յետ ստացա: Թող նա շուտ-շուտ փիլոնոս վեր առնու և յետ տասը մանեթով յետ առնում, տեսնենք, վերջապես ո՞վ կձանձրանա»:

— Բավական ե, նորա վերա մի՛ խոսիր, թե աստված կսիքես, արի մի կուշտ փորով չաց ուտենք:

Նստեցին մեր յերկու սրտակից բարեկամները և կուշտ ճա-

չեցին, գինին խմելով ու գործակալի կենացը կարճ որեր խնդրելով: Մյուս որը, յերբ վոր քահանայք ճաշում եյին և տեր-Գրիգորը կամեր ճանապարհ ընկնել դեպի յուր գյուղը, Հանկարծ մտալ մի գյուղացի, ձեռնին մի նամակ:

«Որհնեցե՛ք, տյարք»:

— Աստուած որհնեցե, ձայն տվեցին քահանայքը:

Տեր-Գրիգորը առալ նամակը և նայեց: Նա յերկար ժամանակ նայելով, գլուխը շարժում եր. մյուս քահանան նույնպես անդադար նայում եր և Հարկադրում եր նորան կարդալ:—

«Ի՞նչ ե գրած, տեր-Գրիգոր, բա՛րձր կարդա, իմանանք, ո՛վ ե գրողը կամ վորի՛ վերա յե գրածը»:

— Կարծես, Հայերեն չլինի գրածը, ա՛յլ կերպ ե յերևում աչքիս, պատասխանեց տեր-Գրիգորը— յես կարծեմ ուսերեն կամ մի այլ լեզվով պիտո յե գրած լինի. ըստ վորում գրելու բոպելին գրիչը թղթի վերայից չե բարձրացել:

«Ինձ տուր, յես կարդամ, յես տասներկու լեզու գիտեմ»:

Առալ նամակը, աչքերը բևեռեց և գլուխը շարժելով հառաջ գնաց, բայց չե, յեղբայր, դժվար ե գրած: Այս Ա տառս, կարծես կկգած պառալ կին լինի, իսկ մյուս տառը ք, յերևի թուրքերեն ե, գործակալի քթի պես կեռ: Բայց դու ոգնիր, տեր-Սարգիս— կարելի յե Հայերեն կարդանք:

Յերկուքն ևս աշխատում եյին կարդալ: Նամակի Հասցեն այս եր.

«Նորին արժանապատվության տեր Սարգսի,

Գարգարյանց.

Հույժ Հարկավոր»:

— Բացիր, տեսնենք, կարելի յե մեջը Հեշտ լինի գրած: Տեր-Գրիգորը բացեց: Բայց յերկուքն ևս չկարողանալով կարդալ, զանազան դատողություններ եյին առնում: Մինը ասում Լր. տառնց կարդալու իմացա, վոր այսինչ գյուղում Հիվանդ կա, պիտո յե Հաղորդել, կամ Հանգուցյալ ե պատահել, պիտո յե թաղել: Իսկ մյուսը— թե պսակ կամ մկրտություն կա կատարելու: Յուրյանց կարծիքը ստուգելու համար, կանչեցին Սաչատուրյանց Մարկոսի վորդին վոր ուսումնարանումը փոքր ի շատե կարդալ ուսել եր, և տվեցին նորան նամակը: Նա սկսալ

կարգալ, թեպետ և կզկզալով: Նամակի պարունակութունը այս եր.

«Պատվելի տեր Սարգիս քահանայի
Գարգարյանց:

«Լվյալ ի նախկին գործակալացն զքրտնաջան աշխատանս Ձեր ի բարելավութուն յեկեղեցւո և ի պաշտպանութուն քրիստոսապաշտ ժողովրդյանդ Հուղղափառ Հավատս, նաև զլերմեւումնութուն Ձեր առ սուրբ Աթոռն Եղմիածնի, մեծաւույս եմք, թե դուք Հայսմհետե ևս քան զևս ունիք առաւելապես արիանալ ի պաշտաման Ձերում, վորով գտլիք զմեզ առ Ձեզ միշտ բարեհաճ»:

Այլև խնդրեմ կրկնապատկել զհավատարմութուն Ձեր առ սուրբ Աթոռն և արիությամբ հոգ տանել առ ի բազմացուցանել զուղնաքյա մտյուքդ զինչս Համաղղական նախամեծար Աթոռս արարատյան մայր յեկեղեցւո սրբո կաթուղիկե Եղմիածնի»:

Ի Փաշա-քյանդ Վասն Ձեր աղոթարար
186..... ամի գործակալ Առաքել քահանա
յ 3 ն մայիսի: Շողոքորթյանց:

Կարդալուց հետո քահանայքը աչքերը միմյանց վերա պշուցել եյին, իսկ Մարկոսի վորդին նամակը ձեռին, անթարթ նայում եր դեպի նոքա:—

«Ի՞նչ հասկացար այդ նամակից, հարցրեց տեր-Գրիգորը»:

— Ճշմարիտ, վորչինչ չհասկացա:

«Բայց յես մի քանի բառերի իմաստը հասկացա»:

— Վո՞ր բառերի:

«Ապա իմացի՛ր— խոսքը հառաջ տարա՛վ տեր-Գրիգորը— դու պարծենում եյիք, վոր տասներկու լեզու գիտես, ուրեմն իմացիր, թե մարդ ես:

— Յես ևս մի քանի բառեր հասկացա, բայց ի՞նչ ուզուտ, նամակի միտքը դորանով չե կարելի հասկանալ: Ահա, զոր որինակ, յեկեղեցի, ժողովուրդ, Եջմիածին և այլն: Դիցուք թե գրել ե ժողովրդին յեկեղեցու մեջ քարոզել, ուրեմն Եջմիածին բառը ի՞նչ ի շինում այստեղ, կամ թե Եջմիածնի համար և խոսում, ժողովուրդը այստեղ ի՞նչ գործ ունի: Միով բանիմ, այդ նամակը առանց մեկնության հասկանալ կարելի չե:

«Բայց յես, տեր-Սարգիս հայր, գործակալի նամակի մի բա-

ուից խմացա ամբողջ պարունակութիւնը և նորա միտքը. ահա՛ քեզ պատահեմ: Դու լսեցիր, վոր գործակալը գնալու ըողային, հրամայեց վանքական յուզը ժողովել և աղը սակալ ածել յուղի վերս:

«Արդարև լսեցի և մտքումս ե:

— Նույնպես լսեցիր վերոհիշյալ բառը «գուզնաքյա», յես այդ բառիցը նորա ըտլոր միտքը հասկացա: Այդ բառը իմ կարծիքովս հայերենն է, այլ թուրքերենն է և դուրս է գալի «գուզ» բառիցս, վոր նշանակում է աղ, ուրեմն այժմ հասկացա՞ր: Տեր-Սարգիսը դուրսը կտխած, աչքերը դեպի գետին, յերկու ձեռները միմյանց կից արած, կատարը շարժելով պատասխանեց:

— Քալ լիցի, վո՛չինչ բան չհասկացա:

«Զարմանալի մարդ ես, ամենեին հեռատեսութիւն չունիս, արանջելով պատասխանեց տեր-Գրիգորը», — դուզնաքյա, վոր գրել ե, նշանակում ե. վանքական յուզը ժողովել և ասել ժողովողին, վոր աղը սակալ ածեն, ուրեմն հասկացար, գոնյա այս անգամ: Որհնված, իրր քահանա յես, ունիս սեփական բանականութիւն: Վա՛յ ինձ, վա՛յ... մինչև հացը չծամեն չմանրացնեն և բերանդ չդնեն, դու կուլ տալ չե՛ս կարող: Ի՞նչ ես լսել, հասկացա՞ր, թե չե:

— Իսկ զո սասածը պիտո յե լինի, տեր-Գրիգոր, այլ այս կողմ այն կողմ մի՛ ընկնիր. արդեն լալ ես հասկացել, ուսերին կամաց գարկելով, պատասխանեց տեր-Սարգիսը. յես ևս մի բան ասեմ, նոմակի մեջ դրածը «Կաթուղիկե Եջմիածնի» իմ կարծիքովս նշանակում ե, Եջմիածնի Կաթուղիկոսը գալիս ե:—

«Դու ևս ճշմարիտ ես ասում, այդպես ևս կարելի յե հասկանալ:

Յերկար խոսակցութիւնից հետո տեր-Գրիգորը ձին հեծալ և հրատարական վողջույն տալով, ճանապարհ ընկալ դեպի յուր գլխաղը:

12.

Լալ վարժապետութիւն եր աւնում տեր-Սարգիսը:

Նա ունեք տասն և մի հաս աշակերտ գյուղացիներից: Մի անգամ, յերբ վոր տեր-Սարգիսը մահճակալի վերա յուր սովորութիւնն պես հանգստացած եր, գյուղի քեդիսուղաններից մինը յուր ոտաներկու տարեկան վորդու ձեռը բռնած, բերեց նորա

մոտ: Տերտեր ջան, ասաց քեդխուդան—ահա՛ բերել եմ իմ միակ վորդիս: Սորան քեզ եմ հանձնում, իսկ քեզ—աստուծուն, խնդրեմ անտես չառնես, և սորան չզրկես այդ քո խորիմաստ գիտութենից: Այսուհետև սորան քեզ եմ տալի. սորա միսը քեզ, իսկ վոսկրը իմձ, ասաց քեդխուդան և դնաց: Տեր—Սարգիսը մեծ հոժարությամբ ընդունեց յերեսան: Յեւ ի՞նչ պատճառով չեք ընդունելու, երբ վոր նյութական ոգուտ ունեք: Նորա տասն և մի աշակերտները մահճակալի շուրջը պատած, զանազան դժբախտք բռնած կարդում եյին:—Իսկ նա ինքը նստած, յուր սև դավազանը ձեռում բռնած, լսում եր: Աշակերտներից մի քանիքը այբբենարան եյին կարդում, մի քանիքը սաղմոս և մյուսները ժամադիրք: Միայն մինը, վոր բավական ժամանակ այնտեղ եր, կարդում եր Ավետարան: Յեւ այդ արդեն ցույց եր տալիս, վոր աշակերտը մեծ հառաջադիմություն ե ցույց տվել և հասել է մերջապես յուր վարժապետի գիտության սահմանին: Ըստ վորում նոցա համար ավետարանից այն կողմը մութ ե, մարդ ե, չե՛ նկատում: Աստուած չառնե, յեթե մի այբուբեն կարդացող աշակերտ վանկերով չկարդա, կամ կարդալու ժամանակ մատը շփե թերթին, այնուհետև կտեսանես, վոր դավազանի հարվածից յերեսայի դլխի վերա մի ուռույց վեր կացալ: Միանգամ աշակերտներից մինը վարժապետի հրամանով ձին տարաւ ջրելու: Աշակերտին հրամայած չեք ձիու վերա նստել. բայց նա յերբ վոր աներևութացաւ քահանայի աչքից, ընդդեմ նորա հրամանին հեծաւ ձին: Այս անցքը յերբ վոր իմացաւ տեր—Սարգիսը, սաստիկ պատիժներ կարգեց վողորմելի աշակերտի համար: Նա հրամայեց մյուս աշակերտներին յերկար ու բարակ ճիպոտներ կտրատել և աղյուսներ մանրացնել: Յերբ վոր ամենայն բան պատրաստի յեր, հրամայեց պարտավոր աշակերտի վարտիքի մեջ ծունկերի տակ ածել աղյուսի մանր կտորտանքը և չոքել ավելի խոշոր աղյուսների վերա: Ո՞րուս աշակերտներին տիրել եր զարհուրանքը, նոցա մարմնից վոլոռն վոլոռն քրտինք եր կաթում:

Նոքա մի աչքով նայում եյին դրին, մյուսով պատժած ընկերին: Յերկու ժամից հետո տեր—Սարգիսը հրամայեց բերել պատրաստած ճիպոտները և աշակերտը կանգնեցնել:—

Հասաւ զարհուրելի բոպեն, աշակերտի մարմինը ահ ու դո-

դի մեջ եր: Տեր-Սարգիսը հրամայեց մի աշակերտի վեր առնուը ճիպտաը և ծեծել հանցավորի ձեռների մեջ:

Առաջին հարվածից, աջ ձեռի մեջ մի բարակ և յերկար դուրս կերպավորվեցավ նախ կարմիր դուռնով և ապա կապուտ: Զարկը ստացած, թշվառ աշակերտը կծկվելով ձեռը ամփոփեց ծոցի մեջ: Անխիղճ քահանան սպառնալով հրամայում եր մյուս ձեռը պարզել: Մոռացել եք, ասում եր նա դռնալով, վոր ձեր յուրաքանչյուրիդ հայրը ձեր միսը ինձ ե հանձնել վոսկրը յուրյան ե պահել: Վողորմելին ճարը կտրած, ճախ ձեռն ևս պարզեց: Նորան դարկող ընկերակիցը դժբալով, փոքր ինչ թույլ դարկեց: Այս միջոցին տեր-Սարգիսը կատաղեցավ և հրամայեց մյուս աշակերտին առնուը դալար փայտը և յերբ սա՛ ևս դողալով մի անդամում չկարողացավ դիպեցնել և յերկրորդ անգամն ևս թույլ դարկեց, նա բարկացավ, այնուհետև ինքը վեր կալավ ճիպտաը: Յերեքն ևս կարգով կանգնեցրեց, հետո սկսավ ձեռների մեջ ծեծել: Խղճալի աշակերտները շարաթ մի անգամ հագլիվ թե գրի յերևս եյին տեսնում: Ամենայն որ կտեսանեյիր, վոր փայտը շալակած միմյանց քամակից գալիս են մոտակա անտառից վոջ թե ծնողներ ի տուն, այլ ուղղակի յուրյանց անիրավ վարժապետի տունը: Յերբ վոր տեր-Սարգիսը տանը չեր լինում, վորդին եր բռնում հոր տեղը: Նա յուր հոր նման անգութ կերպով եր վարվում աշակերտների հետ: Դեռևս մի անգամ չկրկնած յուրյանց դասերը; յերեքն ուղարկում եր դոմը քերելու, յերեքն յերեկոյի համար փայտ կտտորելու, յերեքն— ուսով դարման բերելու ձիերի համար և յերկուսն ուղարկում եր ջրաղացից ալ յուր բերելու նույնպես շալակով:—

Աշակերտները յերեկոյին, յերբ վոր յուրյանց տուններն եյին գնում, պատմում եյին ծնողներին քահանայի ընթացքը նոցա հետ: Բայց ծնողքը միևնույն խոսքն եյին կրկնում «ձեր միսը տերտերինն ե, վոսկրը մերը»: Այս ցավալի դրսւթյունը աշակերտների, որիոր առավել վատթարանում եր, այնուհետև նոքա անփուլթ առնելով թե քահանայի սպառնալիքը և թե ծնողների կամքը, մի մի սկսան փախչել քահանայի մոտից: Նոքացերեկով այգիներումն և անտառներումն եյին թափառում փախըստական կերպով, իսկ գիշերով չոր խոտերի դեզերի տակն եյին

քուն լինում, վոր ազատվին այնպիսի բռնակալի ձեռից: Յերե-
խանների ծնողքը, յերբ տեսան, վոր յուրյանց վորդիքը շրջժողով
ժարդերի պես սրերը անտառների մեջ են անգուցանում, խառն
վերջապես զբավական ե, վորդի ջան, ինչքան սովորեցիր: Այժմ
արի, մեր խողերն արածացրու»: Այսպես, փոքր ժամանակից հե-
տա, տեր-Սարգսի մոտ վո՛չ մի աշակերտ չմնաց: Գյուղի յերե-
խանների վերա ահ ու սարսափ եր գալիս, յերբ վոր տեսանում էյին
քահանան վորևիցե տեղում: Գիշերները յերբ վոր յերեխայք յուր-
յանց լացով անհանգիստ էյին առնում ծնողքը, սոքա կամենալով
լսեցնել, ահ էյին ձգում նոցա վերա, ասելով. «Լո՛ւս կաց, տեր-
տերը գալիս ե» . դեռահաս մանուկները քահանայի ահից պահ-
էյին պահում, վո՛ր չիցե թե ծնողների ասածի պես տերտերը
կարն նոցա ահանջը:

13.

Ահա՛ բոլոր արտերը հեռեցին: Գյուղացիք կտրած հասկերը
սայլերի վերա բարձած, ամսունային ջերմ յեղանակին բերեցին և
կալերի չորս կողմը մեծամեծ դեզեր կանգնեցրին: Մի քանի ու-
րից հետո յուրաքանչյուր տուն սկսավ կալը կասել և դեռևս
չորրորդ սրն եր կասելու, վոր տեր-Սարգսը մեծ վորդու հետ
ահսավ պտղացորեքնը ժողովել: Միտուլը ևս մի մտախա ուսին՝
ձգած քարը եր գալիս նոցա հետեից: Տեր-Սարգսը գավազա-
նով շների հետ պատերազմելով, հասավ ահա՛ Ղուկասենց Գրի-
գորի կալը: Պատանի հարսները և աղջիկները ամօթուց մի
կողմ փախան, յերեխայքը վաղեցին յուրյանց մոր դռը, իսկ
Գրիգորը քահանայի հառաջ դուրս յեկավ:

— Բարի վողջո՛ւյն, Գրիգոր, ասաց տեր Սարգսը:—

«Որհնյա՛, տերտեր ջան»:

— Առաված որհնեսցե:

«Հրամայեցեք, տերտեր ջան, շվաքի տակ փոքր ինչ նըս-
տենք»:

— Հ՞ը... ի՞նչպես ես Գրիգոր, այս տարի արտերդ լա՞վ
են արդյոք. դեղերդ, ինչպես յերևում ե, բավական բարձր են:

«Փառք աստուծո՛, տերտեր, արտերս այս տարի այնքան
լավ են, վոր մեզ կկերակրեն»:

— Չե, այդ բավական չե, վոր միայն կերակրեն ձեզ. պիտո

յն գոնյա մի քանի հարյուր չափ ավելորդ ցորեն ունենա, վոր ստատություն լինի:

«Ե՞հ... ս'ւր ե, տերտեր ջան, այդքանը. ահա չորս որ օ հատում եմ, յերեսուն չափ ցորեն հազիվ թե ստացել եմ»:—

— Էլ ոչինչ, աստված վողորմած ե, մյուս կասելովդ շատ հասանա:

«Շնորհակալ եմ, տերտեր ջան, ասածդ աստված թո՛ղ կատարե՛»:—

— Պաքոն Գրիգոր, յուրաքանչյուր տարի վո՞րքան պողպորեն ելիք տալիս, ծանր ու բարակ հարցրեց տեր-Սարգիսը:

«Մի՞թե քեզ հայտնի չե՛, տերտեր»:

— Ինձ հայտնի չե, միայն կամենում եմ քեզանից ևս խմանալ, թե տեցյալ, կամ յերբորդ տարին վո՞րքան ես տվել:

«Պողպորեն անցյալ տարի տվել եմ տասն և հինգ խալ. իսկ յեթե աստուծո վողորմությամբ սուրբ վարդապետները այս տարի պակասեցրել են, տվելի լավ»:

— Ե՞հ... որհնվածի վորդի, ինչո՞ւ համար եմ հարցանում, յեթե պակասեցրել են: Գիտես, Գրիգոր ջան, վոր յես իմ ժողովուրդը իմ գլխիցս առավել եմ սիրում. բայց ի՞նչ առնես, մեկնույն ժամանակ պիտո յե մեր սուրբ հայրերն ևս պահպանել և նոցա հրամանը կատարել, վոր նոքա վասն մեր աղոթք առնեն:

«Ի՞նչ ե, տերտեր ջան, չիցե թե դործակալը պողպորենը տվելացրել ե՞»:

— Ինչպե՞ս չե՛, որհնված. վորքան աշխատեցի, չեղավ չղակասեցրեց:—

«Ուրեմն ի՞նչքան ավելացրեց այն որհնված դործակալը»:

— Շատ փոքր, Գրիգոր ջան, հինգ խան միայն:

«Տեր հայր, թեպես շատ վնաս ե ինձ տարին քսան խան ցորեն տալ վանքին, բայց ի՞նչ պիտո յե առնել, յեթե սուրբ վարդապետները հրամայել են, մեք ևս կհնազանդվինք»:

— Ճշմարիտ ե, Գրիգոր ջան, շատ ցավում եմ, բայց ի՞նչ առնեմ, Էօբ չկա, դու լավ գիտես, վոր մեր ժամանակի վարդապետները միանգամայն այլ բնություն ունին: Աստված մի՛ տրասցե՛, յեթե նոքա մինի վերա բարկանան, կամ մինը անիծեն, այն մարդը իսկույն կմեռանի, մի խոսքով. ոճի գլխին յեթե քթեն, օձը կսատակի:—

«Յես այդ լավ գիտեմ, տերտեր ջան, մեռնիմ նոցա տուրք կարգին: Յեթե նոքա չլինին, մենք յերկու փարա չարժենք, ըստ վորում նոքա յեն մեր գլխի տերը, մեզ պահպանողը, սասանայի՝ ձեռքից ազատողը: Արքայության բանալին նոցա ձեռքին ե, կամ մենան մեզ դրախտը կտանեն, կամենան— դժոխքը: Յեթե նոքա չլինին, մեր հոգին դժոխքի անշեջ կրակի մեջ կայրվեր: Աստված մի՛ արասցէ, վոր մի որ պակասե մեր գլխից նոցա աղոթքը: Նոցա դործը գիշեր ցերեկ կոշտ մաղեղեն դգեստով, կոպիտ քարերի վերա ծնկաչոք աղոթելն ե մեր համար, իսկ մեր գործը, նորանց պահպանելն ե: Ների՛ր ինձ, տերտեր ջան, յեթե այսպես չե՛՞:»

— Այդպես ե պարոն Գրիգոր, բայց.....

«Տերտեր ջան, ասա՛ խնդրեմ, այս ցորենը վոր ժողովում եք, բոլորը ուղղակի Ելմիածին եք ուղարկում, թե դուք ևս ոգուառնիք:—

— Վա՞յ... վա՞յ... վա՞յ... դու վո՛չ մեռնիս, Գրիգոր ջան. այնքան քո թշնամին չչահւլի, վորքան յես. ի՞նչ ես խոսում, ա՞յ մարդ, դու աստված աղաչի՛ր, վոր ավելորդ ցորեն ևս չպահանջեն, թե չե՛, ինձ հարկավոր չե՛ նոցա ոգուառ: Գիտե՞ս արդյոք, քանի սևագլուխ վարդապետներ կան գոնյա Ելմիածնում:

«Քանի՛ կլինին, տերտեր ջան, կարծյոք, շատ են. ըստ վորում սոմեն տարի այնքան ցորեն ե ժողովվում. բայց, ասում են, դեռևս հերիքանում չե:

— Անցյալ տարի հարյուր հիսուն եյին, բայց այժմ կարելի չի, քսանով ավելի լինին: Ահա՛ մոտիկ ժամանակա քաշալ Սարգիսը վոր իմ հոր հետ հորթեր եր արածեցնում, հառաջ վարդապետ ձեռնադրվեցավ և ապա զանազան յերկրներ նվիրակ գնալով, յետ յեկավ և իսկույն յեպիսկոպոս դարձավ: Վղին մի այնպիսի խաչ ունի, վոր պատկերդ մեջը կտեսանես:

«Դորա հակառակ, պիտո յե հարյուր հիսունից փոքր լինին և վո՛չ ավելի, ըստ վորում մինչև այսոր մի քանիսը մեռած կլինին»:

— Ձե, Գրիգոր ջան, իզուր ես այդպես կարծում, նոցա թիվը որեցոր շատանում ե և կարծես մահն ևս նոցանից վախենալով, շե՛ համարձակվում մոտենալ նոցա:

«Ի՞նչ ե պատճառը այդ որհնվածների այդպես շատանալուն»:

— Սիրելի, այժմյան վարդապետութունը այնքան հեշտ ու

Հարմար բան է, վոր մինչև անդամ տվարածները և խողարածները, յեթե միքանի այրուբեն գիտեն, շտապում են վարդարեւ գառնալ: Անկին քահանաները ևս վարդապետությամբ են շտամենում մխիթարվիլ:

«Ի՞նչ հեշտ բան է վարդապետությունը, վոր խողարածները և տյորածներն ևս ցանկանում են դորան»:

— Որհնվածի վորդի, յերեխայի պես ես խոսում: Ո՞վ չե կամենալու ձրի հանդերձ հաղնել, ամեն որ պատրաստի հաց ուտել, առանձին ոթեւանում բնակել, վոչինչ բանի վերա չմտածել և վոչինչ բանով չպարապել: Գիտե՞ս, ի՞նչ արժե լավ ճաշ ուտել և ըտրակ ծեղով ատամները խտակելով, յերբեմն զգուտալով, մահճակալի վերա պարզվիլ և փորը ձեռքով կոկել:—

«Ինչո՞ւ համար են փորը ձեռքով կոկում, տերտեր, հարցրեց Գրիգորը»:

— Նորա համար, վոր նկատեն, արդյոք գոտիկը պնդացել է թե չե՞, կամ այն որի կերակուրները ի՞նչ ներգործություն են առաջացուցել նորա պորտի վերա, կամ թե դեռևս դատարկ տեղիւ բնթրիքը տեղավորելու և այլն և այլն: Զանազան կերպով հարեցի յե մեկնել այդ բանը:

«Տերտեր ջան, միայն ուտո՞ւմ են, նստում և աղոթք անում - այլ ուրիշ բանով չե՞ն պարսպում»:

— Այսինքն, մի քանիսը պարապած են զանազան բաներով, իսկ մյուսները ուտում, խմում և քնում են, բայց նոցա արժանավորությունն այն է, վոր միշտ ամենայն յերեկո և առավոտ յեկեղեցի յեն գնում և բոլոր հայ քրիստոնյա ազգի համար աղոթում են - այս պատճառով ասում են նոցա «Հայր սուրբ»:

«Արեմն առաջինները ինչո՞վ են պարսպում - հարցրեց Գրիգորը»:

— Նոքա զանազան պարսպունք ունին: Մինը նոցանից Եղմիածնի ցորենի շտեմարանի գլխավորն է, մյուսը վանքական վոչրարների, խողերի, կովերի, հնդկահավերի և այլ անասունների պահապանների վերակացուն է - յերբորդը այդու պահպան է կամ այդեպան, չորրորդը ուխտավորների սենյակների վերակացու: Ահա՛ այսպիսի և սոցա նման պարսպունքով են զբաղված մեր սուրբ հայրերը:

«Ուրեմն նոքա ուսումնասիրութեամբ և մատենագրութեամբ գործունյա չե՞ն, ինչպես մեր յերանելի առաջին վարդապետները»:

— Բավական եր, յեթե նոցա շարադրանքը կտրուային: մեք չենք կամենում նոցա սեփական գրատիր աշխատութեանը: Թո՛ղ յուրյանց գրածը յուրյանց գլխին գիպէի:

«Տերտեր Զան, վարդապետութեանը դու այնպես հեշտացնում ես, վոր, յեթե իմանայի մի քանի տառեր խաղել, յե՛ս ևս վարդապետ կըսուանայի. պատասխանեց Գրիգորը—ափսոս մ'իջցն, իմ հայրը ինձ ուսման չե՛ տվել»:

— Բայց այսպես ղրուցելով, ժամանակը կորցրեցինք, Գրիգոր: Նոքա մեզ վռչինչ չեն տալու: Մեզ պիտո յե մշակի պես աշխատել, ցորեն ժողովել և նոցա մորը հաստացնել: Աւրեմն, էիրելի, աստված որհնե քեզ, բե՛ր, չափի՛ր, վորքան ևս վատ լինին, այնուամենայնիվ մեր սուրբ վարդապետներն են: Թուրքքի առածն ասում ե. «ղուրթ ու, դուչ ու, գենար բղձ սան» դա՛ջը յեղիր, թոչո՛ւն յեղիր, այնուամենայնիվ մերն ես:—

Ծիտուլը մաղախը բացեց և Ղուկասնից Գրիգորը քսան խանց ցորեն չափեց և դռակը վեր առած կանգնեց: Տեր-Սարգիսը մի պահպանիչ ասելով, ձեռը դրեց Գրիգորի գլխին և որհնեց: Ծիտուլը մաղախը դժվարութեամբ շալակեց և դնաց, խիկ տեր-Սարգիսը յուր վորդու հետ խոսելով, գնում եր նորա քամակից:

«Այս տարի ըստ բավականին ավելորդ ցորեն կունենանք. յուրաքանչյուր տանից յեթե հինգ խան ավելորդ ժողովենք, ո՞ւր կհասնի գումարը»:

— Մի քանի տուն, կարծեմ, հինգ խան չեն տալու, ըստ վարում չքավոր են, պատասխանեց վորդին:

«Նոցանից կարելի յե յերկու կամ յերեք խան առնուլ այնպես, վոր առանց ավելորդի թող չլինի, այլև վանքական ցորենից ևս մի քանի խան վեր կառնուենք. հույս ունիմ, վոր կայլի միջի չորս մեծ հորը, սրահի ամբարը և վեց հորը լցնենք միայն ձմեռան պիտուլքի համար»:

Տեր-Սարգիսը այսպիսի ավելորդով բոլոր գյուղացիներէք ևս ժողովեց վանքական ցորենը, և, ավելորդը յուրյան սեփական

նելով, մնացածը առանձին տեղ ածեց մինչև գործակալ տեր-Սուաքելի դալը:—

14.

Միանգամայն տեր-Սարգիսը մեջքի վրա պարկած եր: Աննա դուստրը, նորա մոտ նստած, յուր սովորութեան պես ձգձգում եր նորա մորուքի մազերը, բայց տեր-Սարգիսը յուր մտածմունքի մեջ խորասուլյ կը յեղած: «Զարմանալի բան է, ասում եր նա ինքն յուր մեջ—վսր մեր հոգեմտորականներին փորը, կարծես, առանձին կաղմվածք ունի, ամենեկն աննման մյուս մարդեր, փոբին: Յերանի՛ թե բժիշկ լինեյի, խկուշն վերահասություն կը գործեյի այդ դաղտնիքին: Գյուղացիք լսով առակ են ասում՝ «Մար ու ձոր, տերտերի փոր»: Թեպետ անախորժ եր ինձ լսել մի այդպիսի խոսք և կամեյի ասողի բերանը ճեղքել խկուշն, բայց, յեթե արդար աչքով նայեմք, առակը շատ հարմար է ասած: Զարմանալի բան է, ճշմարիտ, վոր քահանայն մի առանձին ուշիկ կամ ասիլի ուղիղ ասել, մարմնի առողջություն է ստանում, յերբ ուտում է հարսանիքի սեղան, կամ մեռելահաց և կամ մկրդտութեան ճաշ: Այս բանին վերա մտածել եմ, մտածում եմ և պիտո յե մտածեմ, բայց դժվարանում եմ վճռել այս խնդիրը: Յեթե ասեմ, դորա պատճառն այն է, վոր կերակուրը ձրի յե. բայց ձրի մեք վայելում ենք բարեկամի և ազգականի տանն ևս, բայց հացկերությունը չունի այն ճաշակը: Յեթե ասեմ, այդ մի առանձին շնորհք է, աստուծուց տված հոգևորականներին միայն, այդ ևս կատարյալ փիլիսոփայություն կդառնա, վորից իմ հասկացողությունը շատ ստոր է: Բայց ինչքան դժվարմաց փիլիսոփայություն ևս լինի, այսուամենայնիվ իմ կարճ խելքովս կարող եմ ասել, վոր աստվածային ձիրք է շնորհած մեզ միայն: Յեթե քահանայն դոնյա ամիսը մի անգամ մկրտություն չունենա, ինչ քահանա յե: Հույս ունիմ, վոր շուտով մի բախտավոր մկրտություն ունենամ, ըստ վորում կայլիփենց հարսը շուտով վորդի կծնի: Յեմ ահա կտեսնես, Միտուլը ուսերը թափ տալով, բեխերի տակ ծիծաղելով կզա, թե որհեյա՛ տե՛ր: Յես մարդու տեղ չդնելով նորան, լեզվիս նեղություն չեմ տալու և չեմ ասելու, աստ-

ված որհնեցե, այլ ձեռով կխաչակնքեմ: Հետո իմ հիմար Միտուլը յուր սովորութեան պես առաջ կտանի խոսքը, թե տերտեր, ահանջարձուկ ի՞նչ ես տալիս, իսկ յես կասեմ հը... ի՞նչ ե, յերևի ձեր կազ վոչխարը դայը խեղդել ե, կամեն՞ում ես մատաղ առնել: Խելացնոր Միտուլը ծիծաղելով քթախոտը քիթն ածելով, կպատասխանե՝ «չե՛, չե՛, տերտեր ջան, այս, կամ այն հարսը ծնել է»: Տեր Սարգիսը այսպիսի քաղցր հույսեր հղանում եր յուր մտքում, և ահա՛ Միտուլը դավազանը ձեռին, յեկավ նորա մոտ:

— Որհնյա՛, տեր-Սարգիս հայր:

Տեր-Սարգիսը ցուցական մատով խաչակնքեց առանց մի խոսք դուրս հանելու բերանից:

«Ահանջարձուկ ի՞նչ ես տալիս, տերտեր»:

— Հը... ի՞նչ համբավ կա աշխարհիս յերեսին, նստելով հարցրեց տեր-Սարգիսը:

«Վոչի՛նչ համբավ չկա, բացի նորանից, վոր մինը վեր ե կենում մյուսը գլորվում է»:

— Ուրեմն այժմ գլորվե՞լ ե, թե վեր ե կացել:

«Թեպետ յերկուսից ևս ոգուտ ունիս, տերտեր ջան, թե գլորված լինի, թե վեր կացած, բայց...»

Ասա՛, խոսքդ վերջացրու, անհամբուրութեամբ ասաց տեր-Սարգիսը:—

Խալիփենց հարսը վորդի յե ծնել այսոր առաջնոտ:

— Փառք աստուծո. բայց տե՛ս, Միտուլ, աստուծո վողորմությունը, յես այժմ իսկ նորա վերա եյի մտածում և քեզ հիշեցի թե վոչ, դու իսկույն Ռուսեթու մկան պես դուրս վաղեցիր: Առակը ասում ե.

«Մարդո անունը հիշի՛ր,

Յե՛վ շորը ձգի՛ր»:

Միով բանիմ, Խալիփենց հարսը ծնել ե վորդի:

«Այո՛, տեր հայր, ծնել ե, դնանք, տունը փարատենք»:

— Ուրեմն դու գնա՛, շուրջառը և մաշտոցը բեր յեկեղեցուց և յես իսկույն կգամ:

Միտուլը գնաց: Տեր Սարգիսը վեր կացավ, հանդերձը հագավ և մտածելով կամաց կամաց գնում եր դեպի Խալիփենց

տունը: «Յերեկյան յերեկոյին աջո ականջս խաղում եր: Յեփրեմ-վերդին բացեցի, գրած եր «յեթե ականջն խաղա, բարի լուր լիցես»: Գիշերս յերազում տեսա վոր ծառից մի հասած տանձ ցած ընկավ ուղղակի կատարիս վերա: Յեփրեմ-վերդին ասում եր շորն բարի յե, յերազն ի բարին կատարի»: Յեւ ճշմարիտ, այսոր կատարվեցավ բոլորը: Տեր-Սարգիսը յեկավ Խալիփենց տունը: Մի պառավ կին դուրս յեկավ նորա հռաջ, շներից ազատելու:

«Բարի վողջույն, մայր իմ, ասաց յուր սովորութեան պես Եր-Սարգիսը»:

— Որհնյա՛, տերտեր ջան, տնքալով պատասխանեց պառավը և բահանայի աջը համբուրեց:

«Նորածինը հե՞շտ ազատվեցավ թե վոչ, հարցրեց քահանան»:

— Այո՛, տերտեր ջան, ձեր աղոթքի զորութեամբ հեշտ ազատվեցավ:

«Հայտնի բան ե հեշտ կազատվեր, ըստ վորում ամբողջ դիշերը ծուներ դրած աղոթում եյի և սաղմոս եյի քաղում նորածնի համար»:

— Ծնորհակալ ենք, տերտեր ջան, պաշտում պատարագի հաստա՛տ մնաս:

Այսպես խոսելով մտան տուն: Ծիտուլը շուրջառը յերբ բացեց, յերկու մուկն դուրս վաղեցին, իսկ մաշտոցի վերա փչելուց մի փոշեղեն թեթև ամպ բարձրացավ: Քահանան շարական ասելով, մի դուրս ավետարան կարդալով տունը փարատեց: Հետո շուրջառը և մաշտոցը Ծիտուլի ձեռով ուղարկեց յեկեղեցի, իսկ ինքը նստեց կրակի մոտ և պառավի հետ ակամպ զրույց տալ:

«Ուրեմն յերեխան յե՛րբ պիտո յե մկրտել, ծանր ու բարակ հարցրեց տեր-Սարգիսը:

— Այդ ձեզանից ե կախված, տերտեր ջան, մեք վոչինչ բանի հասկացողութուն չունինք, ռամիկ ժողովուրդ ենք:

«Այդ այդպես ե, բայց իմ կարծիքով, ութ որից հետո պիտո յե մկրտել, ինչպես սովորական կարգը պահանջում ե: Իսկ յեթե կա վորեւիցե արգելք, մեք կարող ենք յերկու կամ յերեք որով յետ ձգել:

— Ի՞նչ արգելք պիտո յե լինի, հարցրեց պառավը:

«Մի՞թե փոքր արգելք կան, զոր որինակ ուտելիքի կողմից վարելի յե պատրաստութուն չունիք: կամ գինու պակասութուն»

կա, կամ թե սպասում եք նորածնունդ յերեխայի հորը :

Յեթե յերկու կամ յերեք որով յետ ձեզնեք մկրտությունը մեղք չե՛, բայց յեթե որինայնոր ճաշ չլինի սրատրաստած, յերեխան յերկարակյաց չե լինելու :

— Ինչպես քո կամքն ե, այնպես արա : Աստուծո այդպիսի խորին խորհուրդները մեզ հայտնի չեն : Ձեյինք կարծում անգամ, թե այդպիսի բաներից յերեխան յերկարակյաց լինելու յե :—

«Հայտնի բան ե, ի՞նչ տեղից ձեզ հայտնի կլինին այդպիսի խորին խորհուրդները. դորանց իմանալու համար, կյանք են մաշում մարդիկ, տարիներով ուսում են աւնում, վոր փոքր իջատե ծանոթանան նոցա . և այդպիսի ուսյալ անձինք շատ սակալ են աշխարհիս վերա . նոցա թվումը կամ և յես» :

Փոքր լուծեանից հետո խոսքը հառաջ տարալ պառալը :

— Ուրեմն, տերտեր ջան, ի՞նչպես կհրամայեք. յերեխան յե՛րբ կարելի յե մկրտել :

«Յերբ վոր նորա հայրը դա : Կարծյոք, նա շուտով պալու յե» :

— Այո՛, նա դնացել ե մի որական ճանապարհ, սայլով վարունք, ձմերուկ և սեխ բերելու :

«Իոքա սրտից մոտիկ պտուղներ են, մկրտության ճաշին կարելի յե ուտել» :

— Ինչպես կամենաք, կարող եք այնպես առնել. ձեզ մեր հոգին անդամ չենք խնայելու :

«Շատ ուրախ եմ և շնորհակալ. յես հավաստի գիտեմ, վոր իմ ժողովուրդս ինձ սիրում ե և մեծարում . հայտնի բան ե, իմ արժանավորությունս ե պատճառ այդ պատիի և սիրո :

Տեր-Սարգիսը ուրախությամբ ընդունեց ծերունի կնոջ մատուցած արաղի բաժակը և մոտեցնելով բերանին, մոռացալ, վոր մանուկի ծնունդը չեր որհնել, կրկին յետ քարչեց և որհնաբանեց այսպես . «Աստված շնորհավոր առնե, յերկարակյաց մանուկ լինի . Քրիստոսը նորան յուր ծնողներին պարգևե, բախտաւ վոր ժառանգ լինի, աղոթասեր առ աստված և առատաձեռն առ հոգևորականները» : Այս միջոցումը ձախտ ձեռը պարզեց դպրի կուրծքը, իսկ պառալը յուրաքանչյուր բառից հետո գլուխը շարժելով քթի տակ խոսում եր «Վիառաց կենաս, տերտեր» :

ջան, պաշտում պատարադէի հաստատ մնաս: Այս և ահա՛ դուր-
դականների սոյորական շնորհակալությունը:

Տեր-Մարգիտը բաժակը դատարկեց, հետո աչքերը փակեց,
չրթունքը միմյանց կից արեց և բավական ժամանակ սկսած
գլուխը թափ տալ: Այս արդեն նշան էր, վեր արադը քաջ ներ-
դործել և նորա մերա: Վերջապես դուրս յեկավ և դնաց յուր
տուն:

15.

Տեր-Մարգիտը ութ որ համարյա մանուկի մկրտության վե-
րա յեր. մտածում և ահա անցավ ութերորդ որը, անցավ
իններորդը ևս, բայց դեռ չկա նորածնի հայրը և վերջապես
տասներորդ որում Միտուլը մի ուրախական ժպտումն յերեսին
յեկավ տեր-Մարգտի մոտ:

— Որհնյա՛, հայր սուրբ, գլուխը խոնարհեցնելով ասաց
Միտուլը ձեռները կուրծքի վերա:

«Յես վարդապետ չեմ, հայր սուրբ մի՛ ասիր:

— Իմ համար վարդապետ ևս ես, յեպիսկոպոս ևս, մեծ ևս:

Տեր-Մարգիտը սէրամարդի թևեր ստացավ, կարծելով թե
Միտուլի դովասանքը ուներ ինչեկեցե կշիռ. իսկ ինքը ևս նորա
գլուխը սկսավ յուղել:

— Յեթե այդպես և, աղա Միտուլ, ահա՛ յես քեզ կսովորեց-
նեմ, թե ինչպես պիտո յե վարդապետին վողջունել:

— Պատրաստ եմ լսելու, սրբազան տեր, ձեր տերունական
պատվերը, ուրախական ձայնով պատասխանեց Միտուլը:

«Յեթե քահանայի վողջունես, ասա՛, որիմա՛, տե՛ր, իսկ
յեթե վարդապետի, առա՛, աստված ոգևակամ, հայր սուրբ, և
նա կպատասխանե ճաստված պահապան»:

— Լսեցի ասածդ, տեր հայր, իսկ յեթե յեպիսկոպոս կա՛
նորանից ավելի մեծ լինի, ի՞նչպես վողջունեմ:

Այստեղ տեր-Մարգիտը չեր իմանում՝ ի՞նչ պատասխանե,
ըստ վորում ինքն ևս չգիտեր. ճարը կտրած ասաց, դու կյան-
քումդ մի յեպիսկոպոսի անդամ պատահելու չես, ի՞նչ հարկա-
վոր և քեզ իմանալ. վորքան շատ բան իմանաս, այնքան շուտ

կծերանաս: Միտուլը մնաց անխոս, անձայն կանգնած, հետո շարունակեց քահանան.

«Ինչպես նկատում եմ, այսոր առանց հայտնի նպատակի չես յեկել իմ մոտ, Միտո՛ւլ ժամկոչ:—

— Արդարև այդպես է:

«Ուրեմն ի՞նչ համբավ ունիս աշխարհիցը:

— Տերտեր ջան, այս գիշեր լսեցի՞ր արդյոք սայլերի խառնիճադանճ ձայնը:

«Քա՛յվ լիցի, այդ ի՞նչ սայլեր եյին»:

«Սալիփենց Գարրիելը, նորածնի հայրը, այս գիշեր յերեք ա՛ռազին սայլ բռնած ձմերուկներով, վարուկներով, սեխերով և աստուծո այլ առատ տուրքերով, յերգելով յեկավ յուր տուն:

«Մի՞թե յեկավ Գարրիելը:

— Այո՛ յեկավ, ծանր շալակով և առատ պաշարով:

«Ուրեմն այսոր կարող ենք մկրտել մանուկը. մինչև որս Գարրիելին եյի սպասում, սովորականից ահա յերկու որ անցել է:

Մի կարճատև լուռթյուն յերկուսի մեջ: Միտուլը յուր զթի խոտափոշին նորոգում եր, իսկ տեր-Սարգիսը բերանը բանալով իրբև մի մեծ դարպասի դուռներ, հորանջում եր:—

«Գնա՛ Սալիփենց Գարրիելի մոտ, Միտուլ, և ասա՛, կարելի՞ յե արդյոք այսոր մկրտել մանուկը. յեթե նա համաձայնի դու կանդնի՛ր այն բարձր տեղը և վոտով գետնից փոշի բարձրացրու, յես արդեն կիմանամ, վոր խնդիրս կատարվել է, և հետո դնա՛ յեկեղեցի, բոլոր բաները կարգի բեր, ավադանը իստակիր, մինչև յես կգամ:

Միտուլը յերկու ձեռքը կուրծքին դրած, մի խոր գլուխ ասլուց հետո ճանապարհ ընկավ դեպի Սալիփենց տունը: Նա Գարրիելի հետ հարցուփորձ անելուց հետո նորանից հավանություն ստացավ մանուկը այն որը մկրտելու: Միտուլը դուրս գալով այն բարձր տեղը և տեր-Սարգիսի տված պատվերին համաձայն վոտով փոշի բարձրացրեց և ինքը գնաց յեկեղեցի:

Քահանան իսկույն հասկացավ գործի եյուլթյունը և մի քանի ըոպեյից հետո մորուքը տմբացնելով, դավազանը պտույտ առալով գնում եր դեպի յեկեղեցին: Այստեղ ավելորդ ենք համարում հիշել ճանապարհի մեջ շրջապատ շների վարմունքը ար-

ժանտպատիվ քահանայի հետ և նորա նոցա տված խորհուրդը, վոր նոքա հաչեն դործակալի վերա, յերբ սա կրկին անգամ կվերադառնար Վարդարուր դյուղը: Մինչև Ծիտուլը մոմացնելով ավագանը խտտակեց, մինչև քահանան յեկեղեցի հասավ, մի հասունակ կին, վորին վերոհիշյալ դյուղումը «տատմայր» են անվանում, և կնքահայրը մանուկը դանազան շորերում վաթթած բերեցին յեկեղեցի: Յերկու տղամարդ ևս տաք ջրով լիք ամաները ուսերին դրած հետևում Տյին նոցա:

Բոլորեքյանքը ժողովեցան յեկեղեցու սրահը: Ծիտուլը «ալելուիա» ասելով շուրջառը ձգեց քահանայի ուսերի վերա, վոր արդեն մկրտության կարգը կատարում էր: Իսկ ինքը, տատմայրը յուր տեղ կանգնեցրեց մանուկը ձեռին և կնքահայրը ևս յուր տեղ կազնեցնելով, ականջումը իջեց «Յ՞յ, պարո՞ն, խոզերդ ո՞ւմ ևս հանձնել, վոր դու յեկել ես կնքահայր լինելու, կամ ծոցումդ բան ունի՞ս ժամկոչի համար»:

Արդարև կնքահայրը խողարած էր, վոր չնայելով յուր հոր համոզմանցը հաղիվ հաղ հանձն առավ խոզերը թողնել և կնքահայր դառնալ, պատճառ բերելով, վոր յերբեք չէ յեղած և այժմ ևս կարող չէ լինելու: Տեր-Սարգիսը յերկու բոպեյի մեջ բայտկան անցավ: Ծատ կարելի յե, վոր մի քանի աղոթք ավելորդ համարելով թողած լիներ, այդ թող ինձ և ձեզ միայն հայտնի լինի: Յերեք անգամ «Ի քեզ անկա յես հարդանդե հորովայնե մոր իմո, դու յես աստված իմ» ասելով և կնքահորը յերեք անգամ ծունր կրկնել սալով, մանուկը ավեց նորա գիրկը և շարական յերգելով մտան յեկեղեցու մեջ, մի-մի անգամ շեմքի քարը համբուրելով:—

Ծիտուլը, իբրև մի առույգ պատանի, շեշտակի կամ այս կողմն էր թռչում կամ այն. մի բոպեյում տաք ջրով լցրեց ավագանը: Տեր-Սարգիսը մերկ յերեխայի ձեռներեց բռնեց և յերեք անգամ ավազանի ջրումը խորասուզելով ասաց. «Հանուն հոր և վորդո և հողվույն սրբո, ամեն»: Այս միջոցին մանուկը սկսավ լաց լինել, քահանան ասում էր «մի՛ լար, վորդի ջան, քեզ լողացնում եմ տաք ջրում, կարելի յե այս առաջին և վերջին լողանալդ լինի»: Մի քանի աղոթք ևս կարդալուց հետո, տեր-Սարգիսը մանուկը առնելով յուր գիրկը բարձրացավ բեմի վերա, այնտեղ հաղորդեց նորան և հետո կանգնեց բեմի մեջ—

տեղը, և կանչեց կնքահայրը: Ծիտուլը կնքահոր ձեռքը բռնած կանգնեցրեց նորան բեմի առաջ քահանայի դեմ:—

— Կնքահայր, ձայն տվեց տեր-Սարգիսը, մանուկը կոնքերի վերա:

«Հրամայեցեք տերտեր, պատասխանեց կնքահայրը Ծիտուլի ողնականութեամբ»:

— Ասա՛ զբուրվառ»:

«Բուրվառ, կրկնեց կնքահայրը:

— Վոսկին տո՛ւր, սանը ա՛ռ, շարունակեց քահանան:

Կնքահայրը մնաց դեռ ու դեռ նայելով: Ձեր իմանում ի՞նչ պատասխան տա: Ծիտուլը նույնպես հարցանում եր թե կնքահոր հայրը արդյոք վո՛չինչ չե՞ տվել նորան, քահանային տալու: Կնքահայրը յերբ նեղացավ, մի կատաղի բարկութեամբ և վայրենի ձայնով պատասխանեց.

«Տվեցե՛ք ինձ յերեսխան յուր մորը հանձնելու. թե չե, այս բոպեյիս կթողնեմ ու կդնամ: Եստ հասկանում եմ թե ի՞նչ ե կնունքը: Ա՛յ տերտեր, ասում եմ, տո՛ւր յերեսխան, թե չե, իսկույն տերտերին և տերտերակնոջը միմյանց կխառնեմ: Ինձ ո՞վ տվեց վոսկի, վոր դու ուզում ես: Այդ իմ հոր գործն ե: Իմ գործս խողեր արածացնելն ե: Վո՛չ ձեր վոսկին ե ինձ հարկավոր, վո՛չ արծաթը և վոչ ձեր կնունքը. այդ բոլորը իմ մյուս կողմն եմ անցնում»: Տեր-Սարգիսը յերբ լսեց խողարած կնքահոր առատ խոսքերը, լուռ ու մունջ յերեսխան նորան հանձնելով ցած իջավ բեմից. մնացյալ աղոթքներն ևս վերջացնելով կատարեց մկրտութեան կարգը:

16.

Յեկեղեցու դուռները կապեցին: Տեր-Սարգիսը կիսամաշ շուրջառը ուտերին ձգած, խաչը ձեռին, կնքահայրը մանուկը կոնքերի վերա, իսկ Ծիտուլը կրակով լիք բուրվառը ձեռքին, մի քանի հատիկ խունկ ևս մեջը ծուխ արձակելով— բոլորեցյանը կամաց դրույց տալով դիմում եյին դեպի Ոսլիսինց Գարբիելի տունը:

Ճանապարհին ով պատահում եր, դեպի վերցնում եր և յերեսին խաչ հանում: Պառավ կանաչը զբախտավոր լինի՞ ասելով, նույնպես յերեսներին խաչ եյին հանում: Քահանայի վորդին և

միևնույն ժամանակը տիրացուն, վոր մինչև այն ըոպեն ներկա չէր, այժմ դալով միացալ նոցա հետ և իբրև տիրացու, առաջ յուրվառը Ծիտուլի ձեռքից: Յերբ վոր մոտեցան Գարբիելի տանը, սկսեցին յերգել շարականը «Արեգական արդարության ծագմանդ արուսյակ և այլն»: Գարբիելը դուրս յեկավ հանդիսակատարներն առաջ և յերեսին խաչ հանելով ճանապարհորդեց դեպի տուն: Տան աջ կողմում հանգստանում եր նորածին մանկան մայրը, ձախ կողմումը սինած եյին խալիչաներ հացկերության համար: Իսկ մեջտեղը դստանվում եր կրակատեղը, ուր կարգով շարված եյին կերակուրների պղինձները: Յեւ ահա՛ բոլորը կանդնած են մանկան մոր առաջև: Քահանան ավետարանը վերջացրեց. տիրացուն բուրվառը միմիայն պտույտ եր տալիս չնայելով, վոր ծխի մի նշան անգամ չէր յերևում: Յերբ վերջին հայրմերը սկսվեց, կնքահայրը յուրաքանչյուր ձեռում մի-մի վառած մոմ Ծիտուլի հրամանը կատարելով մոտեցրուց յերեսան դեպի նորա մայրը, վոր այն ըոպեյին, ինչպես սովորություն ե, կնքհոր վոտերը համբուրեց և յերեսան ստացավ:

Կնքհայրը միանգամայն հիացած եր մնացել, վոր յուր կոպտացած և ցխասպառ վոտերը այժմուս համբուրման առարկա եյին դարձել այլոց համար: Տեր-Սարգիսը ուսերից ձգելով շուրջառը, նստեց խալիչու մեջտեղ, յերեսը դեպի կերակուրների պղինձները, տիրացուն ևս նորա մոտ. իսկ Ծիտուլը և կնքահայրը խալիչի յուրաքանչյուր ծայրումը: Այս միջոցում ժողովվեցան և մի քանի հրավիրված մարդիկ, վորոնք նույնպես նստեցին տերտերի հետ մի կարգում:

Ներկա գտնվող կանայքը միմյանց ձեռքից հափշտակելով համբուրում եյին յերեսայի ճակատը, իմանալով վոր կա այնտեղ մի մեռոնախաչ: Վերջապես սուսերան ձգեցին, կերակուրները բերեցին, բայց Գարբիելը՝ դեռևս կանգնած, մարդերին ընդունում եր և կամ նստացնում: Քահանան հացը որհնեց, ամենքը ևս սկսան ձեռները պարզել դեպի առաջիկա կերակուրները: Գարբիելը գլխաբաց մի չափ ձեռին դինի յեր բաժանում: Ամենից առաջ, իբրև նախագահ, անբ-Սարգիսը բաժակը առավ ձեռը և սկսավ որհնել:

«Շնորհավոր լինի, պ. Գարբիել, աստված քեզ պարգևե, յերկարակյաց լինի, բարի հիշատակ լինի, իմ դարսը հասնի,

ծնողացը մխիթարիչ լինի. աստված տա, մյուս տարի ևս արժանի լինինք մեք և դուք այսպիսի հանդիսակատարութեան, թո սուսիրան միշտ ձգած մնա, թո գինու չափը լիքը դրած կենա, սիրտդ ուրախ լինի. աստված առողջութեան տա մանկան մօրը, դուք ևս ապրիք, պարոն հրավիրյալք»:

Բողոքեցանքը գլուխ տվեցին և կրկնեցին.

«Թո՛ղ պահպանեն մեզ ձեր բարի աղոթքը»:

— Արժանայաց, ամենայն սրբոց, գլուխ խոնարհեցնելով պատասխանեց քահանան և բաժակը դատարկեց: Նորանից հետո նույն բաժակը ստացավ տիրացուն: Նա ևս փոքր ինչ որհնելով բերանի մեջ ածեց: Ապա կարգը անցավ մյուս մարդերի մոտ, վորոնք նեղութեան տալով յուրյանց պոռչներին, կրկնում էյին միայն այս խոսքերը. «Ինչ վոր տերտերը ասաց, աստված լսող և կատարող լինի»: Վերջապես բախտավոր բաժակը հասավ Միւրուլին: Նա դունչը յերկարեցնելով, մսի կտորը կուլ տվեց և ապա կրկնեց մարդերի ասած խոսքերը, հավելացնելով միայն, թե աստված կնքահորն ևս խելք ու միտք տա: Խմելու ժամանակը, բաժակը նորա քթի հետ մի կամար կապեց և գինու մի մասը ևս թափվեց վերին պոռչի, արդեն մեզ հայտնի ամանի մեջ, խառնվեցավ այն սևադույն նյութի հետ և նախահիշյալ մեքենայարանութեանը մասնակից յեղավ: Յերկրորդ անգամ, վոր բաժակը ստացավ քահանան, այլևս չկրկնեց վերահիշյալ աղոթքը, այլ բավականացավ ասելով, թե քրիստոսի սուրբ աղավնին լինի պահապան նորածին մանկանը: Յերբ վոր ամենի կատարները տաքացան, մարդերից մինը, վորոնք ըստ մեծի մասին ծերեր էյին, հարց առաջարկեց քահանային:

«Տերտեր ջան, բարկութեան չլինի ձեզ մի խնդիր բացատրելու»:

— Քավ լիցի, յես միշտ պատրաստ եմ մութն բաները պարզարանել վորոնց աշխարհականների միտքը հասանել չե կարող:

«Շնորհակալ եմ, տերտեր ջան»:

Ամենքն ևս լուռ ու մունջ ականջ էյին դնում, աչքերը շեշտակի ուղղած դեպի քահանան:

— Այդ ի՞նչ աղավնի յե, տերտեր ջան, շարունակեց ծերը:

Մի՞թե չեք խմանում, վոր քրիստոսի վերա մի աղավնի լիւլի:

— Ո՞ւր կամ ինչպե՞ս իջավ:

«Միտս ե, վոր իմ վարժապետս ինձ պատմում եր, շարու-նակեց տեր-Սարգիսը— թե քրիստոս յերբ շոգի սաստկութե-նից լողանում եր Հորդանան գետումը, սաստիկ սովեց: Աշա-կերտները դետի ափը նստած եյին նույնպես սոված: Հայտնի բան ե, քրիստոս իբրև սաստկած կարող եր խսկույն հաց ստեղ-ծել, բայց յուր հրաշագործությունները աշակերտներին ցույց տալու համար, նայեց դեպի յերկինքը և աղոթեց: Աստուծո հրամանով խսկույն ամպի միջից մի աղավնի դուրս թռավ ուղ-ղակի դեպի քրիստոս և սկսավ նորա գլխի շուրջը պտույտ դալ: Քրիստոսը յերբ ձեռը հանեց ջրից, խսկույն աղավնին նստեց նո-րա վերա: Քրիստոս սասաց, անմեղ և խոնարհ թռչուն, յես լեղ չկամիմ կերակուր առնել ինձ և իմ աշակերտներին, դնա՛, թռի՛ր, և քո աղբը թո՛ղ բնակվի իմ տանս: Աղավնին կրկին թռավ ու կորավ ամպի մեջ: Այս միջոցումը աշակերտները զար-մացած ու ապշած եյին մնացել գետափումը: Ահա՛ այս ե քրիս-տոսի աղավնին»:

— Ուրեմն քրիստոսի տունը վո՞րն ե, ուր կենում են աղավ-նիքը, հարցրեց ծերը:

«Որհնված, այդ հարցմունքը ամենևին կարոտ չե բացատրու-թյան. ուր վոր մի յեկեղեցի կամ մի վանք կա, այնտեղ և քրիս-տոսի տունն ե. նկատած կլինիք, վոր միշտ այդպիսի վանքերի և յեկեղեցու պատերի մեջ, կտուրների վերա և կամարների տակ միշտ հարյուրավոր աղավնիներ են բնակվում և շատանում»:

— Արդարև այդպես ե, հիացմամբ պատասխանեց ծերը և լռեց:

Քահանան սկսավ գինի խմել և հաց ուտել, բայց մինը Մի-տուլի մոտ նստողներից ցած ձայնով խոսում եր ժամկոչի հետ.

«Ա՛յ մարդ, Միտուլ, այս որհնված քահանան զարմանալի գիտության տեր ե, կարծես աշխարհիս բոլոր բաները դորան հայտնի լինին:

Միտուլը բերանը լիքը ունենալով, գլխի շարժողությամբ հավանություն տվեց նորա կարծյացը. իսկ կուլ տալուց հետո պատասխանեց.

— Ի՞նչ ես ասում, վո՛չ թե միայն աշխարհիս բաների, այլև յերկնքի բաների վերա ևս տեղեկություն ունի դժոխքը և արքա-

յությունը նորա առաջնէ բաց են: Մանավանդ թե յերազը ի՞նչպէս
և մեկնում, ո՞չ իմ աստված . . .

«Յերևի փիլիսոփաների գրչանք շատ և կարդացել:

— Տո՛, տես մի գիրք անգամ թողած լինի առանց կարդալու,
քով չիցի: Մի գիրք ունի անունը Յեփրեմ-Վերդի, ինչ կամիս,
նորա մեջը կա, յերազի մեկնություններ, յուրաքանչյուր որի
չարն ու բարին, արեգակ, լուսին, աստղ, ծով, յերկինք, վո՞րն
առեմ, միով բանիվ ամեն բան, թե հայ ես, հասկացի՛ր:

«Դոքա ազգով են այդպես գիտուն, դորա պապն ևս կարծյոք
իմաստուն մարդ եր:

— Այդպես և: Սա մի փոքր գիրք ունի, Վոր ինձ ցույց տա-
լով պատմեց, թե աշխարհիս ծայրումը մի պղնձյա քաղաք և յե-
ղեւ, վորի տները պղնձյա, դռները, ճանապարհները, կամուրջ-
ները, գետերը, կարծյոք ջուրը և մարդիկը նույնպես պղնձյա և
մինչև անգամ քաղաքի շրջապատ պարիսպը նույնիսկ պղնձյա:
Աշխարհումս վոչ մի մարդ չէ կարողացել մտանել այն քաղաքի
մեջ. ամենքը պղինձ դառնալիս են յեղեւ. բայց տեր-Սարգսի պա-
պը արձակ համարձակ գնում և, ման և դալիս բոլոր տեղերը քա-
ղաքի մեջ, հետո գալով ծովի ստի, բռնում և սատանաները և ա-
ծում և կժերի մեջ և բերանը կնքելով ձգում և ծովի մեջ: Ահա՛
այս բոլոր բաները նա գրում և մի առանձին գրքի մեջ և անվա-
նում և «պղնձյա քաղաք»:

Հացը վերջացավ, քահանան վերջին հայր մերը ասաց և ամեն-
քը վեր կացան:—

17.

Տեր-Սարգիսը դուրս դալու ժամանակին մի պահպանիչ ևս
կարդաց Գաբրիելի գլխին, հետո ավելացրեց թե հարկավոր և
հաշիվ տեսանել, միայն թե յե՞րբ կկամենար Գաբրիելը:

Գաբրիելը խոստացավ դալ քահանայի մոտ հետևյալ որը:

Յե՛վ ահա քահանան դուրս յեկավ և նորա հետևից բոլոր
մարդիկը: Ծիտուլը իսկույն մոտեցավ նորան:

«Հը՞ . . . Ծիտուլ, մի քանի որվա համար փոյրումդ պաշար
վերատած ես, թե չէ՛, դադանաբար հարցրեց տեր-Սարգիսը:

— Տերտեր ջան, մի՞թե յես բանականություն ու խելք չու-
նիմ այդպիսի բաներում: Յես իմ հաշիվս լայլ դիտեմ:

«Յես ես ընդունակ եմ այդ բաների մեջ, փորս ահա թմբուկ և դարձել:

— Վնաս չկա, տեր հայր, ցանկանաս ես, թմբուկդ պատրու-
վելու չե՛մ, ըստ վորում մաշկեղեն գոտիդ հաստ ու լայն ե:

«Արդարեւ այդպես ե. յես մի քանի անգամ նկատել եմ, վոր
բազաթի հաստափոր քահանայքը միշտ լայն գոտի յեն կապում,
ահա՛ գոր որինակ տեր-Սրապիտնը»:

— Մի՛թե շատ մեծ փոր ունի նա:

«Ո՛հ.... ո՛հ.... ո՛հ.... աստփած հեռու տանե, գոմեջը
քեզ որինակ:

— Պատճառը ինչ ե այդքան մեծանալու:

«Պատճառը այն ե, վոր ժամահացի կամ քելեխի ժամանակ
առաջին կարգումը նստած, ավելի ընտիր և ավելի պարարտ բա-
ժիններն ե ուտում: Յերբ հատնում ե յուր բաժինը, գոռում ե,
«Տո՛, տիրացո՛ւ, կամ Մարկոս կամ Կիրակոս, կանճին դեսը ձգե»:
Իսկույն փոխանակ մի կանճու, մի վոչխարի ամբողջ կեսը յեփած,
չինած կարծես մեքենայով դալիս ե նորա առաջը կանգնում: Յե-
րեակայի՛ր քեզ մի քանի որ կարգով այս կերպ ճաշելը: Հայտնի
լան և, վոր տկամա կամոք փորի կաշին կձգվի, կհարկասարվի մի
գոմշի թափանի:

— Յերեի, ճանապարհորդ շա՛տ ե պատահում դեպի մյուս
աշխարհը, ծիծաղելով հարցրեց Մխոռը:

«Իհարկե, յեղրայր, այնտեղ քաղաք ե, ահագին բազմութիւն
կա, յուրաքանչյուր որ դոնյա մի քանի հանգուցյալ ե պատա-
հում: Մեր գյուղը չե, վոր մարդ բարձր քարի դադաթին պու-
պուզ անե և ականջ դնե թե ու՛ր արդյոք մի սգի ձայն կլսե:
Յերբեմն ես հոր կամ մոր ծեծելուց վորդու ձայնը լսում ես,
կարծում ես թե ահա մարդ դլորվեց դեպի գերեզման, բայց մո-
տենալով, տեսնում ես, վոր ամենքը կարգով նստած հաց են վա-
յելում: Բախտիդ վերա թքելով, իսկույն յերեսդ դարձնում ես:

— Յերեվակայել չեմ կարող, թե հաստափոր քահանան ի՞նչ
չորհք պիտո յե ունենա:

«Տո՛, Մխոռը, հաստափոր քահանայքը մեծ պատիվ ունեն
այժմայն ժամանակս: Նոցանից ուտում, դիտութիւն չեն պա-
հանջում, այլ յեթե փորը հաստ ե, ամենի դլխի վերա տեղ ու-

նին: Այդ ևս մի ձիրք է: Յերբեմն, կամ, կարելի յե տեսլ, միշտ նոցա տալիս են այնպիսի պաշտոն, վոր վոչինչ չառնեն, այլ սոգի ու շնորհի համար նստեն ու փորը դուրս ձգեն: Որինակի համար ահա վերոհիշյալ տեր-Սրապիոնը, թեպետ դու չես տեսել նորան, բայց յես մի քանի անգամ քաղաք գնալով տեսել եմ այնտեղ: Արդարեմ նա չունի ուսում, գիտություն, բայց թեմակուլ յեպիսկոպոսը Կոնստնտնոփի առաջին անգամ ե շինել նորան: Այլք ասում էին, վոր գիտության կողմից նա արժանի չե անդամ լինելու, բայց յեպիսկոպոսը պնդում եր թե նորա բարձր հասակը, փառահեղ մորուքը և, վոր գլխավորն և, Հաստ փորը արժանի յեն կացուցանում այդ պաշտոնին:

— Տերտեր ջան, դու նորան տեսած 'ես Կանդապոսումը:

«Վա՞հ... վա՛հ... վոր հանկարծ մտա, տեսա մի մեծ աթոռի վերա նստած և նա, աչքերը մեծ մեծ, զիթը յերկար, մի կաղ լայնությամբ մաշկեղեն գոտին կապած, խառա փաթաղան հաղած, այնպես հասա, վոր տեսնողը կարծում եր թե յերկջ մարդ են միմյանց հետ կապած:

Այսպես խոսելով յեկան տեր-Սարգսի տուն:

Քահանան յուր սովորության պես մահճակալի վերա պառկեց յերեսը դեպի յերկինք: Հետո ձեռը փորին քսելով և ո՞Ք... ո՞Ք... առնելով ասաց, այժմ կատարյալ վարդապետ եմ, հայտնի բան է փորին կողմից:

Մի կարճատև լուրթյունից հետո ձայն տվեց տեր-Սարգիսը:

— Միտո՛ււլ, մոտեցի՛ր ինձ:

Իսկույն դեպի զիթը պաշար ուղարկելով, մոտեցավ նա:

«Այստեղ ե խոնարհ ծառադ»:

— Գնա՛ այսօրվա չորան կնքահոբը ասա՛, վոր վաղը դա և հաշիվ տեսանե իմ հետ:

«Նա չորան չեր, այլ խոզարած եր:

— Միևնույն է, չորան և խոզարած մի մեքենայի ներդրածության բերք են:

Միտուլը զթի տակ մոմապնելով հեռացավ, իսկ տեր-Սարգիսը հանգիստ պառկած մտածում եր—

«Վաղը կգան իմ մոտ Խալիփենց Գաբրիելը և կնքահայրը: Գաբրիելը կարծյոք կարողություն ունի. միտության վարձ դոնյա յերեք մանեթ կտու. տուն փաթատելուն թեպետ վաչինչ չեն

տալի, բայց յես իբրև վողորմած մարդ միայն տասն հատ ձը-
մեբուկ, տասն սեխ կառնում: Տիրացվի, այսինքն վորդուս Կա-
մար դռնարացեք կտտանամ: Թեպես այս պատահում ե հարս-
նիքի ժամանակ. այն է, մինչև հարսի ու փեսայի դալը տիրա-
ցուն ներսից դուռը չի բացում, մինչև դրամ չե ստանում, բայց
վոչինչ վնաս չկա: Ո՞վ ե հարցանողը, հարսանիք ե թե մկրտու-
թյուն: Այդ յերկու հանգեսի հարաբերությունը միմյանց — հետ
չատ մտտ ե: Յեթև լինում ե հարսանիք, հետեվանքը պիտո յն
լինի մկրտություն: Միտուլի վերա ավելորդ ե մտածել, ըստ վո-
րում նա այնպիսի սատանայի ճուտ ե, վոր առանց ինձ ևս յուր
բանը գլուխ բերել կարող ե: Ուրեմն Գարբիելին մի կողմ դնենք,
ձեռք բերենք այժմ կնքահայրը: Նա նույնպես կարողությունն
ունի: Իբրև կնքահայր նա պիտո յե գոնյա յերկու կամ յերեք
մանեթ փող տա. կասեմ, ըստ վորում անբան վորդին եր հոր
փոխանակ, վասնորո մի խոզ ևս պարտական ե ընծայել, վորդու
խողարած լինելը պատճառ բերելով: Այստեղ Միտուլը նույնպես
կարող ե յուր գլխի հոգսը տեսանել: Բավական յերկար մտածե-
լուց հետո յերկու անգամ այնպես փռչտաց, վոր բոլոր մարմնի
մեջ մի թեթևություն զգաց, հետո յերեսին խաչ հանեց:

«Առողջություն, տեր հայր, փռչտալը հաջող լինի:»

Տեր-Սարգիսը անսպասելի կերպով այս ձայնը լսելով իս-
կույն վեր թռավ:

— Ա՞յ դու անիրավ Միտուլ, փոքր մնաց լեղիս պատասխելի
տհեց, ինչո՞ւ այդպես ծածուկ ես մոտենում:

«Վոչինչ տերտեր ջան, հրաժարիմ ք ի սատանայե աստ,
լեղիդ չի պատառվելու, հեզնորեն պատասխանեց Միտուլը:

— Բավական ե, ինչ բանի համար ուղարկեցի՞ քեզ, նորա
վերա ե խոսի՞ր:

«Գնացի կնքահոր մոտ, տեսա, Պալիփենց Գարբիելն ևս այն-
տեղ ե, իսկույն կարծեցի, վոր քո հաշվի վերա յես խոսում, հե-
տո յերկուքն ևս ասացին թե վաղը կգան:

— Շատ բարի, այժմ գնա՛ ջո տունը:

«Շուտով գնալու յեմ ահա՛, միայն տա՛, խնդրեմ, փռչտա-
լուդ բողբոջին ի՞նչ բանի վերա եյի՞ր մտածում:

Գնա՛ ի՞նչ հարկավոր ե իմանալ, հիմար փիլիսոփա:

«Քննդրեմ, յեթե կարելի յե, ասեո, մեղմորեն հարցրեց Միտուլը:

— Յես մտածում եյի մկրտութենից ստանալիք արծաթի վերա:

«Յես ևս նույնիսկ արծաթի վերա եյի մտածում, բայց բարի յե թե չար»:

— Հայտնի բան ե բարի յե, ըստ փորում Չուխա փուշտացի:

Կան միքանի սնտրիապաշտ մարդիկ, վորոնք փուշտալուն և մարմնի զանազան մասանց շարժմունքին, աչքի, հոնքի, մեռի, ախանջի և այլն— տալիս են զանազան կերպի մեկնություններ և զանազան կերպ նախագուշակություններ գալոց ժամանակներում: Տեր-Սարգիսը և Միտուլը պատկանում եյին այդպիսի մարդերի կարգին:

Յերեկոյան մութը արդեն տարածվում եր: Գյուլի կենդանացնող ձայնը փոքր առ փոքր դադարում եր: Միտուլը բարի դիչեր մաղթելով տեր-Սարգսին, դնաց յուր տուն:

18.

Ժամկոչ Միտուլը միշտ մտանում եր ամենայն տուն, ամենայն տեղը, ամեն դերդաստունի մեջ, բոլոր բաները իմանում, հուսահատների ցավին խոսքերով ցավակից լինում, ուրախներին ուրախակից լինում, մարդերին պատիվ տալու համար քթախոտի ամանը մոտեցնում եր նոցա, ինքն ևս քարչում եր, փուշտում եր և յերեսին խաչ եր հանում. իսկ ուրիշներին փուշտալու ժամանակ առողջություն եր ցանկանում: Գյուլի ամենաչնչին համբավն անգամ հառաջ նա կիմանար:

Նորան հայտնի եյին թե այսինչ մարդու աղջիկն ում են մարդու տալի, վո՛ր գյուղում և յե՛րբ կնշանեն կամ հարսանիք կառնեն, կամ թե այսինչ նորապսակ հարսերը պիտո յե յերեխածնեն, իսկ ծնած յերեխան աղջիկ ե թե տղա, կամ յե՛րբ պիտո յե մկրտել: Իմանալով այս բոբորը, Միտուլը արագ սուբհանդակի պես մանրամասնարար հասցնում եր տեր-Սարգսի ախանջը: Մի անգամ, յերբ տեր Սարգիսը յերեկոյան ժամասացությունը ավարտելով Միտուլի հետ դալիս եր դեպի յուր տուն, ասաց.

«Միտո՛ւլ, Ռուսեթու մկան պես դու մտանում ես գյուղի բոլոր անկյունները, ասա՛ տեսնեմ ի՞նչ համբայլ կա:

— Քո Միտուլը սաղ լինի, թե չե, համբալ շատ կատանաս :
«Յերևի նոր համբալ կա, վոր աղպէս ծանր ու բարակ ես
խոսում» :

— Քո որհնությունդ լինի իմ վերա, թե չե, համբալ բազա-
կան կա :

«Ուրեմն ասա՛, ի՞նչ համբալ կա» :

— Յեթե Միտուլիդ աստված յերկար կյանք պարզեե, հայտնի բան ե կասե :

«Ո՛հ... որհնովածի վորդի, սիրտս տրաքացրեցիր, համբ-
բությունս հատալ, ասա՛ ինչ բան գիտես, բարկացած պատաս-
խանեց տեր—Սարգիսը :

Մի՛ բարկանար, տերտեր ջան, վորքան շատ բարկանաս, այնքան շուտով կծերանաս. ժամագրքի մեջ ասում են «Յե՛վ վոր համբերեացե, իսպանախ կերիցե» համբերությունը կյանք ե :

«Հիմա՛ր, ինչ բան չես. հասկանում, բերանիցդ մի՛ դուրս
թողնիր» :

— Չե, տերտեր ջան, սուրբ աջդ վկա, վոր համբալ գիտեմ :

«Յես նորա համար եմ ասում, վոր որինակդ սխալ ե» :

— «Մի՞ թե սխալ ե, ուրեմն ներիր ինձ, տերտեր ջան, յես հնազանդ եմ և պատրաստ եմ ձեր ուղղածը լսելու, դուխը խո-
նարհեցնելով և ձեռը կուրծքին դրած, պատասխանեց Միտուլը :

«Առաջին, աղ որինակը Մաշտոցի մեջ և. յերկրորդ, իս-
պառ նա կեցցե և վո՛չ իսպանախ կամ լորի, ինչպէս քեզ պէս
հիմարն ե ասում» :

— Յես մեղա աստուծո, տերտեր ջան, յես...

«Թո՛ղ աղպիսի ծաղրածությունները, միայն ասա ի՞նչ նոր
համբալ ես լսել» :

— Տեր հայր, մի՞ թե չես իմանում իմ համբալները ինչ կլի-
նին. հայտնի բան ե կամ հարսանիք կլինի, կամ մկրտություն
կամ նշանդրեք կամ թաղումն, վորոնց մինը մյուսից լավ և ող-
տակար իմ և քո համար :

«Ուրեմն դոցանից վո՞րն ե այժմ կատարվելու :

— Թաղում չե լինելու, ըստ վորում անաքանդները չեն մե-
ռանում. մկրտություն ևս չի լինելու, վորովհետև նոր են պատ-
րաստում. ուրեմն մնաց մինը, այսինքն հարսանիք, վոր չունի

նշանակյալ ժամանակ, այլ յերբեմն շուտ ե լինում, յերբեմն ուշ. և յերբեմն ամենևին չբանում ե:

Բո չամբայլը ուրեմն հարսանիք ե:

— Այո՛, տե՛ր, առավոտը մի քանի ձիավորներ մտիկ գյուղից յեկան Մանորենց Պետրոս աղի տունը: Յես իսկույն յերեսն չլվացած, այնտեղ տուն պրծա և իմացա, վոր աղի աղջիկը ուզում են նշանել և մի քանի որից հետո հարսանիք առնել: Մաստիկ ուրախացած կամեյի դալ քեզ իմացումն տալ, բայց աղեն ասեց, վոր նշանդրեքը վաղը պիտո յե լինի:

Արդարև ասածդ ուղիղ ե, յես ևս առավոտը մի քանի ձիավորներ տեսա Պետրոս աղի դուռը, պատասխանեց տեր-Սարգիսը:

— Ի՞նչ այդ ե, քո ասածն ե:

«Ուրեմն վաղը ինձ կկանչեն նշանդրեքը որհնելու. այդ շատ լավ բան ե, բայց պիտո յե ասած, վոր նոքա հարո՞ւտ են չե՞, Միտուլ»:

— Ո՞հ... ո՞հ... ո՞հ... Արքայության մեջ ինչ վոր կա, նոցա տանը կարելի յե դտանել: Նոցա հազուուստից կարելի յե իմանալ թե ի՞նչպիսի կարողություն ունին: Ամեն մինը Պետրոս աղի վորդիներից մի մի սպիտակ կոթով դաշնակ ունի իշի ականջի պես կախած գոտիկից: Կոշիկների վերա հինգ դաղ կանաչ ու կարմիր թել կա և այնպես սիրով են, վոր չորս վորդիքը ևս միայն մի սպիտակ չուխով են կառավարվում:

Բո ինի կարծյոք շատ ունին, հարցրեց տեր-Սարգիսը:

— Ինչպես չե. մի սենյակ միայն գինու դարասներով ե լիք:

«Այդ լավ ե, այդ մեզ միտիթարություն ե: Մաղոմոն մարդարեն ասում ե «գինին դավազան ե ծերոց» յեթե գինի կա, կնշանակե հարուստ են»:

— Այդ կողմից միամիտ մնացիր, տերտեր Ղան. յես այստք առավոտ այնտեղ թե նորեկներին և թե Պետրոս աղին ասացի, վոր մեր տերտերին պատիվ տան. նոքա իսկույն համաձայնեցան:

«Շատ լավ ես արել, Միտուլ, դուսաբացեքից ստացածն քեզ կընծայեմ»:

— Շնորհակալ եմ, տերտեր Ղան, աշխատիր դրամ շատ պահել նոցանից, մանավանդ նորեկներից. նոր նոր հարսներ մտա-

ծի՛ր, այդ Հաղվադյուն աղբյուր ե, կարծյոք այլևս շատ լինելու չես Հարսանիք:

«Յես այժմ կզնամ տուն և այս գիշեր հնարներ կմտածեմ, նոցանից բան քերելու, և դու ինչպես մինչև այսօր, նույնպես և այժմ կլինիս իմ գործին»:

— Պատրաստ եմ, տե՛ր. հույս ունիմ վոր ինձ ևս անտես չես առնելու, ահա՛ ժամանակ ե տուն գնալու, ալդ տո՛ւր, համբուրեմ և գնամ:

Միտուլը քահանա ի աջը համբուրելով հեռացավ նորա մտից: Տեր-Սարգիսը մնաց միայնակ ու համարյա՛ մտանցել երյուր տանը: «Այո լսո՛ւ բան ե, մտածում եր նա, այս գիշերվա յերազս և Յեփիմեղեղեյի ասածը իսկ կատարվեցավ: Միտուլը մեծ հուսով գնաց, իբր դռնաբացեքից ստացվածքը նորան կտամ. բայց թե ստատանան ինձանից բան կստանա, նա ևս նույնպես: Այդպիսի խոստմունքներ նա շատ ե լսել: Միայն պիտո յե այնպես աշխատել, վոր այդպիսի հարուստ հարսանիքից ոգուտ շատ լինի ինձ»:

19.

Առավոտը կիրակի յեր լուսանում: Տեր-Սարգիսը ժամը սկզբանց: Մերերը և պառավ կանայքը յուրյանց սովորության պես, դավադանի ողնությամբ, տնքալով յեկան յեկեղեցին: Միտուլը, համարյա՛ մի տեղ չեր կանգնում հանգիստ. յերբեմն մտնում եր ժամ, կամ այս մոմն եր վառում կամ այն հանդընում, կամ թե մոտենալով շարականին կամ հաշոց գրքին, փչում եր և փոշի բարձրացնում: «Տեսե՛ք, տեսե՛ք, մի թիզ փոշի յե նստած այս գրքերի վերա: Աստված մի արասցե, յեթե յես չլինիմ, միանգամայն կփշանան սոքա: Ամբողջ տարի վոր անց կենա, տեր-Սարգիսը չի նայելու մինչև գործակալի դալուստը: Որհնվածի վորդի, կարելի յե, մկները կերել են կամ անձրևը թաց ե արել: Ամեն մի շապիկ, փիլոն, շուրջառ թափ տալիս քսան մուկն են փախելում միջից: Յերը վոր մի վարդապետ կամ գործակալ ե գալիս, այս գրյանքը ուրախանում են, ըստ վորում տեր-Սարգիսը ավելորդ ե համարում սոցա գործ անել այլ ժամանակ. բայց վոր մի վարդապետ կամ գործակալ յեկավ, իսկույն տոտում ե, տո Միտուլ: գնա՛, գզեսուրը թափ տուր, գըր-

յանքը իստակի՛ր. իմանում ե, վոր մկները ճուտեր են Հանել և ծիտերը ձվեր դրել զգեստի մեջ: Միտնգամ դործակալը ժամ յեկալ, ման յեկանք, այս անկյուն թռանք, այն անկյունը ընկանք, չկարացինք ճաշոց գիրքը դտնել. վերջապես ածուխի տակին գտանք, մրումը սևացած:

Մի անգամ ևս շուրջառը կորալ: Շատ ման դալուց հետո դամի մեջ գտանք: Սորա պատճառը նույնպես տեր-Սարգիսն եր: Նա վոչխարի երին, վոր մատաղ եյին բերել, փաթթել եր շուրջառի մեջ և դրել յեկեղեցու սրահումը: Միով բանիլ, յեթև յես չլինիմ, այս յեկեղեցին մինչև այժմ քանդված կլիներ»: Այսպես մոռոպանելով Միտուլը դրյանքը իստակեց, հետո դուրս գալով մի բարձր ածեց յուր տախտակե զանգակները և ապա յեկեղեցու մտտից սկսավ գոռալով, գոչելով «որհնայլ ե աստված, ժամ հրամայեցեք» ման գալ գյուղի մեջ: Նա իմանալով, վոր Մոնորենց Պետրոսի աղջիկը նշանելու համար շատ հյուրեր են յեկել, կանգնեց նորա տան դեմը և մի քանի անգամ հազալուց և ձայնը իտակելուց հետո այնպես գոռաց, վոր բոլոր շները դուրս վաղէլով, նորա շուրջը պատեցին, բայց այս հանգամանքը ամենեւին արգելք չեղալ նորա հառաջադիմությանը: Նա և՛ս առավել բարձր եր գոռում, մինչև բոլոր հյուրերը ակամա կամոք հանձնառու յեղան դնալու ժամ: Տեր-Սարգիսը ավետարան կարդալու ժամանակ նկատեց մի քանի անծանոթ մարդիկ, իսկույն իմացալ, վար սոքա նորեկները պիտո յե լինելին: Ժամը վերջացնելուց հետո տեր-Սարգիսը մի գիրք ձեռին «պահպանի՛չ» կարդաց նորեկների գլխին: Հյուրերը տեսանելով այս պատիվը քահանայի կողմից, մի-մի մանեթ փող ընծայեցին: Տեր-Սարգիսը շատ ուրախացալ, կատարված տեսանելով յուր դիտավորությունը և փողը ստանալու ժամանակ, ամենի գլուխը համբուրեց: Բոլորեքյանքը դուրս յեկան և յեկեղեցու մոտ կանգնեցին: Քահանան և Միտուլը մնալով յեկեղեցու մեջ, միմյանց հետ խոսում եյին:

«Տեսա՞ր, Միտուլ, ինչպես աստուծո որհնած մարդիկ եյին այս նորեկները»:

— Թեպետ յես չեմ իմանում, բայց կարծյոք վոր լալ մարդիկ են:

«Շատ աստվածապաշտ և առատաձեռն մարդիկ են»:

— Կարծյոք աջահամբուլը տվեցին քեզ, հարցրեց Միտուլը:

«Այս՛ ավեցին, բայց շատ ստեղծ»:

— Վո՞րքան ավեցին, տերտեր ջան:

«Մի՛մի արատի և վո՛չ ավելի»:

— Տեր Հայր, նոքա թուղթ ավեցին, մի՞թե մի մի արատսնոց թուղթ կա:

«Այո՛ կա, այդ նոր դրամ ե»:

Ծիտուլը գնաց կանթեղները հանդնելու: Քահանան փրլանց ուտերից դեն ձգեց և դժւրս դալով մտածում էր: «Այս շատ Հաջողակ վորս և, չե պիտո բաց թողնել, յես փոքր ինչ ընդդեմ կըկենամ և կասեմ այսոր տոն և, չե՛ կարելի հարսնախոտությունը որհնել, կարելի յե մի քանի մանեթ ավելի տան»:

Բոլոր ժողովուրդը վտաքի վերա կանգնեց, յերբ յերեկցած քահանան:

— Նստեցե՛ք, խնդրեմ, ձայն ավեց տեր-Սարգիսը և ինքը նստեց: Նորա հետեից նստեցին և մյուսները:

«Տեր Հայր, ներեցեք իմ համարձակությանս խոտել ձեր հատանձին, յեթե կարելի յե, ասաց նորեկներից մինը»:

— Հրամայեցեք, խնդրեմ, ալա, ժողտալով պատասխանեց տեր-Սարգիսը:

Հյուրերը, Պետրոսը և քահանան ժողովրդից հրաժարվելով կամաց քայլով դիմում եյին դեպի Ծռնորենց տունը:

«Ինչպես ձեզ հայտնի յե, տեր Հայր, շարունակեց նորեկը, յերեկ մեք յեկանք Պետրոս աղի աղջիկը նշանելու. բոլոր բաները պատարաստի յեն, մնում և միայն ձեր արժանապատվության կամաց համաձայնությունը»:

Տեր-Սարգիս ուրախությունը առաւել սաստկացած, յերբ նկատեց վո՞ր բոլոր բանը յուրյանից և կախվա՞, յեթե կամենա, կարող և քանդել կամ չի՞նել: Նա յուր մտադրությունը ավելի խիտ հաստատեց:

— Ինչ վոր ինձանից ունի կախումն, յես պատարաստ եմ, չուտով կատարումն տալ, յեթե չկա վո՛չինչ արգելք:

«Կարծյոք, վոչինչ արգելք չկա, յեթե դուք համաձայնե՜յիք»:

— Ի՞նչ և ձեր խնդիրը, հայտնեցեք պարզապէս, ասաց քահանան:

«Մնդրում ենք միաբերան, վոր այսոր կատարեք նշանի որհ-

նախկին կարգը, ըստ վորում մ'ը շտապում ենք, այսոր պիտոյն յե մեզ դուրս գալ այս զյաւղից»:

Նոցա շտապելը անելի հաջողութիւն տվեց տեր-Սարգսին յուր մտադրութիւնը կատարելու:

— Շատ բարի յե'ք հրամայում, աղա, միայն այսոր չե կարելի որհնել:

«Վա՞յ... քո կարգիդ մեռնեմ, չե մի' սանք»:

— Շատ ցավում եմ, բայց վոչինչ չեմ կարող առնել:

«Տեր հայր, ի սեր աստուծո համաձայնեցեք, մեզ հովիտյան պարտական կկացուցանեք»:

— Սիրելիք, պատասխանեց տեր-Սարգսին, դուք լավ իմացեք, վոր յես ձեզ շատ սիրում եմ, և յեթե հնար լիներ, ձեր խնդիրը անկատար չեյի թողնելու: Բայց միևնույն ժամանակը յես չեմ կարող սուրբ հայրապետների ընդդեմ վարվիլ:

Նոքա յերբ լսեցին հայրապետ բառը, իսկույն յերեսներին խաչ հանեցին:

«Տեր հայր, պատճառը ի՞նչ ե, վոր հրաժարում եք մեր խնդիրը, հուսահատված հարցրեց նորեկը»:

— Պատճառը այն ե, վր այսոր Անտոն ճշնավորի տոնն և նշանադրութիւն կարգը չե կարելի կատարել: Յեթե կամենաք, կարող ենք նայել տոնացուցին:

Հյուրերը և Պետրոսը միասին շատ աղաչեցին տեր-Սարգսին, բայց վո'չ մի կերպով չկարողացան համոզել նորան:

«Ուրեմն ի՞նչպես կլինի, տերտեր, ի՞նչ ճար կա մեզ, մենք գործի տեր մարդիկ ենք, ժամանակ չունինք սպասելու»:

— Գլուխս կտրեցե՛ք, ձեզ պարգե ե, բայց յես ձեր խնդիրը կատարել չեմ կարող, վճռական կերպով պատասխանեց քահանան:

«Ուրեմն ի՞նչ ճար կա, կամ յե՞րբ կարելի յե որհնել»:

— Յերկու շաբաթից հետո միայն կարելի յե այդ բանը: Անցյալ տարի ևս նույնպես Գրիգոր Լուսավորչի տոնին պատահեցավ հարսնախոսութիւն: Յես վոչ մի կերպով չեյի կարող հանձն առնուլ նշանը որհնել, յեթե հարսնքատերը չեր ընծայել յեկեղեցուն քսան մանեթ:

Նոքա սկսան միմյանց յերեսի նայել, յերբ լսեցին քահանայի խոսքերը: Պետրոս աղեն իմացավ, վոր յեկեղեցին քահանայի ծոցն ե: Յեկեղեցուն արծաթ տալ—կնշանակե քահանայի

ծոցը լցնել: Նա շնչեց յուր հյուրի տեանը, թե քահանայի բերանը պիտո յե փակել:

«Ինչո՞վ փակենք, խնամի, ցած ձայնով հարցրեց հյուրը»:

— Մի քանի մանեթ պիտո յե տալ, ապա թե վոչ, դա մեր բոլոր ձեռնարկութիւնը կխափանե:

«Ահա տուն հասանք, այնտեղ յուրյան սևացնենք ինչքան կամենում ե: Ո՞հ.... ո՞հ.... ո՞հ.... աստված ազատե ժամանակիս քահանաներից: Տնաքանդները չար հրէշտակներ լինին, հարծես. կտաս, շատ բարի, չես տալ, հոգիդ կհանեն: Զոր չկա, պիտո յե լուռ մնալ»:

20.

Ահա ամենքն ևս մտանելով Մանորենց Պետրոսի տունը, կորով նստեցին:

— Արա՛ղ բերե՛ք, Մարտիրոս, Գրիգոր, ձայն տվեցին ամեն հողմից: Իսկույն յերևեցան արաղի շիշերը:

«Հրամայեցեք բաժակը, տեր հայր»:

— Շատ շնորհակալ եմ, շնորհավոր հարսանիք լինի, աստված նորանշաններին միասին ծերացնե:

«Շնորհակալ ենք, տերտեր ջան, ասելով, մի մի բաժակ արող խմեցին»:

Հյուրերից մինը քահանայի աջը համբուրելով տառն և հինգ մանեթը դրեց ձեռքի մեջ:

— Բավականացեք առայժմ այդքանով, ասաց հյուրը քահանային:

«Վոչ, ամենևին չեմ կարող, դուք իմանում եք, վոր հոգիս անդամ չեմ խնայելու ձեզ, բայց այդքանովդ յես չեմ կարող.....»:

— Տեր հայր, ի սեր աստուծո բավանկանացեք, ըստ վորում առանց պատրաստութիւնն ենք յեկել: Հարսանիքի ժամանակը ավելի կտանք:

«Միրելի, խնդրեմ ժլատութիւն չառնել, ըստ վորում այդ վա՛ջ թե իմ համար ե, այլ.....»:

— Այդ մեզ քաջ հայտնի յե, պատառխանեց հյուրը, բայց խնդրում ենք միաբերան բավականանալ այդքանով:

«Վա՛յ... վա՛յ... վա՛յ, մի՛ ասեք այդպէս, ապա թէ վոչ,
Մնտոն ճգնաւորը գերեզմանումը կշարժվի»:

Միով բանիւ տեր-Սարգիսը չհանգստացաւ, մինչև չառաւ
տաճոցի քսան մանեթը: Նա մնաս բարև ասելով դուրս յեկաւ,
չուրջառը հանելու վրայից և այլ պատրաստութիւն տեսանելու:

— Աստված պատժե քեզ, դու անիրաւ պահանա: Տեսնում
եք ի՞նչ չարահոգին և: Աստված վո՞րտեղից պատահեցրեց մեզ
դարան: Տա՛ տա՛, տա՛, աստված ազատե այժմյան քահանանե-
րի ձեռքից, թէ չէ, գայլի պես հում-հում կուտեն: Ասես մի
խղճատանջի նշույլ լինի դոցա մեջ. քով լիցի: Յես կարծում
եյի, թէ աշխարհիս վերա վատ քահանա միայն մեր տեր-Բար-
սեղն և, բայց նորանից վատթարն ևս յեղել և: Թե դոցա դատա-
տանը ինձ տային, ըտլորին միմյանցից կկապելի և ծովի տակ
կխեղդելի. բայց ի՞նչ անեմ, դոքա յուրյանց թղթով ու թանա-
քով մեզ կապիկի պես խաղացնում են: Ա՛խ, տեր-Սարգիս, թէ
մեր անտառումը ճանկս կընկնես, Հեռու ամեն վարդապետից ու
պոպոզից, մարմնիդ մեծ կտորը ահանջդ կթողնեմ. բայց ախոս
վար.....

«Բավական և, բավական և, խնամի, ձայն տվեց Մոնորենց
Պետրոսը— այժմյան քահանաների հետ խոսել չէ կարելի: Յե-
թե գոչը ինչ ընդգեմ կացար, հինգ փութ անեծք կածեն գլխիդ:
Տեր-Սարգիսը Միտուլին ուղարկեց շուրջառը բերելու և
ինքը զանազան պատվերք տվեց կնոջը:

— Այսոր կերակուր մի՛ պատրաստիր, ասում եր նա. յես ա-
հա՛ գնում եմ նշան որհնելու, մեծ վորդիս ևս իբրև տիրացու
խձ հետ կգա. մեք այնտեղ կճաշենք: Մյուս վորդիքս նույնպես
տանը չեն, գնացել են վորս սպանելու: Դիցուք, նոքա վորսի
մտով կկերակրվին, կմնաս դու և աղջիկդ: Դու իբրև քահանայի
կին, իրավունք ունիս նշանելու ժամանակ ներկա դատաւիլի և
այնտեղ ճաշել, բայց վորովհետև աղջիկդ տանը կմնա, յես կա-
սեմ Միտուլին, վոր Պետրոսի տանից ճաշ բերե ձեզ յերկուսիդ
համար:

Այս կերպ անորինելուց հետո, կրկին դնաց Մոնորենց տու-
նը:

Ծոնորենց Պետրոսի ազջիկը նշանելուց մի քանի ամիս անցած, դեռևս հարսանիք չկա: Տեր-Սարգսի համբերությունը հասել էր: Նորան բողեն ժամ եր թվում, ժամը—որ և որը—ամիս: Ծխողը նույնպես անհամբերությամբ սպասում եր հարսանիքի որին: Թե ցերեկով, թե գիշերով մտանում եր Ծոնորենց տուն, նստում եր, ջթախոտ եր առաջարկում, ինքն ևս դործածում, հարց ու փորձ եր առնում, ալյուրի քանակությունը, գինու կարասների թիվը, հարսանիքի համար մորթվելու կովերի և յեզերի ճարպությունը իմտնալով, ճշտիվ հասցնում եր տեր-Սարգսի ականջը:

Բոլոր գյուղացիք մի քանի որ սակավացրել էին յուրյանց ուտելիքը, ավելի ընդարձակ տեղ պատրաստելու յուրյանց անհազ փորերի մեջ: Իսկ հարսանիքից հառաջ ամբողջ յերկու որ կարգով ծոմ էին պահում: Վերջապես մի գիշեր, գյուղի ծայրում փողի (ղուռնայի) և աղմկի ձայն բարձրացավ: Ձգաստ գյուղացիք մի-մի շորով ծածկած յուրյանց մերկ անդամքը, դուրս թափելով գիշերային տեղաշորից, մազերը ցրված ու խճուճված, աչքերը բաց ու խիիկ առնելով հառաջ վազեցին դեպի աղմուկը: Մի քանիսը շտապելուց չկարացին ծածկելու շոր դտանել, այլ վերմակներում փաթթված, բորիկ վտանքով դուրս թափվեցան: Գիշերային ցուրտը բավական սաստիկ լինելով նեղացնում էր այս մեր հառաջադնաց հյուրընկալներին: Բայց այս սրտազող բողեյին ո՞ւր եր արդե՞ք մեր արժանապատիվ քահանան, մեր սիրելի տեր-Սարգիսը: Նա յուր մահճակալի վերա խորասուզված խոր քնի մեջ փաթառվում եր յերեկյան լամած գինու ներդործութենից. նա պատվիրել եր կնոջը դարթեցնել, յեթև մի բան պատահեր, ըստ վրում նա կասկածում եր, չլինի թե հարսանիքը գիշերով մտան էլ գյուղը: Բայց կնոջ յերկարատև որորելուց հանկարծ զարթեց. շապիկով տեղի մեջ նստած սկսավ աչքերը արորել և գանաղան ցնորտկան բաներ խոսել, ինչպես առհասարակ առնում են վոմանք անձինք, քնից նոր զարթնելով:

Ճանապարհը դեպի Ծոնորենց տունը անցնում եր տեր-Սարգսի դռան խի առաջովը: Փողերի, նորեկների ու գյուղա-

ցաց ազմէի ձայները ավելի մոտենում էին և սաստկանում : Քաշանան ուշքին դալով և ժամանակ չկորցնելով յուր պատուոված փարաջան ուսերի վերա ձգեց, գիշերային հոգաթափներով, սպիտակ վարտիքով, շապիկով և նույնպէս խճուճված մազերով դուրս յեկավ ճանապարհի մոտ : Նա սաստիկ շտապելուց յուր փարաջան վեր ի վայր եր ծածկել և ըստ սիրում աստառը սպիտակ եր, քաշանան, կարծես, մի պատանած դիակ լիներ : Քամին փչելով փարաջու փեշերը տարուբերում եր : Հյուրերը չիմանալով քաշանայի ներկա դտանվիլը, միանգամայն առանց բարև տալու էին անցնում : Մինչև անգամ մի ձիավոր մոտից անցանելու ժամանակ կարծելով թե ջաղացպանն է կանգնածը, ծիծաղելով առաց յուր ընկերին : «Տո՛, Խաչատո՛ւր, տե՛ս . տե՛ս, ջաղացպանն ևս յեկել է մեզ նա յելու : Տե՛ս ի՛նչպես ե թաթախված ալյուրի մեջ, մորուքի վերա կարծես մի չափ ալյուր լինի ցանած, տո հիմա՛ր, քեզ ի՛նչ վայել տեսարան ե այստեղ : Քո հարսնքատունը զո ջաղացն է, նորահարսը— զո յերկարապոչ կատուն, փողի ձայնը— յերկանաբարի շիշխալը, իսկ պարեկողներդ— ջաղացիդ բազմաթիվ ճարպիկ մկները» :

Տեր-Սարգիսը թեպետ լսեց այս խոսակցութիւնը, բայց լուռ մնալով մտադիր յեղավ առաւրտը պսակադրամը սովորականից շատ առնելով վրեժը հանել նոցանից : Հյուրերը իջնվանեցին Մոնորենց տանը : Մերկանդամ գյուղացիք ցրտից դողալով կրկին մտան տուն : Քաշանան ուրախութենից թռչկտելով մտավ վերմակի տակ : Արշալույսը դեռ չբացված, Միտուլը յեկավ արձանի պես կանգնեց տեր-Սարգիսի մահճակալի առաջ : Նա տեսավ, քաշանան դեռ քնած է, մարմինը մինչև վիզը ծածկած վերմակով, յերեսը բաց և դեպի յերկինքը : Միտուլը առ ժամանակ մնացել եր կանգնած, բայց հանկարծ բերանը թզաչափ բանալով և լիակատար հորանջելով մի այնպիսի անսովոր ձայն արձակեց, վոր քաշանան մյուս կողքի վերա շուրջ յեկավ : Տեր-Սարգիսը առհասարակ սիրում եր լուսաբացի քաղցր զունը, և յեթե վոչինչ արգելք չլիներ, նա պատրաստ եր մնալ անկողնում : Միտուլը այժմ ևս չհամարձակվեցավ դարթեցնել, բայց դժբախտաբար մի այնպես սաստիկ փռշտաց, վոր քթի մութ տեղերից և բերանի անկյուններից դուրս

յեկած հեղուկ նյութերը ցայտելով, քահանայի մորուքը և յերեսը միանգամայն ապականեցին: Ծիտուլը սրտահոտոր յեղած, պճեղների ծայրերի վերա մյուս կողմով հեռացավ, կորավ նորա յերեսից: Տեր-Սարգիսը զարթեց և յերկու ձեռը յերեսին քսելով ասաց «փառք քեզ, աստված, փառք քո վոզորմությանը, վոր դու քո անհատ բարեւթյամբդ ցանում ես յերեսիս վերա առաւրտայան ցող, ծանուցանելով, վոր լուսանում ե արգեն, և ժամանակ և դալ, քեզ աղոթք մատուցանել քո սուրբ տաճարի մեջ: Տեր-Սարգիսը յերեսին խաչ հանելով, վեր կացավ մահճից, սկսավ լվացվել և շորերը հագնել: Ծիտուլը այս միջոցումը շտապեց յեկեղեցու տախտակը զարկել, վոր քահանան չկասկածե, թե նա յուր մոտ ե յեղել և յերեսի վերա շալ ե ցանել: Քահանան յերբ լսեց տախտակի ձայնը, ասաց ինքն յուրյան «Հիմարանաս դու, Ծիտո՛ւլ, վոր բոլորովին ցնորվել ես: Մի ասող լինի, թե քեզ ով ասաց այսոր տախտակ զարկել և ժողովուրդը յեկեղեցի հրավիրել: Ո՞վ ե տեսել յերեքշաբթի որը ժամ ասել: Եարաթի մեջ յերեք որ «հինգշաբթի, շաբաթ և կիրակի» ժամ ենք ասում, բախական ե: Այն հիմարին քանի՛ անդամ ասել եմ, վոր նա յուր գլխից բաներ չհնարե. քահանան յե՞ս եմ արդյոք, թե նա. յեթե նա յե, ուրեմն թող փխլոնը ծածկե և ժամ ասե, յեթե յես եմ, ի՞նչպես չե ուրեմն ինձ հնազանդ:

Տեր-Սարգիսը հանկարծ մտաբերեց, վոր այն որ հյուրեր կան, հարսանիք պիտո յե լինի, ճակատին խլեց և ասաց. ախ, հիմարանա Ծիտուլը, վոր ինձ ևս հիմարեցրեց: Յես կարծեցի թե վոչինչ բան չկա, բայց այսոր հյուրեր և հարսանիք ունինք: Վա՞յ... վա՞յ... վա՞յ... ի՞նչպես մոռացած եյի, այն տգետ և հիմար Ծիտուլը յեթե չլինի, ճշմարիտ, յես շատ անգամ կխաւվիմ: Յես ի՞նչպես շտաով մոռացաւ հարսանիքը, այդպիսի որհնյալ աղբյուրը արծաթի, յերբ չորս ժամ հառաջ գիշերս ներկա եյի գտնվում: Ուրեմն շտապեմ, դնամ յեկեղեցի, կարելի յե հյուրերը դան ժամ:

Արեգակի ծագելու հետ տարածվեցավ փողերի ձայնը բոլոր գյուղի մեջ: Փողահարները սրահի տանիքի վերա կանգնած, յերեսները այս կողմ, այն կողմ թեքելով փչում եյին: Ծանօրենց Պետրոսի տունը լիք եր մի ուրախական աղմկով: Շատ մանուկ տղամարդեր ուրախութենից ծառայում եյին նորա տանը: Մինը նոցանից կիստ եր կտրատում, մյուսը ջուր բերում մոտակա աղբյուրից, յերրորդը ամաններ լվանում, կամ պղինձների տակին կրակ վառում և այլն, և այլն: Իսկ մանուկ հարսները և աղջկունքը յուրյանց տան ծածկոցների վերա արձանացած, ուղղած ունեյին յուրյանց աչքերը դեպի Ծանորենց տունը: Միով բանիվ, Պետրոսի աղջկա հարսանիքն եր:

Ժամասացությունը արդեն սկսված եր, բայց ժողովրդի հոտ անգամ չէր դալիս յեկեղեցու մեջ: Բոլոր գյուղացիք պարապած եյին մի հարսանիքով: Յեկեղեցին միանգամայն մոռացել եյին: Ծիտուլը յեկեղեցու մեջ այս կողմ, այն կողմ թռչելով և յուր պաշտոնը կատարելով քթի տակ փնթիփնթացնում էր: Այսոր ամենքն ևս խռովել են յեկեղեցուց: Ասեա, մի ճանճ գոնյա բաղանում ե՞ր, քով լիցի: Բայց վոր մի մատաղ կամ մեռելաճաշ լինի, ո՞հ ո՞հ ո՞հ, աստված աղատե, յեկեղեցումը ասեղ վայր ձգելու ասեղ չե լինում: Իսկ այժմ, վոր այդ աղբյուրը Ծանորենց տանն ե, յեկեղեցին դատարկ ե մնացել: Բայց մեր տեր-Սարգիսը ի՞նչ հմուտ մարդ ե յեղել: Յուր բանը, ինչպես ասում են, յեփած ու հալած ե ճանաչում: Նայի՛ր, նայի՛ր, տե՛ս ինչպես ե ժամ ասում, տասն բոպե չկա, վոր ժամը սկսավ և ահա իսկույն կվերջացնե. ի՞նչ անեմ, հողևոր մարդ ե, հետը համարձակ խոսել չե կարելի: Յեղ ժողովուրդ չե լինում, ժամասացության մեջ շատ բան ավելորդ համարելով թողնում ե: Չոր որինակ այսոր չտեսա, վոր մի շարական եր յերգել կամ ավետարանի յերեսին եր նայել: Մեր յեկեղեցումը միայն յերեք կանթեղ կան: Առաջինի վառելու ծամանակ, նա ժամը որհնում ե, և մինչև իմ յերրորդի վառելը նա վերջին հայր մերը ասում ե: Յեթն ասեմ, տերտեր ջան, ինչո՞ւ բոլորը չե՞ս ասում. յուր

սուրբութեան պես, իսկույն մի սրբի կամ ճգնաւորի կամ մի վարդապետի պոչ կրունկ, կասն, այսինչ ճգնաւորը այսպես ե հրամայել: Դե՞հ, ինչ կարող ես առնել, նորա չափ գիտութեան չունիս, վոր պատասխանես: Փառք աստուծո, աշխարհումս ես այնքան ճգնաւորներ կան, վոր ազոպից շատ են, Թուրքիից առավել: Հին ժամանակներումը որհնովածները մի բան չառնելին: Ով կղնար մի անտառ, մի գոգավոր քարի մեջ ծուներ կղներ, իսկույն ճգնաւոր կղառնար: Ասում ես են իբր թե նորա հաց չեն ուտում, այլ աստծուց որը մի նշխարք եյին ստանում: Բայց իմ հոր պատմածից միտս ե, վոր վաղ ժամանակ, մի մարդ կամենում եր ճգնվիլ: Նա դողանում ե յերեսուն հաց ե կորչում ե առանց վոքմինի իմաց առնելու: Նա թե աղթում ե, թե չե, ինձ հայտնի չե, միայն հացը յերբ հատնում ե, անտառից գլխերով դուրս ե դալի մտակա արտի ծայրը ե սկսում ե հասկը քաղել ե վոտերով արաը Գարդել: Արտատերը մի քանի անգամ նկատելով կարծում թե թե արջն ե պատճառը: Հրացանը ուսին, մի գլխեր թաք ե կենում արտի մեջ արջը սպանելու: Գեո գլխերին տեսանում ե, վոր մի մարդ յեկավ ե սկսով հասկերը քաղել ե արաը Գարդել: Արտատերը յերեսին խաչ հռնելով ե դարմանալով մոտենում ե նորան յստում ե, օ՞վ ես դու: Ճգնաւորը նստած մնալով, չե պատասխանում, քայց արտատերը շարունակում ե.

«Ո՞վ ես դու»:

— Լուի՛ր անպիտան, պատասխանում ե ճգնաւորը:

«Ո՞վ ես դու, կանգնի՛ր վոտքիդ վերա»:

— Լուս կաց, ստանա:

«Մարդ-ես, թե դազան, ասա՛, տեսանեմ ո՞վ ես, մոտենալով հարցնում ե արտատերը»:

— Լեզուդ..... կպպանձվի.....:

«Ասա՛ տեսանեմ, ի՞նչ մարդ ես»:

— Լուս, կպատժվիս, մատը ցույց տալով սպառնում ե ճգնաւորը: Այս միջոցին վոր հրացանի ծայրով մի քանի հարված ե ստանում ճգնաւորը, վա՞յ վա՞յ կանչելով, կամենում ե փախչել, քայց արտատերը կռները կապելով, բերում ե դյուղը, յուր կնոջ մօտ, իբրև մի փախտական հյուր: Ահա ինչպես ճգնաւորներ եյին լինում հառաջ: Յեթե յես լինեյի այն ժամա-

նակ, յես ևս ճգնալոր կղանայի: Վա՞հ, միևնույն շե՞ անտա-
ռումը աղոթել թե յեկեղեցումը:

Այսպես եր անա մտածում ժամկոչ Միտուլը: Քահանան
ժամասացութենից հետո յեկավ Մոնորենց տունը նորահարախ
հանդերձը որհնելու: Կեսորի ժամանակ բոլոր պատրաստու-
թյունը հողալով, նորահարսին տարան պատկելու: Փողահար-
ները ածելով դանդաղ գնում եյին ամենից առաջ, իսկ նոցա
հետեից հարսը և փեսան շրջապատված ծնողներով, յեղբայր-
ներով, ազգականներով և բոլոր յուրյանց բարեկամներով: Ա-
մենից վերջը— գլուղացիքը: Մտան անա յեկեղեցու մեջ:

Այստեղ ավելորդ համարեցի նկարագրել պսակի խորհրդի
կատարումը, վոր մեր ընթերցողների յուրաքանչյուրին հայտնի
յե: Հանդեսը վերջացավ: Հարսն ու փեսան պսակներով դար-
դարված դուրս յեկան յեկեղեցուց բոլոր ժողովորդի հետ: Փո-
ղահարները սկսեցին ածել: Քահանան Մոնորենց Պեարոսի Հետ
խոսելով, ամենից հառաջ դնում եյին դեպի հարսնքատունը:
Սոցա քամակից փողահարները, հետո նորապսակները յուրյանց
ընկերներով և հետո ժողովուրդը: Այս կողմի հայերը յուրյանց,
սովորութեան պես, յեկեղեցուց դեպի տուն դալու ժամանակը
հառաջ բերեցին մի-մի թեթև նախաճաշիկ, այն է ձկնաղու, խա-
ղող, խնձոր, յուղից շինած զանազան ուտելիք, գինի, արաղ և
այլն և այլն, և առաջարկեցին նորափեսային և նորան շրջապա-
տող մանուկներին: Յանկացողները սոցանից կարողանում էյին
մի-մի կտոր դեպի բերանը ուղարկել: Միտուլը այս կողմ և այն
կողմ թռչելով և յերբեմն հարսի փեշերը կոխոտելով մեռքը
հասցնում եր բերած նախաճաշիկին, թեպետ կամենում եյին
նորանից հեռացնել. և հինգ մատի ոգնութեամբ, յուղը կաթեց-
նելով դեպի մորուքը, լցնում եր բերանը:

«Ատամներդ վեր թափին, փորդ պատառվի, Միտուլ, վոր
չկարողանաս ուտել, լսվում եր ամեն կողմից»:

— Ինչ կամենաք, ասացեք, յես իմ փորս լավ կլցնեմ, թեև
դուք մինչև յերեկո բղավեք: Տեր-Սարգսի փոխանակ ևս պիտո
յե ուտեմ:

Հասան տուն: Փողահարները հանդարտեցին: Ամենքը սկսե-
ցին հանգստանալ: Արեգակը մայր մտավ: Մութը տարածվե-
ցավ: Կերակուրները պատրաստի դրած եյին կրակի մոտ: Յան

մեջ ուժած ելին ոթոցներ Հյուրերի նստելու համար: Փողահար-
ները սրահի մեջ սկսեցին հրավիրական փող փչել: Մի քանի
րոպեցից հետո բոլոր տունը գլուղացիներով լցվեցաւ: Ամենքը
ևս նստեցին ընթրիք վայելելու: Այստեղ ևս ավելորդ համարեցի
նկարագրել հրավիրյալների ուտելու հանդամանքները, վորոնք
արժանի յնն ուշադրութեան: Միայն այսքան կարող եմ ասել,
վոր մինչև ութ տուն գլուղացի մարդ մի քանի կարգ նստած
եցին: Յուրաքանչյուր կարգ ուներ յուրյան համար դինու մատա-
կարուր: Ավելի ընտիր կարգի ճակատումը նստած եր տեր-
Սարգիսը, աջ կողմում նորափեսայի հայրը և ձախ կողմում
Պանոսից Պետրոսը: Նորափեսան շրջակա յերիտասարդներով
նստած եր առանձին շինած բարձր տեղ: Յեւ ահա քահանան
յուր կարգի մատակարարից առնելով բաժակը բացեց բերանը:
«Աստղած հարսանիքը շնորհավոր առնե, հարսն ու փեսան միա-
տին ծլին, կանաչեն, ծաղկին, պտուղ տան, միասին ծերանան,
քախտաւոր լինին, բարի ժառանգ լինին: Աստղած քրիստոնեայից
հասաւտութուն տա, հոգևորականաց բազմութուն, թաղա-
վորաց առողջութուն և ժողովրդին հարստութուն, ամենն: Մուս
կացեք, ձայներդ կտրեցեք, ախանջ դրեք, դեռ մի
խմեք, տերտերը որհնում ե, ամեն կողմից ձայներ ելին արձակ-
վում: Քահանան վերջացրուց թե չե, իսկույն բոլորեքյանքը
միմյանց առաջ կտրելով աղաղակում ելին զամեն, տեր աստ-
ված, ամեն տերտերը ինչ վոր ասաց, աստղած լսող և կատա-
րող լինի: Հրավիրյալները այնքան կերան, վոր շատերի դո-
տին յերկու, յերեք կտոր յեղաւ: Փորերի մեջ մի դատարկ տեղ
չմնաց: Գինի դործածելուն թիվ և համար չկար:

Ընթրիքը վերջացաւ: Մարդիկը ցրվեցան միմյանց վերա
ընկնելով, միմյանց բոթելով, միմյանց գդակ կրակը ձգելով,
միմյանց շորերը պատուտելով: Տեր-Սարգիսը վտաքի վերա հա-
զիվ եր կանգնում: Հանկարծ կերակուրի մեջ թրջած մի վոչխա-
րի մորթի, չեմ իմանում վո՞ր կողմից, շեշտակի նետվեցաւ
քահանայի յերեսին, այնպես վոր սա քամակի վերա գետնա-
տարած յեղաւ: Նորա յերեսը, մորուքը, գլխի մազերը և բոլոր
չարերք յաղում և ջրում տապակված ելին, ըստ վորում այն
մորթին չափ եր թրջած:

Մի քանիսը, տեսարանը ավելի գեղեցկացնելու համար,

Հայերով գինին շուռ տվեցին տերտերի գլխին: Հանկարծ Միտուլը, վորի խելքը դեռ գլխի մեջ եր, աղաղակելով մոտեցավ Վա՞յ ինձ, տերտեր ջան, այդ ի՞նչ ե պատահել քեզ, այդ ի՞նչ գրուեթյան մեջ ես. քո սուրբ աջիդ մեռնիմ, քո ո՞ժած ճակատիդ մատաղ դնամ: Ա՞յ անիրավներ, մի այլ մարդ չդտաք, Հետը խաղալու: Վա՞յ ինձ... վա՞յ... վա՞յ... տերտերակինը գըլխովդ պտույտ դա: Գո սուրբ ո՞ժումդ խուով կենա նոցա մերա, վորոնք քեզ այդպես արեցին. քո շուրջառը և մաշտոցը նոցա աչքը հանեն: Կանգնի՛ր, տերտեր ջան, վեր կաց ատաց Միտուլը և մի մարդու ոգնուեթյամբ վեր քարչեց արբեցած մարմինը և քարչ ածելով տարավ նորա տուն և ստանց հանդերձը հանելու ձգեց մահճի մեջ:

Այսպես վերջացավ ընթրիքը:

ՍՈՒՐԲ ԳԵՎՈՐԳԻ ՂՈՒԼԸ

1864

Արտատպւած է 1872 թի Վիեննայի Հայաստանի-ից

Իմ կարծիքով, չե կարելի ստեղծել վոչ մի անձն չիմանալով հաստատապես մարդկային բնութիւնները, վորպես չե կարելի խոսել մի լեզվով, վոր չգիտես: Գրականական ասպարիզի մեջ, ինձ դեռևս պատանի համարելով, վոր տեսնեյի իմ մեջ ստեղծող— հեղինակ, յես սահմանափակվում եմ հասարակ պատմութեամբ, լսած ուրիշի բերանից: Վասնորո կարդացողը թող ազատ հավատ ընծայե այս անցքին, վորի ներգործող անձինք, կամ նոցա նմանները դուցե մինչև որս կենդանի յեն և յես այլ աղբյուրներից ևս իմացա այս պատմութեան ճշտութիւնը:

Գործը ահա այսպես եր: Մի քանի պատանիներս յերբեմնապես դնում եյինք դրոսնելու Թիֆլիզու մեծ գերեզմանատան մեջ, Խոջի վանքի շրջակայքումը: Այդ վանքը, վոր հայտնի յե Խոջի անունով (չգիտեմ ինչ պատճառով և չե ևս հարկավոր մեզ իմանալ այստեղ) կառուցած ե մեծ գերեզմանատան մեջ, բարձր պարիսպներով և մեծ յերկաթյա դարպասով: Գավթի մեջ կան գերեզմաններ և մի ծառատունկ պարտեզ յուր փոքրիկ ավազանով: Բացի այն պարտեզի առաջև, պարսպապատին կպած ձգվում եյին մի հարկանի սենյակներ առանձին դռներով: Այդ սենյակների մեջ, յերբեմնապես, մի քանի որով կամ շարաթով բնակվում եյին դամիսթեյաներ:

Վանքը պարսպի ներսը ներկայացնում ե բավականին փոքրիկ, բայց զարդարուն յեկեղեցի: Առավոտյան և յերեկոյան ժամասացութենից հետո ցրվում են և քահանան և տիրացուքը և ժողովուրդը: Միմիայն ժամկոչ Մոմալառայնցը, արթուն հսկայի տե՛ս, յեկեղեցու և դարպասի բանալիները ձեռին, որ և դիշեր պահպանում ե այդ փոքրիկ կալվածքը: Ուրեմն Մոմա-

վառյանցը, իբրև մրափ անհատ գիշերային ժամանակը, իմանում եր նաև ամենաչնչին անցքը, վոր պատահում եր գալթի սենյակներէ մեջ:

Ի՞նչ անցք կարող ե պատահել, բացի շատ և շատ սովորական բաներից— կարգանք և կիմանանք:

— Պատմիր մեզ վորևիցե մի առակ, պատվելի ժամկոչ, ասացինք վերջապես պ. Մոմավառյանցին:

Ժամկոչը ծուխ արձակեց, մորուքը հավասարեց. նայեց մեզ վերա և մտածեց:

Նա ունեւր միջին հասակ, մոտ 60 տարեկան, ձախ աչքը կույր և աջ վոտը կաղ, ինքն ել կուզիկ:

— Յես առակ չգիտեմ, դնացեք, ձեր գործին յեղեք:

— Վաղը մենք գործ չունինք: Ընդգիմարանեցինք մենք:

Յեվ այսպես մենք խնդրում եյինք, վոր ժամկոչ Մոմավառյանցը պատմեր ինչևիցե մի առակ: Բայց նա յուր խոսքն եր կրկնում «յես առակ չգիտեմ»: Մենք ևս մեր ստիպանքն եյինք առաջ տանում «պատմիր մեզ մի առակ»:

Մենք դեռ պատանի, աշխույժ, զվարճալի տղայք, տգրուկի նման կպանք Մոմավառյանցին: Վորքան նա հրաժարվում եր, այնքան մենք ստիպում եյինք:

— Ո՛հ, ինչ չար յերիտասարդներ եք, ինքնակամ, ձեր ասածի:

— Պատմիր, պատմիր—ավելի և ավելի կրկնեցինք մենք նորան շրջապատելով:

— Խեղքս գլխումս չե, չեմ կարող պատմել. հետաձուլությամբ պատասխանեց ժամկոչը չիբուխից ծուխ ծծելով:

Այս վոճը մեզ հայտնի յեր արդեն, վոր կնշանակե ժամկոչը գինի յե կամենում:

— Իսկույն, իսկույն պատրաստ կլինի, ձայն տվեցինք ամեն կողմից: Արդարև քառորդ ժամից հետո պատրաստ եր հաց, պանիր և գինի: Յերբ վոր ժամկոչի կատարը տաքացավ, ասեց մեզ:

— Յես թեպետ առակ չգիտեմ, բայց կպատմեմ ձեզ մի շատ հետաքրքիր անցք:

— Պատմիր, պատմիր, կրկնեցինք ամեն կողմից:

— Անցքը պատահած ե Խոջի վանքի մեջ...

— Շարունակիր, կրկնեցինք մենք: Ժամկոչը բաժակը ծծելով սկսեց շարունակել:

— Այո՛, անցքը պատահած ե խոջի վանքի մեջ...

— Հետո՞, հետո՞:

— Հետո այն ե, վոր դուք դեռ ջահել եք, ձեզ կարելի չէ պատմել:

— Վո՛չ, վո՛չ, պատմի՛ր, մենք մեծ ենք, ստիպեցինք ժամկոչին: Մեր հետաքրքրությունը ավելի վառվեց: Ժամկոչը արդեն ստիպված հակամտություն ցույց տվեց պատմելու:

— Դու քանի՞ տարեկան ես, հարցրեց նա:

— Տասնուհինգ:

— Դո՞ւ:

— Տասնուվեց:

— Դո՞ւ:

— Տասնուհինգ և կես:

— Դո՞ւ:

— Տասն ու հինգ և քառորդ:

— Ուրեմն տասնուհինգից պակաս չկա՞ ձեր մեջ:

— Վո՛չ վոք, դրականապես պատասխանեցինք մենք:

— Վասնորո կարելի յե պատմել: Միայն չգրեք և առայժմ ուրիշին ցույց չտաք:

— Վո՛չ, վո՛չ, կրկնեցինք ամեն կողմից:

— Նաև վոչվոքի չպատմեք, այս ձեր մեջ խորհուրդ մնա՞, գոնե տասն տարի, լա՞վ:

— Խորհուրդ մնա՛, անպատճառ խորհուրդ մնա՛. կրկնեցինք մենք:

Ժամկոչը մի բաժակ ևս կոնծեց, մորուքը չփեց և սկսեց այսպես:

II

«184... թվականի հունիս ամիսն եր:

Այրող արեգակից հետո Թիֆլիզը զովանում եր յերեկոյան հովով: Այս վանքի դարպասը կողպած, դավթումը յես եյի և մի հատ կին: Ավելի վոչ մի շնչառու մարդ. թե ով եր այդ կինը հետո կիմանաք: Մի կամ յերկու որ եր, վոր վանքի մեջ այդ կինը դամիսթեա յեր:

Ղամխիսթեա հասկանում ե՞ք ինչ կնշանակե: Այդ վրացոց խոսք ե: Ղամե-յերեկո. Թեա-արշալույս»:

«Հին ժամանակից արդեն, Թիֆլիզեցիք սովորութիւն ունին, ամբողջ գերդաստանով կամ յուրաքանչյուր անհատ առանձին, բնակվել զանազան յեկեղեցիների գավթի տների մեջ, մի շարաթով, յերկու կամ ավելի շատ: Այդ ժամանակը նոքա անցնում եյին հսկողութիւն և աղոթքի մեջ յերեկոյից մինչև արշալույս, սորանից ահա և զամխիսթեա: Այժմ այդ հսկողութիւնը չկա, դա դարձել է այժմ հացկերութիւն, արբեցութիւն, ուրախութիւն, զվարճութիւն և այլն և այլն»:

«Յես կարծեմ շատ անգամ լսած եք, և լսում եք զուռնի, նաղարայի, յերգի և ուրախութիւն ձայն յեկեղեցիների, մանավանդ Բեդղեհեմի, սուրբ Կարապետի գավթումը: Գոքա յեն մեր ուխտավորները— զամխիսթեա:

«Վերոհիշյալ կիներ նույնպես զամխիսթեա յեր այս Խոջի վանքումը: Նորա մոտ զուռնա և յերգեցողութիւն չկար. բայց կար, միայն այլ կերպի զվարճութիւն առարկա:

Յերեկոյան ժամասացութիւնը ավարտվեց. բոլորեքյանք ցրվեցան. մնացինք յես և այն ուխտավոր կիներ: Ինքնայնուր գրեց, չայ պատրաստեց և, շնորհակալ եմ, ինձ ևս հրավիրեց: Ձայից հետո դուրս յեկալ զրոսնուլ գավթի պարտեղի մեջ:

Բավական լավ հագնված եր նա: Միջին հասակով, մոտ 30 տարեկան և դեմքով բավական գեղեցիկ կին: Այնքան գեղեցիկ, վոր շատերին կարող եր գրավել: Իբրև միայնակյա՛ց ինձ ձանձրայի թվեց և յես մտտեցա այն կնոջը և սկսեցի հետը խոսել: Մենք նստեցինք գեղեցիկ, քարապատ ավազանի ափումը: Ինչպես ասացի, արդեն յերեկո յեր: Կինը յերբեմնապես նայում եր յուր չորս Կողմը, կարծես մեկին սպասելով:

— Ա՛խ, մեծ ախորժակով կուտեյի այժմ խնձոր, արտասանեց կինը: Յերանի սուրբ Գեղորգը ուղարկե, մեռնեմ նորա սուրբ զորութիւն և խաշակնքեց յերեսը:

— Այո պարտեգի մեջ, աղջիկ-պարոն, խնձորենի չկա, ապա թե վոչ, յես ձեզ հյուրասիրել կարող եյի, ասացի յես:

— Վոչ, պատվելի ժամկոչ, սուրբ Գեղորգը կատարում է միշտ իմ սրտիս ցանկութիւնը: Գու իմանո՞ւմ ես, վոր յես նորա զուռն եմ:

— Վոչ, աղջիկ—սպարոն, չեյի խմանում. իսկ այժմ ձեզանից լսեցի և այսուհետև խմանալու յեմ:

— Այո՛ յես սուրբ Գեվորգի դուլն եմ, և նորա հրամանովք յեկած եմ յես այստեղ դամիսթեա: Յեվ նա միշտ իմ սրտիս ցանկությունը կատարում ե:

Ղուլ կնշանակե աղախին ընտրված վորեիցե սրբի կողմից—այլապես— սրբի աղախին, վոր ուշաթափ լինելով և դետնի վերա թափալվելով (յեթև սրբին հաճելի յեր) խոսում ե սրբի բերանով, յեթև սուրբը կամենար սպառնալիք կամ պատիժ և կամ մխիթարություն տալ սորան կամ նորան, և այլն և այլն: Այսպիսի կանայք շատ կան Թիֆլիզումը և նորա շրջակայքումը, վորոնցից մինը խարերայությամբ, մյուսը յերեի հիվանդությամբ, այդպիսի հանդեսներ են ներկայացնում ժողովրդի առաջ:

Այս միջոցին ցած թռալ մի խնձոր և լողաց ջրի մակերևութի վերա:

— Ահա՛, տեսնում ե՞ս, ավերացրեց կինը, տեսնո՞ւմ ես, սուրբ Գեվորգը ուղարկեց:

Յես միանդամայն զարմացած մնացի: Լճակի մոտ չկար վոչ մի խնձորենի: Այդ մի հրաշք եր: Կինը առալ խնձորը և կերավ:

— Չգում եմ, ո՞վ սուրբ Գեվորգ, յես, քո դուլը այսանդ եմ, յես ցանկանում եմ եզուց այս ժամին, բացազանչեց կինը:

III

Մյուս ուրը, յերեկոյան ընթրիք եյին վայելում կինը, նորա տղամարդը, մեծ վորդին և աղջիկը մոտ 15 տարեկան: Սոցա թվումը յես նկատեցի մի անծանոթ մարդ, վոր այդ միջոցներումը կատարում եր կարծեմ թաղապահի պաշտոն, յերիտասարդ տղա, տափարաքիթ և շարժմունքից յերևում եր, վոր նա շատ բավական եր յուր պաշտոնով: Մեծ հպարտությամբ նայում եր նա յուր փայլուն կոճակների և սրի վերա: Նա և կամենում եր, վոր այլք ևս զարմանան նորա շորերի վերա:

Այդ անձին յես ճանաչում եյի հետևյալ հանդամանքով: Մի մարդ չեր հատուցանում ինձ վճարելի 10 բուրլին: Յես

Հայտնեցի այդ նրան վոր առաջարկեց ինձ 2 բուրլի, իսկ յուրյան 8 բուրլի միայն: Յես չհամաձայնեցի և նա ինձ հարվածներով դուրս վռնդեց: Սորանով ահա ճանաչում եյի յես դորան:

Ընթրիքը համարյա՛ վերջանում եր, հանկարծ սուրբ Գեվորգի դուռը ընկավ: Սենյակի մեջտեղ անամոթարար տարածվեց կի՛նը, վտաները միմյանց խփելով: Նա մերթ դուռում եր, մերթ սգում եր և մերթ ծիծաղում: Յերկու ձեռով յերեսը ջարդում եր և գլխի մազերը փետում:

Նորա տղամարդը և վորդին մտաւ չոքած, լուռ, կնոջ ձեռները բռնելով, աշխատում եյին արդեւիւ և ինքնահարությունը: Վողորմելի աղջիկը ահով և դողով պատած, արտասուքը աչքերին, անկյունից նայում եր դեպի յուր անամոթ մայրը վոր չորս տարու չափ, մինչև այդ որը չարչարում եր այդ թշվառ գերդաստանը: Յեվ ինչ եր պատճառը, վոր կի՛նը այդպես եր վարվում: Մի՞թե սուրբ Գեվորգը գերդաստանի ավերման պատճառ կարող եր լինել: Յես չեյի հավատում. ըստ վորում, յես ինքս թեպետ ուսյալ չեմ, բայց մեր սուրբ հարց գրյանքը բոլորը համարյա կարդացել եմ: Յեվ վոչ մի տեղ չե հիշած, վոր կանայքը իրավունք ունին սուրբ Գեվորգի անունով դամիսթեա գնալ, շարաթներով հրաժարվել յուրյանց գերդաստանից, սուխրի վերա գլորվել և յուրյանց անամոթ դրությամբ չարչարել յուրյանց վողորմելի տգետ տղամարդերին, վորդկերանց և աղջկերանց:

Թե այսպես և թե այնպես յես տարուբերման մեջ եյի, գուցե, ասում եյի, սուրբ Գեվորգից ե: Բայց յերբ ահանատես յեղա այն բոլոր անցքերին, վոր հետո պատմելու յեմ ձեզ, այնուհետև կասկածանք չմնաց իմ մեջ, վոր այդ բոլորը խաբեբայություն ե, լրբություն ե մի անբարոյական կնոջ կողմից:

Հայտնի բան ե, դուք ուսյալ յերիտասարդներ եք, կարող եք առավել առողջ դատել քան թե յես: Վասնորո, յերբ պատմությունս վերջանա, բոլորը մտաբերեցեք և ջննեցեք:

Յեվ այսպես, կի՛նը այդ անպատկառ դրության մեջ սկսեց խոսել իբրև անզգա և ցնորման մեջ: «Յեկավ... ահա... սուրբ... Գեվորգը... սպիտակ... ճիւղ... վերա... սուրբ... աստվածածին... Մարիամ աաա... բու բու բու...»:

Այս խոսքերից հետո փոքր լուց: Բացի տավարաքթից, վոր առավել զբաղված եր յուր զարդարուն հանդերձով, մյուս շրջապատողները սգալի դեմքով յերեսը խաչակնքում եյին և քթի տակ աղոթք կարդում:

— Յետ, յետ քաջիցե՛ք— շարունակեց կինը— սուրբ Գեվորգը չե՛ն հրամայում, վոր դուք լինեք այստեղ այս դիշեներ, բացի... բացի... բացի: Սուրբ Գեվորգը հրամայում ե յերկու մանեթանոց մոմ վառել այս բոպեյին այս յեկեղեցումը, նորա իսկ պատկերի առաջ: Յեվ ապա. ցրվել, ցրվել, այստեղ չմնալ, հրաման չկա սրբից: Սուրբը հրամայում ե ինձ անհանգիստ չառնել և յերեք որից հետո դալ ինձ տեսություն: Իսկ դու... դու... Գարսևան, սուրբ Գեվորգը հրամայում ե սուրդ թողնել այստեղ, դնալ... բերդի սուրբ Գեվորգի յեկեղեցին, յերեք անգամ ծոննը դնել... գալ... սուրդ առնել և հեռանալ այստեղից»:

Կինը սուրբ Գեվորգի բերանից խոսելով վերջացրեց յուր հրամանները և կարծես մտավ խոր քնի մեջ: Շրջապատողները շտապեցին կատարել սրբի տված հրամանները կնոջ՝ բերանով: Հայր և վորդի տրամությամբ մտան յեկեղեցի:

— Սարգի՛ս, վորդի, ունի՛ս փող մոմի համար:

— Վո՛չ, հա՛յր, այսոր ծախս չեմ արած խանութումս:

— Ո՛հ, վորդի, այսոր յերկու մանեթի միայն գործ եմ կատարել: Ծեր մարդ եմ, աչքերս հրաժարվում են տեսնել, ամբողջ որը գործ եմ դրել այդ չնչին գումարի վերա: Վաղը ալ յուր չունինք տանը, վասնորո և հաց: Բացի այդ մորդ համար պետք ե կերակուր առնել և ուղարկել: Այս փոքր գումարը կամենում եյի այդ բաների վերա գործ դնել:

— Վոչինչ հայր. սուրբ Գեվորգի հրամանը զանց առնել կարելի չե, ապա թե վոչ— մեռնեմ՝ նորա սուրբ գորությանը, մորս առավել վատթար կչարչարե: Տո՛ւր այժմ այդ յերկու մանեթը, իսկ վաղը աստված վողորմած ե, յես կաշխատեմ:

Յերկու ուրբլիանոց մոմ դնեցին ինձանից, վառեցին սուրբ Գեվորգի պատկերի առջև, կրկին մտան կնոջ մոտ, վոր դեռ թավալած եր: Կամենում եյին նստեցնել, բայց նա նույնպես սուրբ Գեվորգի բերանով պատասխանեց, վոր նոքա չանհանգստացնեն նորան յուրյանց ներկայությամբ: Ճարակտուր յեղած, պա-

տանի աղջկա հետ վերադարձան նոքա դեպի տուն, ուր սպասում էին յերկու դեռահաս յերեսայքը նորանց միայնության, ահի և դարհուրանքի մեջ: Տափարակաքիթ թողապահը, սուրբ թողնելով, արդեն վաղուց էր անհետացել:

Դեռ հայրը, վորդին և աղջիկը դարպասին չհասած, կինը հանդարտ նստեց, կարծես վոչինչ չէր պատահած:

Մութ էր. դարպասը կողպեցի և դնացի կնոջը մխիթարելու:

— Իզուր կողպեցիր, պատվելի ժամկոչ, Գարսեանը իսկույն կգա, արտասանեց կինը ժպիտը բերանումը:

— Կրանամ, յերբ հարկավոր ե:

Անցավ մի ժամ և ահա դարպասը ծեծեցին:

Նեքս ընդունեցի պաճոյին, վոր ուներ ձեռին մի կապոց:

— Կողպի՛ր դարպասը և պառկիր քնելու, ասեց նա ինձ հրամայողական ձայնով:

— Վո՛չ պարոն, յես դեռ մնալու յեմ արթուն, պատասխանեցի յես:

— Ի՞նչ պատճառով:

— Վորովհետև ձեր այտեղից գնալուց հետո հարկավոր ե կողպել դարպասը:

— Վոչ, յես գնալու չեմ...

— Հչ՛մ, արեցի յես և լուռ կացա: Պաճոն մտավ սենյակը և դուռը կողպեց: Եհ, մենք մարդիկս թույլ արարած ենք: Հետաքրքրությունս վառվեց: Ականջս դրեցի դռան ճեղքին:

— Ահա՛, հոգյա՛կս, քեզ համար խնձոր եմ բերել, իսկ նորանից ե, վոր յերեկ ձգեցի ավաղանի մեջ:

— Մի՛թե բերդի յեկեղեցին գնացիր, Գարսեան ջան, ախ, կուրանամ յես, քեզ նեղություն տվեցի:

— Աչքով անգամ չեմ տեսած բերդի յեկեղեցին. յես գնացի խնձոր առնելու միայն:

— Գարսեան ջան, ժամկոչը գնա՞ց քնելու:

— Յես նորան հրամայեցի:

Ճրագը հանգավ: Սոսակցությունը փոխվեց դեպի շշնջոց: Վոչինչ չէր կարելի լսել ճիշտ:

IV

Դեռ արեգակի ճառագայթները չտարածված, պաճոն դնաց յուր դործին: Կես որին կնոջ խնդիրքով յես գնացի նորա տունը ճաշ րիբելու: Տունը ներկայացնում եր մի աղքատ խրճիթ: Մի յերեքամյա յերեխա պատուոված շարելով, բաց զխոշ և բորիկ վոտերով, արտասուքը աչքերին, անկյունումը կանգնած հաց եր խնդրում: Յերկրորդը, մոտ հինգ տարեկան, նույնպես հին շորերով, կրծում եր ձմերուկի կեղև: Իսկ այն յերեկյան գեղեցիկ աղջիկը նստած տխուր մտածության մեջ դործում եր գուլպաներ: Տան մեջ բոլորը ցիր և ցան ածած, ցեխոտ, կեղտոտ եր:

Այդ տեսարանին ներկա լինելով մտածում եյի. «Լավ չե՛ր արդյոք, վոր այս յերեխայոց մայրը լիներ կատարյալ մայր. ընտանիքի մայր. սարգեր, տունը մաքուր պահպաններ, յերեխանց շորերը կարկատեր, այսպես գեղեցիկ աղջկա համար բաժին պատրաստեր, քան թե, ո՛հ, ասել դժվարանում եմ, քան թե շարաթներով դամխոթեա գնար, տուն տեղ թողած վանքի մեջ ապրեր, ուշաթափ լիներ, ընկներ, սուրբ Գեվորգի բերանով խոսեր յուր վատթար ցանկությունքը կատարելու համար: Յերեկ յերեկո նորա չքավոր այր օղամարդը վերջին յերկու ոտերլին ձգելով, այնպիսի դրոթյան մեջ եր, վոր նորա փոխանակ իմ սիրտը այրվում եր: Յեվ այդպիսի մի կին, յուր պարտականությունը մի կողմը դնելով նստել ե յուր տխմար մարդու վերա և քշում ե, դեպի ուր կամենում ե: Յես գնացել եյի ճաշ ստանալու, բայց ի՞նչ տեղից, յերբ մի յերեխան հաց եր խնդրում, մյուսը կեղև կրծում:

— Մայրդ ճաշ եր խնդրում, պատուելի աղջիկ, ասացի յես:

— Ո՛հ, կուրանամ յես, տանը մի կտոր հաց չկա, թող թե կերակուր: Ահա տեսնում ես, յեղրայրներս ամբողջ որր սչում են: Գնացի դրացիների մոտ մի հաց փոխ առնելու, վոչ վոք չտվեց: Մենք նույնպես դեռ վոչինչ չենք կերել: Այսուամենայնիվ, յես յեղորոս կուղարկեմ հորս կամ մեծ յեղորոս խանութը ճաշի համար:

— Նոցա խանութը վո՞ր փողոցումն ե:

— Հորս խանութը կամբջի ծայրումն ե: Նա կոչկահար ե, վոչ թե կոչկահար այլ փինաչի. այն ե հին կոչիկներ կարկատող: Իսկ մեծ յեղբայրս դուրդար ե:

— Ուրեմն յես կարող եմ դնալ առանց ճաշի:

— Ների՛ր խնդրեմ, յես ահա կուղարկեմ յեղբորս հոր մոտ և այնտեղից ճաշով մորս մոտ:

— Ուրեմն մնաս բարև:

— Գնաս բարև, ասեց գեղեցիկ աղջիկը:

— Յես յեկա Խոջի վանքը: Կնոջ բարկությանը յուր տղամարդի վերա վերջ չկար:

Յերկու ժամից հետո յերևաց կնոջ չանթոտ վորդին, ձեռին մի փողոցի հաց և կտոր պանիր:

— Այս ինչ ես բերել: Ի՞նչ հարկավոր ե ինձ չոր պանիրը: Այն «քավթառը» չե՛ր խմանում, վոր ինձ հարկավոր ե մսեղեն կերակուր:

Յերեխան զգալով մոր ծանր հարվածը գոռալով դուրս վազեց:

— Այստեղ սևացիր, գոռաց մայրը:

Յերեխան հեալով կրկին մոտեցավ:

— Միս ինչո՞ւ չեր ուղարկում:

— Ասում եր առուտուր չունի դեռ. դորա փողը ևս հարևանից խնդրեց: Ասում եր բոլոր փողը յերեկ մոմի յե տվել:

— Յեվ համարձակվում ե խոսել սուրբ Գեվորգի դեմ. կաց, թող յերկու որից հետո այստեղ դա նա, յես այն «քավթառին» ցույց կտամ:

— Նա ասում եր այս յերեկոյին դալու յե:

— Ո՞վ, հա՞յրդ:

— Այո:

— Ինչպե՞ս ե համարձակվում դալ առանց սուրբ Գեվորգի հրամանի: Յես նորան ասեցի վոր յերեք որից հետո կարող ե դալ: Գնա՛, ասա, վոր նորա վտար չկոխի այս տեղ, ասա թե վոչ սուրբ Գեվորգը նորան կծիկ կղարձնե, լսում ե՞ս, դնա, ասա...

Յերեխան դնաց:

Յերեկոյան ժամասացութենից հետո մնացինք միայն յես և այն կինը: Դարպասը կողպեցի և սկսեցի չիբուխս ծխել: Կի-

նը ճրագը վառեց և ինձ հրավիրեց յուր մոտ: Յես գնացի, նըստեցի և այլն ըստ կարգին Մելքիսեդեկի: Մենք մարդիկս թույլ արարած ենք, վորքան բարոյական ևս լինինք, այնուամենայնիվ պատեհ միջոցումը մեր թուլութունը դուրս և փայլում, մեզ սոնձահարել դժվարանում ենք: Պարսպատան մեջ վոչ մի մարդ բացի յերկասս: Յես տղամարդ, մոտս գեղեցկադեմ կնի... Ո՛հ, փառք քեզ աստված, մենք մարդիկս թույլ արարած ենք: Յես ծեր մարդ. աշխույժ ժամանակս անցուցած... բայց աստված և... ո՛հ, աստված, մենք մարդիկս թույլ արարած ենք:

— Ձեր այր մարդը գալու յե՞ աղջիկ պարոն, հարցրեցի յես:

— Վոչ:

— Յե՞վ վո՛չ վորդե՞դ.

— Վոչ:

— Յե՞վ վո՛չ աղջիկդ.

— Վոչ:

— Մի՞թե վոչոք չի գալու տեսութուն անելու:

— Վոչ, սուրբ Գեվորգը չի հրամայել:

— Ամենայն բան սուրբ Գեվորգի համաձայնությա՞մբ եք գործում:

— Անպատճառ: Ըստ վորում յես նորա դուլն եմ. նա խոսում և իմ բերանովս: Ում պատժել կամենում ե, իմ բերանովս և հայտնում: Ահա գործընակ իմ հարևան Հարությունի կինը այս և այն տեղ խոսեցած եր իմ վերա՝ թե յես շուտ-շուտ գնում եմ դամիսթեա. թե յես սուտ եմ խոսում ամենայն բան յերբ ուշաթափ ելի, թե յես գիտությամբ եմ վարվում այսպես, թե սուրբ Գեվորգը իմ տերս չե. և այլն և այլն:

Յես թուլացա հարևանիս տան առաջ, և սուրբ Գեվորգը իմ բերանովս նորան սպասնալիք տվեց, բայց Հարությունի կինը առավել սկսեց բամբասել: Հինգ որից հետո նորա մարդը մեռավ խուլերայից, յերեք որից հետո վորդին ևս մեռավ ծաղկից: Յե՞վ նա ինքը ևս կմեռներ, յեթե ծնկաչոք չզար իմ տունը և իմ բերանով ներողութուն չխնդրեր սուրբ Գեվորգից: Մեռնեմ նորա սուրբ գորությանը: նա շատ հրաչքներ և գործել: նա պահարանել և իմ գերզաստանը: Ամենին լսիում եր խուլերան, բայց իմ տան մեջ կատուն անգամ չսատակեց: Մի անգամ ուտելու հաց չունեի, սուրբ Գեվորգը յուր ձեռով յերկու ուռլի դրեց

առաջս և անհետացալ: Նա ինձ մանեթներով շատ անգամ փող
ե տված:

Յերեք բաղխումն դարպասի վերս ընդհատեցին կնոջ պատ-
մությունը:

— Ո՞վ կարող ե լինել. ձեզանից գալու չե՞ն հարցրեցի յես:

— Վոչ:

— Ուրեմն ո՞վ կարող ե լինել այսպես ուշ, արդեն ժամը
տասն ե:

— Ախ. ապա թե ժամը տասն ե, դա լինելու յե տղա
Գարսևանը, շտապիր բանալու դուռը:

Գարպասը բաց արի և ներս ընդունեցի գիշերվան հյուրին:

Վ

Յերեք որ սուրբ Գեորգը չեր հրամայել վոչ վոքի դալ տե-
սության նորա դուլին. միայն պաճո թաղապահը ուներ ազատ
մուտք... Յեվ յերեք որի մեջ ևս կինը վոչ մի անգամ չեր
յեղած ուշաթափ և վոչ խոսած սուրբ Գեվորգի բերանով:

Անցալ և յերրորդ որը: Յերեկոյան տեսության յեկան
կնոջ մարդը, վորդիքը և այն գեղեցիկ աղջիկը: Նոքա բերել
եյին մի թեթև ընթրիք: Յես նա, իրբև միակ պահապան Սոջի
վանքի, հրավիրված եյի այդ ընթրիքի վերս: Պաճոն չկար:

— Ինչի՞ Գարսևանը չկա այստեղ, հարցրեց կնոջ տղա-
մարդը:

— Վորովհետև սուրբ Գեվորգից հրաման չունիմ, համարձակ
պատասխանեց կինը:

— Այն որից դեռ չե՞ յեղած նա այստեղ:

— Ձեր համարձակվելու. ըստ վորում սուրբ Գեվորգը հրա-
մայեց ինձ վոչ վոքի չընդունել այս յերեք որվա մեջ. կինը
իմ յերեսը զննելով արտասանեց այս խոսքերը: Յերևի կարծում
եր, թե յես հայտնելու յեմ գաղտնիքը:

— Յես նորա համար եմ հարցնում — շարունակեց կնոջ տը-
ղամարդը, վոր աղա Գարսևանը չե յեկած մոտս վոչ մի յերե-
կո և վոչ անցած. ե խանութիս մտտից:

— Վորովհետև սուրբ զինվորից հրաման չկա, փառավորա-
պես պատասխանեց կինը:

— Կարելի չե նեղացած ե, վոր սուրբը ուղարկեց նորան՝
գեպի Բերդի յեկեղեցին. պետք ե ներողություն խնդրել:

— Ումի՞ց, հարցրեց կինը:

— Աղա Գարուհանից: Վա՛հ, նա քո ծառան չե, վոր նորա
պես աղա մարդուն ուղարկես այս և այն յեկեղեցու մեջ ծունր
կրկնելու: Շատ մեծ աղնլություն ե նորա կողմից քեզ լսել,
ըստ վորում նա աղա յե: Իսկ դու հասարակ ծագումից ես և մի
աղքատ փինաչու կին:

— Յե՞ս, հասարակ... փինաչու կի՞ն: Ինչպես մոռանում
ե՞ս, վոր իմ տերը սուրբ Գեվորգն ե:

Դուք ով եք, վոր խոսում եք ընդդեմ սուրբ Գեվորգի:
Վահ կուրանամ յես. հող և մոխիր լինի գլխիս վերա. այս ի՞նչ
լսեցի սրբի դեմ: Սուրբը կրարկանա և տունս տեղս փլատակ
կղարձնե: Վայ... Վայ... Դո՛ւ, տղամարդ, լեզվովդ խկույն
մեղք գործեցիր. աղոթք արա՛, ներողություն խնդրիր սրբից
նորա բարկությունը ցածացնելու... ահա գալիս ե սուրբը,
վա՛յ... վա՛յ... վա՛յ... ասեց կինը և տարածվեց բոլոր մարմ-
նով սենյակի մեջտեղ:

Բոլոր ներկա յեղողները համարյա քարացան: Կինը վոտե-
քով գետինն եր զարկում, իսկ ձեռներով յերեսը կարմրացնում
և մագերը պոկում: Բա՛վական ժամանակ կոկորդի մեջ խոխուց-
նելուց հետո սկսեց խոսել սուրբ Գեվորգի կողմից:

«Սպասի՛ր, թշվառ դու մարդ. քս մեղքերի համար քեզ
ցածացրի մինչև փինաչության արհեստը: Այնքան բարություն-
ները քեզ համար արել եմ, այնուամենայնիվ դու բավական չես.
(վողորմելի փինաչին ահից գունաթափվեց): Ամբողջ Թիֆլիսը
կերակուր դարձավ խոլերային, բայց քո տան մեջ մի լացի ձայն
չբարձրացալ: Ո՞վ եր քո տան պահապանը: Յես եյի և եմ,
յես, սուրբ Գեվորգս: Սորանից հետո և համարձակվում ե՞ս խո-
սել այդպես: Իմ դուլի դեմ խոսել— կնշանակե իմ դեմ խոսել:
Նա յե իմ ընտրածը: Մի՞թե այլ կանայք չկային: Բայց բոլորից
դորան նախապատիվ համարեցի իմ դուլը շինել: Ուրեմն դա
հասարակներից չե:

Ինչ վոր դա առնելու յե և առնում ե, իմ համաձայնու-
թյամբ ե բոլորը: Այսուհետև չհամարձակիս հանել բերանիցդ
այդպիսի խոսքեր. ապա թե վոչ կմտաբերես քո հարևան Հա-

ըությունին: Կրկին վողորմում եմ քեզ քո կնոջ խնդիրքով: Միայն վաղը անպատճառ դնաս, յոթը զանազան յեկեղեցիներէց յուրաքանչյուրի մեջ յերևսուն անգամ ծունր կրկնես և չհամարձակիս կնոջդ տանել տուն, մինչև նորան չերևիմ յես յերազի մեջ: Յես ահա կուղարկեմ Գարսեանին. ասացեք նորան, վոր այս գիշեր ժամը 11 գա. յերեք անգամ բաղխի դարպասը, տասը անգամ ծունր դնի Խոջի վանքումը և յերեք մամ վառելով խկույն դուրս դնա:

Սորանից հետո կինը լսեց և սուրբ Գեվորգը յուր սպիտակ ձիու վերա աներեթյուցացաւ: Կնոջ տղամարդը և վորդիքը միմյանց յերեսին նայելով մնացել էյին քարացած: Փինաչին դունաթափված հագիվ կարողանում եր կանգնել վտոների վերա: Նա գղջում եր, անդուռչ խոսեց սրբի դեմ: Անհամբերությամբ սպասում եր, մինչև վաղը յոթը յեկեղեցիների մեջ կատարեր սուրբ Գեվորգի տված հրամանը, վոր նորանով գոնյա սրբի մոտ վողորմություն գտանէ:

Յերբ նոքա պատրաստվում էյին դնալ տուն, մտալ Գարսեւանը: Բացի կնոջից ամենքը ևս կարծում էյին, թե թաղապահին սուրբ Գեվորգն և ուղարկել: Փինաչին համարյա չոքեց թաղապահի առջև:

— Աղա Գարսեան ջան, դուք իմ տերս, յես ձեր ծառան: Յես արժանի չեմ ձեզ հետ խոսել անգամ: Յես փինաչի, իսկ դուք յերեւելի մարդ եք: Բայց հարկադրված եմ հայտնել ձեզ սուրբ Գեվորգի հրամանը: Դուք այս գիշեր 11 ժամին պետք է յերեք անգամ բաղխեք դարպասը, տաս անգամ ծունր դնեք այս կնոջի վանքումը և յերեք մոմ վառեք: Աղա ջան, ներեցեք, վոր ձեզ նեղություն ենք տալի: Ահա ձեզ յերեք մոմի վարձ, դուք պարտական չեք ձեր փողը մսխել:

Պաճոն մի հսկարտ դրություն ընդունելով, հայտնի բան է, մերժեց 10 կոպեկը իբրև մոմերի վարձ:

— Ինչ բան է, խոսեց թաղապահը, յեթե սուրբ Գեվորգը արժան է համարել հրամայել ինձ, հա պա յես անհասպող կկատարեմ նորս ասածը:

— Շատ նորհախալ եմ, աղա ջան: Ինձ համար մեծ պատիվ է, յեթե ձեզ պես մարդը արժան է համարում դալ իմ տունս:

Պաճոն այս խոսքերից առավել փքվեց, կռատակներէ մեջ կծիկներ դնելով: Նոքա բոլորը գնացին. մնացինք յետ և կինը:

Այստեղ հարկավոր և ավելացնել, վոր պաճո թաղապահը Այնքասնդրապոլցի չինովնիկի վորդի յեր: Փոքրահաս ժամանակից դալով Թիֆլիս ուսանում ևր գիմնազիայումը: Մուլության պատճառով արձակեցին նորան յերբորդ դասասանից, ուր յերեք տարու չափ մնացած ևր: Մի տարի Թիֆլիս մնաց առանց դործի, ապա մտավ Թիֆլիսում ծառայության, իրրև հասարակ գրագիր յուր հետու աղգականի ոգնությամբ, վոր թաղապահ ևր: Յերեք տարուց հետո աղգական թաղապահի ոգնությամբ Գարսեանը դարձավ թաղապահի ոգնական: Այդ նոր վիճակով նա շատ բավական ևր և նորա հպարտության վերջ չկար: Որ չևր անցնիլ, վոր նա փողոցներումը, խանութների մեջ մարդ չձեծեր, խարերայությամբ կաշառ չառներ, սպառնալով միշտ: Ահա այս ժամանակն ևր, վոր տասը մանեթից Տը յուրյան նշանակեց և 2-ը ինձ և յերբ յետ չհամաձայնեցի, նա ինձ ձեծելով դուրս քշեց:

Տասն և մի ժամին յերեկոյան, դարպասը յետեք հարված ստացավ: Ներս ընդունեցի պաճոյին, վոր յեկեղեցին մտնելու, տասը ծունր կրկնելու ու յերեք մոմ վառելու փոխանակ մտավ ուղղակի կնոջ սենյակը:

Մենք մարդիկս թույլ արարած ենք: Հետաքրքրությունս բորբոքվեց: Ականջս դրի դռան ճեղքին:

— Գործերս վատ են դնում, խոսեց թաղապահը:

— Ի՞նչպես, մի՞թե իմացան:

— Ձեր կարելի, վոր չլմանային, ըստ վորում բավականին մեծ դումար է:

— Վորքա՞ն և, Գարսեան ջան:

— Մոտ յերեք հարյուր ուրլի:

Փոքրիկ լություն:

— Գոնյա ծառայությունիցս չգրկեյին, շարունակեց թաղապահը:

— Մի՞թե կգրկեն:

— Ի՞նչպես չեն գրկիլ. փոքր չե 300 ուրլի:

— Աղա թորոգյանցին կխնդրեյիր, վոր հոգարարություն առներ:

— Նա չե կարող, ըստ վորում Մեծը հրամայել ե բանս ձգել ինձ, մինչև կվճարելի 300 ռուբլին:

— Ախ, կուրանամ յես Գարսևան ջան, ի՞նչ տեղից կարող ես հատուցել:

— Վերջին հույսս փոքրիկ կալվածքն ե, վոր մնացած ե ծնողացս մահից հետո:

— Ախ, Գարսևան, Գարսևան, ինչ բերեցիր քո գլխին, ո՞ւր փչացրիր այդքան գումարը:

Այդ մասին գոնյա լռիր: Մի՞թե չես իմանում ուր փչացրեցիր: Մոռացել ե՞ս, վոր մի անգամ 10 ռուբլի, մյուս անգամ 8 ռուբլի, յերրորդ անգամ 6 ռուբլի, չորրորդ անգամ 15 ռուբլի ե այլն ե այլն ստանում եյիր ինձանից ե հիմար տղամարդիդ հավատացնում եյիր, վոր սուրբ Գեվորգը տվեց քեզ: Մոռացել ե՞ս: Սուրբ Գեվորգը յեթե տվող լինէր ինձ ես կտար, այլոց ես կտար ե վոչ միայն քեզ:

— Յեթե դու ինձ տվել ես այդ գումարը, պարտքդ ես տված: Իդուր չես տված, պատասխանեց կինը:

— Ի՞նչ պարտք:

— Ինչ պարտք: Մոռացել ե՞ս: Քո համար յես ձգել եմ իմ տունս, տեղս, վորդիքս ե յեկել այստեղ իբրև դամիսթևա: Յե՛վ մի՞թե այս առաջին անգամն ե: Ահա յերեք տարի յե, վոր թափառում եմ մի յեկեղեցուց դեպի մյուսը. մի տեղ մի ամիս, մյուս տեղ յերեք շաբաթ, յերրորդ տեղ յերկու շաբաթ ե այլն ե այլն: Այս բոլորը քո համար արած եմ, ե դու այսոր ինձ նախատում ես, վոր դրամ ես մսխած իմ վերա: Լավ, այսուհետև յես այլ կերպով կվարվեմ:

— Բավական ե, բավական ե, ներիր հողյակս, յես սխալվեցի, վոր այդ խոսքերը ասացի. ասաց թաղապահը:

Պոսակցութեան տուտը կտրվեց, ե յես հեռացա: Միայն գարմացա, վոր այնպիսի հպարտ ե սառը մարդը, վորպիսի յեր թաղապահը, լռութեամբ ընդունեց կնոջ նախատինքը: Ինչի նա չբարկացավ ե սառը արհամարհանքով զուրս չզնաց: Նա կարող եր հավիտյան թողնել յուրյան նախատողին:

Բայց վոչ, նա ներողամիտ գտնվեցավ, ըստ վորում նա ունեւր յուր նպատակը, վոր հետո կիմացվի:

Մի շաբաթ անցել եր արդեն, յերբ սուրբ Գեորգը յուրյան

VI

Մի շարաթ անցել եր արդեն, յերբ սուրբ Գեվորգը յուրյան յերկնային հրեղեն ձիու վերա նստած, նիզակը ձեռին, բոլոր մարմնով զրահավորված և սպառազինված, կայծակի շանթեր արձակելով ներկայացաւ կնոջը յերազի մեջ, թե այսուհետև շնորհած եր թույլտվություն վերադառնալու դեպի յուր տունը: Յոթերորդ որումը կինը թողեց յուր կացարանը և սորանով համարյա վերջանում ե իմ պատմությունը, ով հետաքրքիր ունկնդիրներ: Բայց նորան լրացնելու համար, թույլ տվեք ինձ մի քանի խոսք ևս ավելացնել:

Շուտով համբալ տարածվեց, վոր պաճոն արձակված և յուր պաշտոնից, թագավորական 300 ոււրլին, վոր նորան հանձնված եր, անհետացնելու համար:

Առաջվա թաղապահը, իսկ այժմ միայն Գարսևանը, մի տարի թափառում եր թիֆլիսի փողոցներումը անգործ, ըստ վերում նորա սրէնթաց թևերը, վոր նորան բարձրացնում 'եյին նորա կարծիքով մինչև յերկինք, այժմ ամենևին փշրված եյին:

Նա տուն և տեղ չունենալով ոթևան գուրով այն կնոջ տանը: Այժմ յիս մտարերեցի, վոր այդ սառնասիրտ մարդը խորամանկությամբ և նպատակով ընդունեց կնոջ նախատինքը Սոջի վանքի մեջ:

Գարսևանի ներկայությանն ամենևին արգելք չկար կնոջ տղամարդի կողմից, ըստ վորում սուրբ Գեվորգի համաձայնությամբ յեղալ այդ գործը:

Բոլոր թիֆլիսը իմանում ե Գարսևանի արտաքսվելը և նորա պատճառը: Վասնորո նորա ծառայության ասպարեզն այստեղ շատ նեղ եր: Դեպի ում դառնար ոգնության մասին, խնդիրն անպատճառ բացասական դուրս կգար: Վասնորո արժան համարեց թողնել այդ կնոջ գերդաստանը և թիֆլիսը, տեղափոխվելով դեպի ուրիշ քաղաք, մեծ ճանապարհի վերա, առանցիոններումը ծառայելու համար:

Յերկու տարուց հետո, իջևանի մի քանի կողակների վերա

մեծ դարձավ և սպա կողակի շորերով ահա յեկավ Թիֆլիս միևնույն կնոջ մոտ:

Մի շարաթ, գուցե և ավելի անցել էր, վոր համբավ տարածեցին, թե կողակների կարգավորիչը նշանվել է այն կնոջ գեղեցիկ աղջկա վերա:

Արդարև համբավը իրագործվեց: Գարսևանը պսակվեց այն գեղեցիկ աղջկա վերա, վոր մինչև այդ հասակը մնացել էր տանը: Յեվ յեթե Գարսևանը պսակվեց այդ գեղեցիկ աղջկա վերա այդպէս և հարկավոր էր, նաև պետք էր: Ըստ վորում վոչ վոք յերիտասարդներից չէր նայում նորա վերա, ասելով, վոր ճնա յուր մոր աղջիկն է՝:

Սորանով վերջ եմ դնում իմ պատմությանս: Վորպես սկզբումը, նույնպես և այժմ խնդրում եմ, վոր չգրեք այս պատմությունը— իրրև շարադրություն և վոչ ասեք այս և այլ տեղ մինչև ասած ժամանակս անցնի:

— Պ. Ժամկոչ, պատմության սկզբումը դու խոստացար հայտնել կնոջ անունը, հարցրեցի յես:

— Այդ ավելորդ է, պատասխանեց նա:

— Յես իրրև խորհուրդ կծածկեմ այդ անունը:

— Միայն ա՞յդ անունը. զարմանալով հարցրեց Մոմալաւոյանցը:

— Այո՛.

— Վոչ պատվելիք. դուք պետք է ծածկեք և թաղապահի անունը:

— Լավ, և թաղապահի անունը կծածկենք:

— Միայն անունները կծածկեք. կրկին հարցրեց ժամկոչը:

— Անունները և պատմությունը մինչև իր ժամանակը, պատասխանեցինք մենք: Բայց պատմությունը կնկարագրենք, միայն վոչ վոքի ցույց չենք տալ առ այժմ:

— Վոչ վոքի, վոչ վոքի ցույց չտաք:

— Բարի յե, բարի յե, իրրև խորհուրդ ասա՛ և կնոջ անունը:

— Հըմ. կնոջ անունը: Լավ. ասեց ժամկոչը և ականջումս շշնջեց կնոջ անունը:

— Արդարեւ այդ կնոջը ճանաչում եմ, ասացի յես :

Արդեն մութ եր: ժամկոչ Մոմալաւոյանցը զնաց զեպի
յուր թաղախորութիւնը— Խոջի վանքը: Իսկ մենք յերիտա-
սարդներս— զեպի մեր կացարանները:

1864

Մոսկվա

Պատ. խմբագիր՝ Սիրաս
Տեխ խմբագիր՝ Ստ. Ալքունյան
Սրբագրիչ՝ Մ. Մարտիկյան
Կոնտրոլ սրբագրիչ՝ Յե. Տեր-Մինասյան

Գրավիտի լիազոր Ա—4006. Հրատ. 4423.

Պատվեր 61. Տիրած 4000

Թուղթ 62×94. Տպագր. 7 3/4 մամ.

Մեկ մամուլում 38,400 նշան. Հեղին. 6 մամ.

Հանձնված է արտագրության 11 հունվարի 1938 թ.

Ատորագրված է տպագրության 17 մարտի 1938 թ.

12474

1940

1908

[804]

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. գրադ.

220030105

30104

A¹¹
30105